

INTRODUCTION.

(Preliminary.)

The text of the Bodhicaryāvatārapañjikā is preserved in two MSS., now forming part of the collection of the Government of Bengal at Calcutta, both acquired by Professor Haraprasād Çāstrī. (See Notices of Sanskrit MSS., Vol. XI, p. 7). The first is in the Nepalese character and contains (with several large lacunae) the whole of the work;[1] the second, in the Maithili character, contains only the commentary on the ninth chapter.[2]

As concerns the text of the Bodhicaryāvatāra, I have used the edition of Minaev and his critical apparatus, together with the two MSS. in Paris (Devanāgarī 78, Burnouf 98, called Dev. and Burn).

Some help has been found in a little tract, of which some fragments only are preserved, called Bodhicaryāvatāraṭippaṇī; this MS. was discovered in the Durbar Library at Kathmandu by Professor Cecil Bendall and was copied for him. I refer to it as Ṭipp.

Much more profitable has proved the study of the Çikṣāsamuccaya, from which our author, Prajñākaramati, has borrowed, mostly without acknowledgment, nearly the whole of his illustrations from earlier literature. The able editor of this work has helped us in identifying and comparing the two texts.

The translations of the Bodhicaryāvatāra and of the Pañjikā in the Tandjur have been used, from the 16th page of this edition onwards, for ascertaining or elucidating the Sanskrit text; the Tibetan text of the lost passages, together with a translation, will be given in a final Appendix.

Ghent, July 1902. Louis de la Vallée Poussin.

[1] On the tenth chapter of the Avatāra, the authenticity of which is rather doubtful, there is, so far as I know, no commentary by Prajñākaramati.

[2] Edited by myself in Latin character, some years ago, in my *Bouddhisme, Études et Matériaux*, I. (London, Luzac.)

Price Rs. /12/=

INTRODUCTION.

(PRELIMINARY.)

The text of the Bodhicaryāvatārapañjikā is preserved in two MSS., now forming part of the collection of the Government of Bengal at Calcutta, both acquired by Professor Haraprasād Çāstrī. (See Notices of Sanskrit MSS., Vol. XI, p. 7). The first is in the Nepalese character and contains (with several large lacunae) the whole of the work;[1] the second, in the Maithili character, contains only the commentary on the ninth chapter.[2]

As concerns the text of the Bodhicaryāvatāra, I have used the edition of Minaev and his critical apparatus, together with the two MSS. in Paris (Devanāgarī 78, Burnouf 98, called Dev. and Burn).

Some help has been found in a little tract, of which some fragments only are preserved, called Bodhicaryāvatāraṭippanī; this MS. was discovered in the Durbar Library at Kathmandu by Professor Cecil Bendall and was copied for him. I refer to it as Ṭipp.

Much more profitable has proved the study of the Çikṣāsamuccaya, from which our author, Prajñākaramati, has borrowed, mostly without acknowledgment, nearly the whole of his illustrations from earlier literature. The able editor of this work has helped us in identifying and comparing the two texts.

The translations of the Bodhicaryāvatāra and of the Pañjikā in the Tandjur have been used, from the 16th page of this edition onwards, for ascertaining or elucidating the Sanskrit text; the Tibetan text of the lost passages, together with a translation, will be given in a final Appendix.

Ghent, July 1902.

LOUIS DE LA VALLÉE POUSSIN.

1 On the tenth chapter of the Avatāra, the authenticity of which is rather doubtful, there is, so far as I know, no commentary by Prajñākaramati.

2 Edited by myself in Latin character, some years ago, in my *Bouddhisme, Études et Matériaux*, I. (London, Luzac.)

प्रज्ञाकरमतिकृता

बोधिचर्यावतारपञ्जिका ।

ओँ नमो बुद्धाय[1] ॥

सुगतान् ससुतान् सधर्मकायान्
प्रणिपत्यादरतो ऽखिलांश्च वन्द्यान् ।
सुगतात्मजसंवरावतारं
कथयिष्यामि यथागमं समासात् ॥[2] १ ॥

. . . . [3] अखि] [2a] -लांश्च वन्द्यानिति कल्याणमित्रप्रभृतीनां[4] ॥ सुगतात्मजसंवरावतारमित्यभिधेयकथनं । कथयिष्यामीति प्रयोजनाभिधानं । संबन्धप्रतिपादनपदं

---

[1] Sic Minaev, Burn., Dev.; L[2] has: namaḥ sarvabuddhabodhisattvebhyaḥ M.: namo ratratrayāya, the ṭippanī: namas tārāyai.

[2] The first four stanzas of our text are quoted by the author Çāntideva in the exordium to his work the *Çikṣāsamuccaya* (edited by C. Bendall in the *Bibliotheca Buddhica*), with some variants. Here instead of: "yathāgamaṁ samāsāt," the Çikṣās. has: "samuccitārthavākyaiḥ." The special character of the two works, which have the same "prayojana" and the same "abhidheya" (bodhisattvasaṁvara), is clearly illustrated by their introductive formulas.

[3] The first folio of our MS. is lost. The second one, in some parts illegible, is broken down: wants the right part (four or five akṣaras).

The ṭippanī begins as follows: Ihāyam ācāryaçāntidevaḥ parān bodhisattvasaṁ[vare'va]tārayitum ātmānaṁ ca tatra sthirīkartuṁ bodhicaryāvatāraṁ kartukāma ādau sadācāraparipālanārthaṁ sugatān ityādy āha.

[4] Supply in the lost part of the Comm.: praṇatiḥ, namaskṛtiḥ.

तु न विद्यते । सामर्थ्यादेव तु स प्रतिपत्तव्यः ॥ यथागममिति स्वातन्त्र्यपरिहारपदं । समासा[दिति पुनरु[1]]क्ततापरिहारवचनं । इति समुदायार्थः[2] ॥

अवयवार्थस्तूच्यते । सुगतानित्यत्र गतशब्देन सर्वपृथग्जनेभ्यो भगवतां व्यवच्छेदमुपदर्शयति । तेषां संसारान्तर्गतत्वात् । भगवतां तु संसारविनिर्गतत्वात् । सुशब्दस्तु प्रशस्ताद्यर्थस्त्र[3]यवृत्तिविशिष्टं सुग[- - - -]। तेनायमर्थः । प्रशस्तं यथा भवति एवं मध्यमप्रतिपदा[4] क्लेशाद्यावरणप्रहाणं गताः सुगताः । अनेन प्रहाणसंपत्तिरुक्ता ॥ यदि वा प्रशस्तं सर्वधर्मनिःस्वभावतातत्त्वं गता अधिगताः सुगताः । अनेनाधिगमसंपदुपदर्शिता ॥ य[- - - -तौ]र्थिकशास्तृभ्यो भगवतां विशेषश्चोपदर्शितो भवति । तेषामात्मादिभावाभिनिवेश[वशात्] प्रशस्त[गमना][5]भावात् । आत्मादीनां च प्रमाणबाधितत्वात् । संसाराप्रतिपत्त्वाच्च अप्रशस्तं गमनं ॥ अपुनरावृत्त्या वा गताः । पुनर्जन्मनो रागादीना[- - - -हं]कार - -[6]ाहंकारबीजस्याविद्यायाः सर्वथा प्रहाणात्

---

1 Punaruktatā, *cf. infra* p. 6, l. 5.

2 Ṭipp.: atra çloke ratnatrayasya vandyānām upādhyāyaprabhṛtīnāṃ ca praṇatiḥ। abhidheyam। tatsaṁbandhaḥ। prayojanam। asvātantryam। apaunaruktyam iti ṣaḍ arthāḥ pratipāditāḥ॥ tatra sugatātmajasaṁvaro' bhidheyaṃ। asya ca granthenāmunā' bhidhā[nam। abhidhā]nābhidheyabhāvalakṣaṇaḥ saṁbandhaḥ sāmarthyagamyaḥ। asya cābhidheyasya buddhatvaṁ pariniṣṭhitaṁ prayojanaṁ gamyam।) This method of exposition (abhidheya, etc.), is well known by the Nyāyabinduṭīkā, the Madhyamakavṛtti, the Vedāntasāra, the Tarkasaṁgraha, p. 70; *cf.*, *infra*, p. 4, l. 14.

3 MS.: °artha traya.°

4 MS. has: madhyamūpra.°

5 Three syllables added in margin. The last seems to be: vya.

6 Perhaps: °kāraçuddhyā,°

सुगताः। अनेन स्रोतआपन्न[सकृद]गामिबोधिसत्त्वेभ्यो ऽपि भगवतां विशेषो दर्शितः। तेषां प्रशस्तगमनेऽपि सर्वथा-त्व-प्रहाणात्[1] पुनरावृत्तिसंभवात्॥ निःशेषं वा--------- -म][2b]र्ववासनाया अपि कायवाग्बुद्धिवैगुण्यलक्षणायाः स्वयमधिगतमार्गोक्त्यावपाटवस्य[2] वा सर्वथा प्रहाणात् सुगताः। एतावता संपूर्णगामित्वं[3] भगवतां प्रतिपादितं। अनेनाप्यनागामिश्रावकप्रत्येकबुद्धेभ्यो भगवतामसाधारणगुणत्वमावेदितं। तेष[ा----] कायवाग्बुद्धिवैगुण्यस्य स्वाधिगतमार्गोक्त्यपाटवस्य च संभवात्। एवं च बुद्धत्वमशेषगुणभरमसाधारणमपरयोगिभि[ः] सुगतशब्देन ख्यापितं॥

तानेवंभूतान् सुगतानादरतः परमप्रसादेन प्रणिपत्येति नमस्कृत्य सुगतात्मजसंवरावतारं कथयि[ष्यामीति] संबन्धः॥

किंभूतान् ससुतानिति। सुताश्च मुनीनामिह लब्धप्रमुदितादिभूमयो[4] बोधिसत्त्वा एव गृह्यन्ते। तेषामेवात्राधिकृतत्वात् तैः सह। अनेन विशेषणेनार्यसंघस्य नमस्कारोऽन्तर्भावितः॥

अपरं विशेषणमाह। सधर्मकायानिति। सर्वाप[----]को भगवतां स्वाभाविको धर्मकायः[5]। स एव चाधिगमस्वभावो धर्मः। समूहार्थो वा कायशब्दः। जनकायो बलकाय इति यथा। तेन प्रवचनस्यापि ग्रहणं। तेन सह। अनेनापि धर्मस्य नमस्कारोऽन्तर्भावितः। इति रत्नत्रयनमस्कारोऽयमित्यु [-----]॥

1 MS.: Sarvadhārhatva. Ex conj.: sarvadhātv° 2 Apāṭava, in *Lexx.* only.
3 New word. 4 The first of the ten Bhūmis (Dh. S. lxiv).
5 On the Dharmakāya, see Kern, *Over den aanhef eener buddh. Inscr. uit Battambang* (Versl. d. K. Ak. v. Wet., Afd. Letter. 4 R., D. iii, Amsterdam, 1899).

ननु बुद्धाद्धर्मो धर्मतश्चार्यसंघ इति क्रमः । तत्किमिति बुद्धानन्तरमार्यसंघः । तदनु धर्म इति व्यतिक्रमनिर्देशः ॥ सत्यमिह लोकवृद्धानुरोधाद् व्यतिक्रमनिर्देशो वेदितव्यः । योजनात्तु सुगतान् सधर्मकायान् ससुतान् प्रणिपत्येत्यनुक्रमेणै-[व न कश्चिदत्र][3a] दोषः ॥ अथ वा बोधिसत्त्वानामप्यधिगत-धर्मत्वादानुरूप्येण धर्मकायो विद्यत एव । तेषामपि सह धर्मकायेन नमस्क[रणं][1] प्रतिपादनीयं । तेऽपि हि समधिगत-धर्मतया सुगतत्वनियताः सुगतप्रायाः । इति धर्मात्पूर्वं निर्देशः । इति न किं चिदयुक्तं ।

किमे[तानेव] । नेत्याह । अखिलांश्च वन्द्यानिति । अपरानपि समस्तान् वन्दनीयान् । आचार्योपाध्यायप्रभृतीनपि[2] । आदरतः प्रणिपत्येति ।

इति पूर्वार्धेन सुगतादीनां नमःकृतिमभिधाय । अपरार्धेनाभिधेयादीनि प्रतिपादयन्नाह । सुगतात्मजेत्यादि ॥ आत्मनो जाताः । आत्मजाः । सुगतानामात्मजा जिनपुत्रा बोधिसत्त्वा इत्यर्थः ॥ तेषां संवरावतारं[3] । संवरणं[3] संव्रियते वानेनेति संवरः । बोधिचित्तग्रहणपूर्वकं बोधिसत्त्वशिक्षासमादानं । तच्च यथावसरं वक्ष्यामः[4] ॥ तस्यावतरणमवतीर्यते तस्मिन् वाऽनेनेत्यवतारो मार्गः । येन बोधिसत्त्वपदप्राप्तौ सुगतत्वमवाप्यते । तं कथयिष्यामि प्रतिपादयिष्यामि । अनेन ग्रन्थेनेत्यर्थः ।

---

1 MS., quite illegible, has: namaskritāyā prati°.

2 Ācārya, upādhyāya, *cf.* Chavannes, *Religieux éminents*, ii, 1, 140.

3 MS.: Saṃvara, saṁvaraṇam.

4 *Cf. infra*, iii, 22.

एवमनेन प्रतिपाद्यमानत्वात्संवरावतारोऽभिधेयमस्य । अयमभिधानं संवरावतारस्य ॥ इत्यभिधानाभिधेयलक्षणः संबन्धोऽप्यर्थात्कथितः । तत्कथनं चाभिधानप्रयोजनं । परमार्थतस्त्वभिधेयस्वरूपव्युत्पत्तिरेव तत्प्रयोजनं । अभिधेयस्य पुनः [1]श्रुतमय्यादिप्रज्ञोत्पादनक्रमेण सर्वावरणविगमाद् बुद्धत्वमेव प्रयोजनमिति प्रयोजननिष्ठा । इदं च सुगतात्मजसंवरावतारशब्द एवान्तर्भावितं । तदनन्तरमेवोक्तेः । यदनुशंसक[3b]थनेन च सूचयिष्यति ।

अशुचिप्रतिमामिमां गृहीत्वा
जिनरत्नप्रतिमां करोत्यनर्घां । इति[2] ॥

इति संबन्धाभिधेयप्रयोजनानि प्रवृत्त्यङ्गतया प्रतिपादितानि ॥ अन्यथाऽनभिधेयादिशङ्कया प्रेक्षावतामत्र प्रवृत्तिर्न स्यात्[3] ॥

ननु त्वया स्वातन्त्र्येण कथितं कथनं ग्रहीष्यन्तीत्याह । यथागममिति । आगमानतिक्रमेण । यथैव प्रवचने भगवद्भिः प्रतिपादितः । तथा मयापि तदर्थानतिवृत्त्या प्रतिपादयितव्यः । अनेनागमात्स्वातन्त्र्यं परिहृतं भवति । उत्सूत्रमिदं न भवतीत्यर्थः[4] । [5]प्रवचनार्थावगाहनमपि चावक्रतयानेनात्मनो[6] दर्शितं ॥ इदमपि प्रवृत्त्यङ्गमेव ।

---

1 *Cf.* M. Vyut. 25, and *infra*, v, 25. 2 *Infra*, i, 10.

3 *Cf. Nyāyabinduṭīkā*, 3, 27. In the Abhidharmakoça five sorts of prajñā are enumerated; among them the "vimalā prajñā."

4 New in Buddhist works? —P.W: utsūtra = was nicht im Sūtra steht (*Mahābh.* (K.), 12, 27. 5 New compound.

6 Avakratā, new word.

ननु यदि यथागमं कथयितव्यस्तर्ह्यागम एव तदभिलाषिणः प्रवर्तिष्यन्ते । तत्किमनेनेत्याह । समासादिति संक्षेपात् । यदि नाम आगमेऽपि कथितः । तथापि तत्रातिविस्तरेण नानासूत्रान्तेषु प्रतिपादनात् । अहं तु पिण्डीकृत्य संक्षेपेण कथयिष्यामीति विशेषः ॥ अनेन पुनरुक्तमिदं भवतीति परिहृतं । अयमपि चाप्रवृत्त्यङ्गतापरिहारः । तस्मात्प्रवृत्त्यङ्गत्वाद् अभिधेयादिकथनमसंगतं न भवति ॥

तर्हि प्रणामकरणमपार्थकं ॥ तदपि श्रेयोलाभाद्यर्थमभिधीयमानं कथमपार्थकं । अयमस्याभिप्रायः । सुगतादिप्रणामसमुद्भूतपुण्यसंभारसमाक्रान्तचित्तसंतानस्य[1] प्रतनुतरपुराकृतपापवृत्तेरुपशान्तविघ्नस्यारब्धार्थपरिसमाप्तिरुपजायते । समस्तसाधुजनगतमार्गानुगमनमपि चानेनात्मनः प्रकाशितं भवेत् । इष्टदेवतादिनमस्कृ[4a]तिश्रवणादास्तिकत्वसंभावनया[2] श्रोतृणामात्मग्रन्थे च गौरवमापादितं स्यात् ॥ अत्र च सुगतशब्देनोद्भावितभगवद्गुणमाहात्म्यश्रवणात्तदभिलाषिणस्तदुपार्जनप्रवणमानसाः सुगतात्मजसंवरावतारपरिज्ञानाय यत्नवन्तोऽस्मिन् प्रवर्तन्ते । इदमभिमतं देवतादिप्रणामफलं ॥ एतेनेदमपि । येन यदभिमतमभिप्रेतं कर्तुं स तदेव करोतु नान्यत् । अन्यकरणेऽप्रस्तुताभिधानमतिप्रसङ्गश्च स्यात् । तदयमपि संवरावतारकथने कृताभिप्रायः किमप्रस्तुतमिष्टदेवतादिप्रणामं

---

1 This expression (cittasaṁtāna) is well known from the *Sarvadarçanasaṁgraha*, etc., and the Chap. ix of this book. 2 Āstikatva, new word.

करोति । प्रागुक्तदोषद्वयप्रसङ्गादिति यदुच्यते तदपि निराकृतं भवति । प्रकृत एव तदुपयोगस्य वर्णितत्वात् । नाप्रस्तुताभिधानं । यत्प्रकृतोपयोगि तद्वक्तव्यं नान्यदित्यतिप्रसङ्गो नास्तीति सर्वं सुस्थं ॥

नन्वागमाननतिरिक्तं संक्षेपेणाभिधीयमानमपि कथमर्थविशेषाद्यभावाद् विशेषेण प्रवृत्त्यङ्गतया कस्य चिदुपादेयं स्यात् । तस्मादागमादधिकमपि किं चिदत्र वक्तव्यमित्याशङ्क्याह ।

न हि किं चिदपूर्वमत्र वाच्यं
न च संग्रन्थनकौशलं ममास्ति ।
अत एव न मे परार्थचिन्ता
स्वमनो वासयितुं कृतं ममेदं[1] ॥ २ ॥

नैव किं चिदपूर्वमपरमागमादतिरिक्तमस्मिन् वक्तव्यमस्ति मम । यस्मादर्थे वा हि शब्दः ॥ तर्हि तदधिकप्रमेयानभिधानेऽपि पदार्थरचनाविशेषो भविष्यति । तस्मादपि विशेषेण प्रवृत्तिः स्यादिति ॥ अत्राह । न चेति । नापि । [2]संग्रन्थनमर्थपदविन्यासविशेषः । तत्र कौशलं नैपुण्यं ममास्ति । अवधारणे वा चकारः ॥ यद्येवं कथमस्य परार्थोपयोगित्वमिति । आह । अत एवेति । परप्रसञ्जितमेवाभ्युपगच्छति [4b] । यस्मादपूर्वं वक्तुं मम शक्तिर्नास्ति । नापि संग्रन्थनकौशलमस्ति । न च परार्थचिन्तापि । परार्थोपयुक्तमिदं भवति[3] विकल्पो ऽपि मे नास्ति ।

1 Minaev and Text-MSS.: bhāvayitum ;—*Çikṣās.* has: ... parārthayatnaḥ svamano bhāvayituṁ mamedam iṣṭam.

2 Saṁgranthana, new meaning, *cf. Vāgbhaṭālaṁkāra* I, 12.

3 Read: bhavatīti.

तत्र शक्तिवैगुण्यात् ॥ किमर्थं करणाय यत्न इति चेत् । आह । स्वमन इति । आत्मचित्तं सुगतात्मजसंवरावताराभ्यासरसेनाधिकाधिकं वासयितुं कृतं प्रणीतं मया प्रकरणमिदं । संवरावतारकथनं वा । अतीतकालनिर्देशो ऽन्त[1]स्तत्त्वनिष्पन्नं मनसि निधायेति ॥

ननु नात्मार्थं ग्रन्थप्रणयनं दृष्टं । न च स्वयंकृतेनैवात्मनि विशेषाधानं । तावतः संस्कारविशेषस्य प्रागेवात्मनि विद्यमानत्वादिति ॥ अत्राह ।

मम तावदनेन याति वृद्धिं
कुशलं भावयितुं प्रसादवेगः ।
अथ [2]मत्समधातुरेव पश्येद्
अपरो ऽप्येनमतो ऽपि सार्थको ऽयं ॥ ३ ॥

अनेन ग्रन्थेन तदर्थेन वा । कुशलं शुभमनस्कारं भावयितुमाराधयितुं । वृद्धिं याति प्रसादवेगः । उत्तरोत्तरवर्धमानस्य प्रसन्नचित्तसंतानस्य प्रवाहवाहितया प्रवृत्तिः ॥ अनेन स्वार्थकारित्वमनुभवसिद्धमस्य निदर्शयति ॥ परार्थकारित्वमपि लेशतः संभवति । इति दर्शयन्नाह । अथ मत्समेत्यादि । अथेति प्रकारान्तरोपन्यासे । स्वार्थकारित्वमस्य तावदनुभवसिद्धं । यदि पुनर्मम समानप्रकृतिरेव कश्चिदन्यः पश्येदीचेत । एनं ग्रन्थमर्थं वा । अतो ऽपि परार्थोपयुक्तत्वादपि सार्थकः सप्रयोजनो ऽयं । परार्थोपयोगस्यापि कथं चित्संभवात् ॥

1 MS. quite illegible.

2 Çikṣās. has: yadi matsama°.

अनेन श्लोकद्वयेन [1]निरभिमानतामात्मनो दर्शयति ॥

इदानीं संवरावतारकथां ग्राहयितुमुपोद्घातं रचयन्नाह ।

[2]क्षणसंपदियं सुदुर्लभा
प्रतिलब्धा पुरुषार्थसाधनी ।
यदि नात्र विचिन्त्यते हितं
पुनरप्येष समागमः कुतः ॥ ४ ॥

अष्टाक्षणविनिर्मुक्तस्य[3] क्षणस्य संपत्तिः समग्रता । इयं सुदुर्लभा । सुष्ठु दुःखेन लभ्यत इ[5a]ति कथं चित्प्राप्या ।

महार्णवयुगच्छिद्रकूर्मग्रीवार्पणोपमा[4] ।

प्रतिलब्धा प्राप्ता सा च पुरुषार्थसाधनी । पुरुषस्यार्थोऽभ्युदयनिःश्रेयसलक्षणः । तस्य साधनी । निष्पादनी तदङ्गत्वात्तत्र समर्थेति यावत् ॥ यदि चैवंभूतायामप्यस्यां न हितं विचिन्त्यते । स्वपरसुखहेतुः । स्वर्गापवर्गसाधनं नोपादीयते । तदा पुनरपि भूयोऽपि । एष तथागतोत्पादः श्रद्धा ऽक्षणविमुक्तो मनुष्यभाव इत्ययं समागमः समावेशो मिलनमिति यावत् ।

---

1 Nirabhimānatā, new word.

2 Cf. *Saddh. puṇḍ* (S. B. of the E. xxi), p. 424, 2.

3 Cf. IX, 163; M Vyut. 120; Çikṣās. 2, 4; Dh. S. cxxxiv; Mhv. 1, 405. Cf. *infra*, p. 10, n. 5.

4 Cf. *infra* IV, 20; BURN. *Lotus*, p. 431 (°grīvāpraveçavat); KERN, *Saddh puṇḍ* (p. 423): "as the entering of the tortoise's neck into the hole of the yoke formed by the great ocean" and note thereof; "I am as unable to elucidate this comparison as Burnouf was......"—"It is as unlikely to happen as if a tortoise should put its neck into a hole opening every yuga in the world's ocean."

कुतः। कथं। न कथं चिद्भविष्यति सुदुर्लभत्वात्। अक्षणावस्थायां धर्मप्रविचयस्य[1] कर्तुमशक्यत्वादित्यभिप्रायः॥

यथोक्तमार्यगण्डव्यूहसूत्रे[2]। आर्यजयोष्मायतनविमोचे। दुर्लभाऽष्टाक्षणविनिवृत्तिः। दुर्लभो मनुष्यभावप्रतिलम्भः। दुर्लभा क्षणसंपद्विशुद्धिः। दुर्लभो बुद्धोत्पादो। दुर्लभाऽविकलेन्द्रियता। दुर्लभो बुद्धधर्मश्रवणो। दुर्लभं सत्पुरुषसमवधानं। दुर्लभानि भूतकल्याणमित्राणि। दुर्लभो भूतनयानुशासन्युपसंहारः[3]। दुर्लभं सम्यग्जीवितं मनुष्यलोक इति[4]॥ इदमेवाभिसंधायोक्तं।

मनुष्यं दुर्लभं लोके बुद्धोत्पादोऽतिदुर्लभः।
ततोऽपि श्रद्धाप्रव्रज्याप्रतिपत्तिः सुदुर्लभा॥
बोधौ चित्तं दृढं सर्वसत्त्वानामनुकम्पया।
सर्वदुःखप्रशान्त्यर्थं दुर्लभानां परंपरा॥ इति।

अक्षणाः पुनरिमे।

नरकप्रेततिर्यञ्चो म्लेच्छा दीर्घायुषोऽमराः।
मिथ्यादृग्बुद्धकान्तारौ[5] मूकताष्टाविहाक्षणाः॥ इति।

तस्मादिदानीमेवोद्योगः कर्तव्य इति॥ सांप्रतं बोधिचित्तग्रहणाय तत्राभिलाषमुत्पा[5b]दयितुमनुशंसामवतारयन्नाह।

---

1 New as technical term.

2 Quoted from Çikṣās. 2, 4, where occur some variants: °kṣaṇanivṛttiḥ, manuṣyaprati° (=classic mānuṣya°; cf. l. 9), °dharmaçravo (right).

3 Anuçāsanī, *cf.* notes of BENDALL, (Çikṣās. 2, 6, 36, 2, 122, 15); M. Vyut. 16, 3, and *infra* V, 30, 74.

4 Our MS. agrees with MS. Hodgson 2 (R. Asiatic S.) fol. 62a; Çikṣās. has: jīvitaṁ। durlabhaḥ saddharme tadanukūlaḥ prayatno manuṣya°.

5 Buddhakāntāra = tathāgatānām anutpāda.—According to the Saṁgītisutta, there are nine classes of beings "akṣaṇā asamayā brahmacariyāvāsāya" (see *Burnouf*, *Lotus*, p. 835).

रात्रौ यथा मेघघनान्धकारे
विद्युत्क्षणं दर्शयति प्रकाशं ।
बुद्धानुभावेन तथा कदाचिल्
लोकस्य पुण्येषु मतिः क्षणं स्यात् ॥ ५ ॥

निशायां यथा जलदागमसमये मेघैर्बहुले तमसि सति सौदामनी क्षणलवमात्रमालोकयति किं चिद्वस्तुजातं प्रकाशयति । सैवोपमात्रापि । इत्याह । बुद्धानुभावेनेत्यादि । बुद्धा एव हि भगवन्तो हितसुखोपसंहाराय सदा भव्याभव्यतया[1] सर्वसत्त्वसंतानमवलोकयन्तस्तिष्ठन्ति । यदा यत्र येनोपायेन यस्मै यं भव्यं[2] पश्यन्ति तदा तत्र तेनोपायेन तस्मै तमधितिष्ठन्ति । अभव्यावस्थायामुपेक्ष्य विहरन्ति । इति तथागताधिष्ठानेन । कथं[3] चिद्दुर्लभोत्पत्तिकत्वात् । लोकस्य जनस्य पुण्येषु हितसुखहेतुषु कुशलेषु कर्मसु बुद्धिर्मुहूर्तमेकं भवेत् । तत्र तस्या अस्थिरत्वात् । अनादिसंसारे लोकेनाकुशलपक्षस्यैवाभ्यस्तत्वात् ॥ यदि नामैवं ततः किमित्याह ।

तस्माच्छुभं दुर्बलमेव नित्यं
बलं तु पापस्य महत्सुघोरं ।
तज्जीयतेऽन्येन शुभेन केन
संबोधिचित्तं यदि नाम न स्यात् ॥ ६ ॥

---

1 Bhavya-abhavyatā, new word, *cf.* Çikṣās. 124, 4; 135, 4, 209, n. 7.
2 Ms. yadbhavyaṁ. 3 Better reading then the "Kadācit" of the Text-Mss.

यत एवं तस्माच्छुभं पुण्यं दुर्बलं सामर्थ्यविकलमेव विद्युदुन्मेषप्रायत्वात्। अतिक्षणं। नित्यं सर्वकालं॥ कस्य तर्ह्यतिशयवद्बलमस्तीत्याह। बलं त्विति। सामर्थ्यं पुनरशुभस्य महत्। मेघघनान्धकारसदृशत्वात्तस्य। सुघोरमतिभयंकरं नरकादिदुःखदायकत्वात्। सुदुर्जयत्वाच्च॥ भवतु नाम महत्सामर्थ्यमस्य। तथापि तदपरेण बलवता पुण्येन जेष्यते। तथा च न का चित्क्षतिरिति। आह। तदित्यादि। तत्तादृशं महासामर्थ्यं जीयते। अभिभूयते। अन्येन इतरेण पुण्येन केन। न केनापीत्यर्थः॥ कुतः पुनरेवमुच्यते। संबोधीत्यादि। सम्यक्संबोधौ बुद्धत्वे यच्चित्तं सर्वसत्त्वसमुद्धरणाभिप्रायेण तत्प्राप्त्यर्थमध्याशयेन मनसिकारः। तद्यदि नाम न भवेत्। महासामर्थ्यं हि तदपरेण महीयसा पराजीयते। सूर्येणेव निशान्धकारः। न च [6a]संबोधिचित्तात्प्रतिपक्षो महीयानपरः संभवति। तस्मात्तत्प्रतिघाताय संबोधिचित्तमेवोपादेयं नान्यदित्यभिप्रायः॥

इतोऽपि संबोधिचित्तमुपादेयमित्याह।

कल्पानल्पान् प्रविचिन्तयद्भि-
र्दृष्टं मुनीन्द्रैर्हितमेतदेव।
यतः सुखेनैव सुखं प्रवृद्ध-
मुत्प्लावयत्यप्रमिताञ्जनौघान्॥ ७॥

एकोऽन्तरकल्पः कल्पः। विंशतिरन्तरकल्पाः कल्पः। अशी-

निरन्तरकल्पाः कल्पः[1]। स च महाकल्प इत्यभिधीयते। तदिह महाकल्पस्यैव ग्रहणं। कल्पान् बहून्। [2]प्रथमासंख्येयान्तर्गतान्॥ प्रविचिन्तयद्भिस्तात्पर्येण परिभावयद्भिर्दृष्टं। अधिगतं। मुनीन्द्रैः। बुद्धैर्भगवद्भिर्बोधिसत्त्वावस्थायां। हितं सर्वार्थसाधनयोग्यं तद्बीजभूतत्वात्। एतदेव संबोधिचित्तमेव॥

कथं पुनरिदमेव हितमित्याह। यत इत्यादि। यस्मात्सुखं प्रवृद्धं प्रकर्षगतं बुद्धत्वलक्षणं। अप्रमितानप्रमेयान्। जनौघान् सत्त्वसमूहान्। उत्प्लावयति। उत्तारयति। संसारदुःखमहार्णवात्॥ तस्मादिदमेव हितं॥

अथ वा। यस्मात् सुखं देवमनुष्यसंपत्तिलक्षणं। प्रवृद्धं वृद्धिं गतं। अर्थात्संबोधिचित्तादेव। उत्प्लावयत्यतिशयेन संतर्पयति। सौकर्यादधिकतरं यद्भवति तदुत्प्लावनमुच्यते[3]। यथा दध्ना वयमुत्प्लाविता इति सौकर्यादधिकतरं दधि भूतमित्यर्थः॥

यदि वा। यतः संबोधिचित्तात्सुखं प्रवृद्धमिति योजनीयं॥

कथं प्रवृद्धमित्याह। सुखेनैवेति। अकृच्छ्रेण। न शिरोलुञ्चनादिना महता कष्टेन। तथा हि बोधिचित्तसंवरादेव बोधिसत्त्वोऽमितपुण्यज्ञानसंभारात्प्रवर्धमानो देवमनुष्यसंपत्तीः सुखमधिगच्छन् सत्त्वानेवाधिकतरं ताभिः संतर्पयतीति। यद्वक्ष्यति।

एवं सुखात्सुखं गच्छन् [6b] को विषीदेत्सचेतनः।
बोधिचित्तरथं प्राप्य सर्वखेदश्रमापहं॥ इति॥[4]

1 *Cf.* Sp. Hardy, *Manual*, 7; Childers, s. voc kappo, yuga; *infra ad* II, 8.
2 Ex conj.: parama...(??).
3 I do not know from which koça this half çloka is quoted.—Utplāvana, new word; W.K.F. has: utplava, utplavana.
4 Cf. *infra* VII, 30.

ननु भगवतामपि मैत्रीबलादिजातकेषु[1] महद्दुष्करं श्रूयते। तत्कथं सुखेनैव सुखं प्रवृद्धमिति॥ नैष दोषः। यत उत्पाद्यमेव परहितसुखाधायकं दुःखं स्वपरयोः कृपात्मभिः। सुखमेव तादृशं दुःखं परदुःखदुःखिनां धीमतामिति प्रतिपादयिष्यते[2]॥

अस्मादपि स्वपरहितहेतुत्वाद्बोधिचित्तं न परित्याज्यमेवेति दर्शयन्नाह॥

भवदुःखशतानि तर्तुकामै-
रपि सत्त्वव्यसनानि हर्तुकामैः।
बहुसौख्यशतानि भोक्तुकामै-
र्न विमोच्यं हि सदैव बोधिचित्तं॥ ८॥

संसारदुःखशतानि। नरकादिगतिदुःखानामसातवेदितानां[3] शतानि। अपर्यन्तसमूहांस्तर्तुकामैः परित्यक्तुमिच्छद्भिः श्रावकप्रत्येकबुद्धगोत्रैः[4]॥ न केवलमात्मीयानि लोकानां जात्यादिदुःखान्यपि हर्तुकामैरपनेतुकामैर्बोधिसत्त्वगोत्रैः[4]॥ न केवलं स्वपरदुःखानि हर्तुकामैः। अपि च। बहूनि सुखान्येव

---

1 *Jātakamālā*, VIII, "not met with in the Cariyāpiṭaka nor in the five (first) volumes of the Pâli Jātaka" (Speyer, Sacred Books of the Buddhists, I, 71). The story of Maitrībala is parallel to the stories of the king of the Çibis and of Maṇicūḍa.

2 Cf. *infra* VII, 22 and foll.—Traces of rhythm.

3 Cf. Mhv. I, 373.

4 *Cf.* M. Vyut. 61, CHILDERS s. voc. gotrabhū. The expressions: Çrāvakagotra, pratyeka°, bodhisattva°, although identical in meaning with the technical terms of the M. Vyut., are new; *cf.* Çikṣās. 8, 8 and *infra*, 23, 10.

सौख्यानि। तेषां शतानि। देवमनुष्योपपत्तिलभ्यानि[1]। अनुभवितुकामैः संसारसुखाभिलाषुकैरपि॥ सदैव सर्वकालं न विमोच्यमपरित्याज्यं बोधिचित्तं। स्वीकर्तव्यमित्यर्थः॥ अथ वा संबोधिकाङ्क्षिणामेव विशेषणानि॥

अस्मादपि गुणविशेषाद्बोधिचित्तं ग्राह्यमित्याह।

भवचारकबन्धनो वराकः
सुगतानां सुत उच्यते क्षणेन।
स नरामरलोकवन्दनीयो
भवति स्मोदित एव बोधिचित्ते॥ ९॥

संसार एव बन्धनागारं। तत्र बन्धनं बन्धो रागादय एव यस्येति विग्रहः। तादृशो वराकस्तपस्वी[2] समुदित एव बोधिचित्ते। प्रथमतरं बोधिचित्तसंवरग्रहणसमये। सुगतानां सुत उच्यते। बुद्धपुत्र इत्यभिधीयते। क्षणेन। तत्क्षणमेव॥

न केवलमेवेत्याह। स नरामरेत्यादि। सह नरामरैर्मनुष्यदेवैर्वर्तन्ते ये। असुरादयो [7a] लोकाः। तेषामपि वन्दनीयो नमस्करणीयः स्तवनीयश्च भवति स्म। स्मशब्देनातीतकालाभिद्योत[न]ाद्बोधिचित्तोदयसमय[3] एव भूतः॥

अस्मादपि गुणानुशंसदर्शनाद्बोधिचित्तग्रहणे यत्नः करणीय इत्याह।

---

1 Upapatti-rebirth; cf. *Childers*, s. voc.

2 Cf. *infra ad* VI, 51.

3 MS. abhidyautād —Cf. *infra ad* I, 21.

अशुचिप्रतिमामिमां गृहीत्वा
जिनरत्नप्रतिमां करोत्यनर्घां ।
रसजातमतीव वेधनीयं
सुदृढं गृह्णत बोधिचित्तसंज्ञं ॥ १० ॥

अमेध्यप्रतिमामिमां मनुष्यादिकलेवरस्वभावां तद्धातुकां तत्स्वभावां तेन संवर्धितामित्यर्थः । तां गृहीत्वाऽऽदाय । जिन एव रत्नं दुर्लभप्रतिलम्भादिगुणयोगात् । तस्य प्रतिमां करोति निष्पादयति बोधिचित्तं । तथागतविग्रहं निर्वर्तयतीत्यर्थः । किंभूतां । अनर्घां । न विद्यतेऽर्घो मूल्यं यस्याः । सर्वत्रैधातुकातिशाय्यिगुणत्वाद्गुणपर्यन्तापरिज्ञानाच्च । तथोक्तां तां ॥

अत एव रसजातं । रसप्रकारं । अत्युच्चवेधकारित्वादतीव वेधनीयं । कर्तर्यनीयः करणे वा[1] । तत्तादृशं । बोधिचित्तं संज्ञा अस्य रसजातस्य । बोधिचित्तापरव्यपदेशं । सुदृढं गृह्णत यथा गृहीतं न पुनः स्खलति । गृह्णीतेति प्राप्ते गृह्णतेति यथागमपाठात्[2] ॥ तस्माज्जिनरत्नमात्मानं कर्तुकामैर्बोधिचित्तमहारसः सुदृढं ग्रहीतव्यः ॥

उक्तं चार्यमैत्रेयविमोक्षे[3] । तद्यथा कुलपुत्रास्ति हाटकप्रभासं नाम रसजातं । तस्यैकं पलं लोहपलसहस्रं सुवर्णीकरोति ।

---

1 *Cf.* Pāṇ. 3, 4, 68, and Vārtt. on 3, 1, 96.—*Speyer, Sanskrit Syntax* § 357 (saṁgamanīyo maṇiḥ : the jewel that causes the reunion).

2 The form "gṛhṇati" is epic.—"The authority of the tradition warrants the irregular form."

3 This fragment is quoted in Çikṣās. 177, 10-178, 2 (Cf. *infra ad* V, 98). Read with the Çikṣās.: saṁkleçayitum (p. 17, l. 6); but with our MS.: tadṛsapalam (l. 1), suvarṇān (l. 4), çakyate (l, 5).

न च तद्रसपलं शक्यते तेन लोहपलसहस्रेण पर्यादातुं लोहीकर्त्तुं वा। एवमेवैकः सर्वज्ञताचित्तोत्पादरसधातुः कुशल[मूल]-परिणामनाज्ञानसंगृहीतः सर्वकर्मक्लेशावरणलोहानि पर्यादाय सर्वधर्मान् सर्वज्ञतासुवर्णान् करोति। न च सर्वज्ञताचित्तोत्पादरसधातुः शक्यते सर्वकर्मक्लेशा[7b]वरणलोहादिभिः पर्यादातुं तत्कर्तुं वेति ॥

भवगतिषु विभूतिकामैरपि नात्र संशयो विपर्यासो वा कर्तव्यः। इत्युपदर्शयन्नाह।

सुपरीक्षितमप्रमेयधीभि-
र्बहुमूल्यं जगदेकसार्थवाहैः।
गतिपत्तनविप्रवासशीलाः
सुदृढं गृह्णत बोधिचित्तरत्नं ॥ ११ ॥

गतय एव पत्तनानि। पण्यद्रव्यक्रयविक्रयनगराणीह पत्तनानि। तद्वच्छुभाशुभकर्मपण्यद्रव्यक्रयविक्रयस्थानानि गतिपत्तनानि। तेषु विप्रवासो विप्रवसनमेव शीलं स्वभावो येषां ते तथोक्ताः। तेषां संबोधनं। हे गतिपत्तनविप्रवासशीलाः सुदृढं गृह्णत बोधिचित्तरत्नं॥ बोधिचित्तमेव रत्नं। रत्नमिव। यथा चिन्तामणिमहारत्नं सर्वदारिद्र्यदुर्गतिप्रशमनहेतुः। तथेदमपि बोधिचित्तरत्नं॥ अयमभिप्रायः। वणिज एव सुखसंपत्तिलाभार्थिनो यूयं। अत इदमेव महारत्नं महतादरेण गृह्णत। कुतः। बहुमूल्यमिति। हेतुपदमेतत्। यस्मादनर्घमिदं। सर्वा-

तिशायि लौकिकलोकोत्तरसंपत्तिनिदानभूतत्वात्। तस्मादिदमेव ग्राह्यमित्यर्थः॥

कथमिदं ज्ञायत इति चेदाह। सुपरीक्षितमिति। सुष्ठु निरूपितं सम्यक् निर्णीतमित्यर्थः॥ कैरित्याह। अप्रमेयधीभिः। अप्रमेया प्रमातुमशक्या धीर्बुद्धिर्येषां तैर्महाप्राज्ञैर्बुद्धबोधिसत्त्वैः। एतावता परीक्षायां स्खलितमपि नास्ति। इति सुपरीक्षितमुच्यते॥ पुनरपि किंभूतैः। जगदेकसार्थवाहैः। सार्थं वाहयन्तीत्यण्[1]। जगतामेक एव सार्थवाहाः करुणावशवर्तिनो बुद्धा भगवन्तो बोधिसत्त्वाश्च। तैः। यथा खलु वणिजां हिताहितप्राप्तिपरिहारयोर्हितैषिणो ज्ञानवन्तश्च सार्थवाहा नेता-[8a]रो भवन्तीति न तत्र विसंवादसंभावना। तथाचापीत्यभिप्रायः। तस्मादिदमेव बोधिचित्तरत्नमनघं सुदृढं ग्राह्यमिति।

एतच्च तत्रैवोक्तं[2]। तद्यथा कुलपुत्र यावच्चन्द्रसूर्यौ मण्डलप्रभयावभासेते। अत्रान्तरे ये के चिद्धनधान्यरत्नजातरूपरजतपुष्पधूपगन्धमाल्यविलेपनवस्त्रपरिभोगाः। ते सर्वे वशिराजमहामणिरत्नस्य मूल्यं न क्षमन्ते। एवमेव यावत्त्रिष्वप्यध्वसु सर्वज्ञज्ञानं धर्मधातुविषयमवभासयति। अत्रान्तरे यानि कानि चित्सर्वदेवमनुष्यसर्वसत्त्वसर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धकुशलमूलानि साश्रवानाश्रवाणि सर्वाणि तानि बोधिचित्तोत्पादवशिराजमहामणिरत्नस्य मूल्यं न क्षमन्ते। इति॥

---

1 See PĀṆ. 3, 2, 1.

2 *Maitreyavimokṣe*, one of the rare quotations in our text hitherto not found in the Çikṣās.

इदमपरमसाधारणमतिशयवत्कल्पतरोरिव माहात्म्यमस्योपदर्शयन्नाह ।

कदलीव फलं विहाय याति
क्षयमन्यत्कुशलं हि सर्वमेव ।
सततं फलति क्षयं न याति
प्रसवत्येव तु बोधिचित्तवृक्षः ॥ १२ ॥

कदली यथा फलमेकवारं दत्त्वा न पुनः फलति । तथा बोधिचित्तादन्यदपि कुशलं सर्वमेव । किं चिदेव । विपाके[1] परिपक्के न पुनः फलदानसमर्थं भवति । तावतैवास्य परिचयात् । विपाकस्य चाव्याकृततया पुनः फलानुबन्धाभावात् ॥ बोधिचित्तस्य पुनरयं विशेष इत्याह । सततमित्यादि । सर्वकालं फलति । देवमनुष्योपपत्तिषु सुखसंपत्तिप्रदानात् चयं न याति तदन्यकुशलवत् स्थिरस्वभावत्वात् । प्रतिक्षणमनेकप्रकारैः शुभमेघप्रवाहैरापूर्यमाणत्वाच्च प्रसवत्येव तु बोधिचित्तवृक्षः । अविच्छिन्नसुखसंपत्तिफलप्रसवनात् । उत्तरोत्तरमपरापरगुणविशेषजननाच्च । बोधिचित्तं वृक्ष इव । उपमितं व्याघ्रादिभिरिति समासः[2] । यस्मादेवं तस्मादनुपरतमतिशयवत्सर्वसुखसं[8b]पदः प्राप्तुकामैः प्रेक्षावद्भिरिदमेव ग्राह्यं ।

---

1 MS. has: "na kiṁ cid eva vipāke *na*; *na* erased.

2 PĀṆ. 2, 1, 56

कथितं चैतदार्याक्षयमतिनिर्देशे[1] । तद्यथापि नाम भदन्त शारद्वतीपुत्र महासमुद्रपतितस्योदकबिन्दोर्नास्त्यन्तरा परिक्षयः पर्यादानं । यावन्न कल्पपर्यन्त इति । एवमेव बोधिपरिणामितस्य कुशल[मूल]स्य नास्त्यन्तरा परिक्षयः पर्यादानं । यावन्न बोधिमण्डनिषदनं । इति ॥

न केवलं सर्वशुभसंचयकारणं । अकुशलपक्षक्षयहेतुरपि बोधिचित्तमिति सार्धश्लोकेन दर्शयन्नाह ।

कृत्वापि पापानि सुदारुणानि
यदाश्रयादुत्तरति क्षणेन ।
शूराश्रयेणेव महाभयानि
नाश्रीयते तत्कथमज्ञसत्त्वैः[2] ॥ १३ ॥

बोधिचित्तग्रहणात्पूर्वं कृत्वापि पापानि । अकुशलकर्माणि । नरकादिषु दुःसहदुःखदायकत्वात् सुदारुणानि । अतिभयंकराणि । महान्ति वा । यस्य बोधिचित्तस्याश्रयादाश्रयणात् । तदुत्पादनरक्षणवर्धनसेवनलक्षणात् । उत्तरति निस्तरति तत्सामर्थ्याभिभवेनातिक्रामतीत्यर्थः । क्षणेन । एकस्मिन्नेव क्षणे महतः पुण्यराशेः समुपार्जनात् । तदुत्पादनमात्रेण ॥ कथमिवोत्तरति । शूराश्रयेणेव महाभयानि । बलवत्पुरुषाश्रयेण यथा महापराधं कृत्वापि कश्चिदुत्तरति । तदपराधफलान्निर्भयो भवति । तथा

1 The same text is quoted Çikṣās. 158, 7, with some variants.

2 On this topic, see Çikṣās. Chap. VIII, pāpaçodhana.

प्रकृतेऽपि॥ तदेवंभूतं बोधिचित्तं कथं किमिति नाश्रीयते। न सेव्यते। अज्ञसत्त्वैः प्रज्ञाविकलैर्मूढजनैरित्यर्थः। आश्रयणीयमेव तद्भवेदिति भावः।

इदमपि तत्रैवोक्तं[1]। तद्यथा कुलपुत्र शूरसंनिश्रितः पुरुषः सर्व्वशत्रुभ्यो न बिभेति। एवमेव बोधिचित्तोत्पादशूरसंनिश्रितो बोधिसत्त्वः सर्वदुश्चरितशत्रुभ्यो न बिभेतीति।

अपरमपि बोधिचित्तात्पापक्षयदृष्टान्तमाह।

युगान्तकालानलवन्महान्ति
पापानि यन्निर्दहति क्षणेन।

युगान्तकाले प्रलयसमये [9a] अनलो वह्निः सप्तसूर्योदयसमुद्भूतः[2]। यथा सर्वं कामधातुं सप्रथमध्यानं[3] निर्दहति। निःशेषं दहति यथा भस्मापि नावशिष्यते॥ तद्वत्पापानि। किंभूतानि। महान्ति। सुमेरुप्रख्यानि। महारौरवादिदुःखविपाकानि। यद्बोधिचित्तं निर्हरति। तद्विपाकोपघातान्निर्मूलयति। क्षणेन। न चिरेण। नाश्रीयते तत्कथमज्ञसत्त्वैरिति संबन्धः कार्यः।

एतदपि तत्रैवोक्तं[4]। कल्पोद्दाहाग्निभूतं सर्वदुष्कृतनिर्दहनतया। पातालभूतं सर्वाकुशलधर्मपर्यादान[करण]तयेति॥

---

1 Hitherto not found in the Çikṣās.

2 Cf. Sp. Hardy, *Manual*, p. 30.

3 New use of the prefix "Sa" if the reading be correct. Buddhist sanskrit: saha prathamadhyānāt; classic: sahapūrvāhṇam (Pāṇ. 6, 3, 81, Comm.; W. K. F., *s. voc.*, 3 c.)

4 This fragment occurs in *Çikṣās.* 177, [14], quoted from the *Āryamaitreyavimokṣa*.

ननु कृतकर्माविप्रणाशवादी भगवान् । तत्कथमिदमभिधीयते ॥ सत्यमुच्यते । बोधिचित्तप्रसूते प्रतिक्षणमाकाशधातुव्यापके महति पुण्यौघेऽन्तर्भूततया लवणपलोपमन्यायेनाप्रज्ञायमानत्वात् । बलवता प्रतिपक्षेणाभिभूतत्वाच्च । फलदानासमर्थं दग्धमेव तदित्यदोषः ॥ यदि वा । निरुपायाभिसंधिना तदुक्तं । नाभुक्तं क्षीयते कर्मेति । इदं तु सर्वपापनिर्मूलने महानुपायः । तथा हि यदा बोधिसत्त्वः सर्वसत्त्वानाकाशधातुव्यापिनः सर्वदुःखात्समुद्धृत्य सर्वसुखसंपन्नान् करिष्यामीत्यध्याशयेन विचिन्तयति । पूर्वकृतं च पापं विदूषणासमुदाचारादिभिः[1] क्षपयति । तदा बोधिचित्तबलादेव तत्संताने पापस्य कः सद्भावो येन चोद्यस्यावकाशः स्यादिति सर्वं निराकुलं ॥ एतावता यदुक्तं

तज्जीयतेऽन्येन शुभेन केन । इति[2] ।

तदपि विस्पष्टीकृतं ॥ अन्ये पुनरनियतविपाकापेक्षया सर्वमेतदुच्यते । नियतविपाकस्य तु कर्मणः केन चित्प्रतिषेद्धुमशक्यत्वा [9b] दित्याहुः ॥

इत्थमपि बोधिचित्तमुपादेयमित्याह ।

यस्यानुशंसानमितानुवाच
मैत्रेयनाथः सुधनाय धीमान् ॥ १४ ॥

यस्य बोधिचित्तस्य । अनुशंसान्[3] स्वाभाविकान् गुणान-

1 Cf. *Çikṣās.* pp. 160-171, and *infra* V. 98.

2 See *supra* p. 11, 16.

3 Cf. infra VII. 81, but ad V 41. : ānuçaṁsa ; the correct reading is āурçaṁsa (cf. KERN, Saddh. puṇḍ, 336, *n.* 1; Pāli : ānisaṁsa.) cf. anuçaṁsā, p. 10, 17, anuçaṁsa, 15, 19.

6281.

मितानप्रमाणान् । मैत्रेयनाथः । भगवानजितः[1] । किंभूतो धीमान्[2] बोधिसत्त्व उवाच । उक्तवान् । सुधनाय सुधननाम्ने बोधिसत्त्वाय । तथा चा[र्यगण्डव्यूह]सूत्रे [3]वर्णितं । बोधिचित्तं हि कुलपुत्र बीजभूतं सर्वबुद्धधर्माणां । क्षेत्रभूतं सर्वजगच्छुक्लधर्मविरोहणतया । धरणिभूतं सर्वलोकप्रतिशरणतया । यावत्पितृभूतं सर्वबोधिसत्त्व[ा]रक्षणतया ॥ पेयालं ॥ वैश्रवणभूतं सर्वदारिद्र्यसंछेदनतया । चिन्तामणि[राज]भूतं सर्वार्थसंसाधनतया । भद्रघटभूतं सर्वाभिप्रायपरिपूरणतया । शक्तिभूतं क्लेशशत्रुविजयायेत्यादिविस्तरः ॥

नाश्रीयते तत्कथमज्ञसत्त्वैरित्यत्रापि योजनीयं ॥

इदानीं बोधिचित्तस्य प्रभेदं दर्शयन्नाह ।

तद्बोधिचित्तं द्विविधं विज्ञातव्यं समासतः ।
बोधिप्रणिधिचित्तं च बोधिप्रस्थानमेव च[4] ॥ १५

तत्समनन्तरप्रदर्शितानुशंसं बोधिचित्तं द्विविधं । द्विप्रकारं । विज्ञातव्यं । वेदितव्यं ॥ [5]गोत्रभूम्यादिगतानेकप्रकारसंभवेऽपि कथं द्विविधमित्याह । समासतः । अपरप्रकारसंभवेऽपि संक्षेपत

---

[1] On this surname of Maitreya, see KERN, Saddh. puṇḍ, 18, *n.*; cf. *Çikṣās*, 5, 20, (and 101, 18) and infra ad I. 25.

[2] Epithet of the Bodhisattvas, see Pentaglotte DE HARLEZ, T'oung-pao, VII. 4.

[3] Fragment of the text quoted Çikṣās. 5, 20, with the same omissions.

[4] cf. Çikṣās. 8, 15.

[5] cf. *supra* p. 14, n. 4.

इदं द्विविधमित्युच्यते ॥ द्विविधमपि कथं । [1]बोधिप्रणिधिचित्तमित्येकं । बोधिप्रस्थानमिति द्वितीयं ॥ बोधौ प्रणिधिस्तदेव चित्तं तच्च वा चित्तं । यच्चित्तं प्रणिधानादुत्पन्नं भवति दानादिप्रवृत्तिविकलं च । तत्प्रणिधिचित्तं । तद्यथा सर्वजगत्परित्राणाय बुद्धो भवेयमिति प्रथमतरं प्रार्थनाकारा चेतना ॥ प्रस्थाने चित्तं । प्रस्थानमेव वा चित्तं चित्तस्य तत्स्वभावत्वात् । पूर्वकमनस्कारपुरःसरमेव यतः प्रभृति [10a] संवरग्रहणपूर्वकं संभारेषु प्रवर्तते । तत्प्रस्थानचित्तमिति उक्तक्रमेण द्वैविध्यं ॥ इयानेव भेद इत्येवकारेण प्रतिपादयति ॥ चकारद्वयं परस्परसमुच्चये द्वयोरपि बोधिचित्तत्वं दर्शयति । तेन पूर्वकं बोधिचित्तं न भवतीति शङ्कां निरस्यति ॥

शूरङ्गमसूत्रे[2] शाठ्योत्पादितस्यापि बोधिचित्तस्य बुद्धत्वहेतुत्वाभिधानात् । तथार्यगण्डव्यूहे[3] चोक्तं । दुर्लभाः कुलपुत्र ते सत्त्वाः सत्त्वलोके[4] ये ऽनुत्तरस्यां सम्यक्संबोधौ चित्तं प्रणिदधति । ततोऽपि दुर्लभतमास्ते सत्त्वा येऽनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंप्रस्थिता इति ॥

इदानीमुक्तमेव प्रभेदमुदाहरणेन व्यक्तीकुर्वन्नाह ।

गन्तुकामस्य गन्तुश्च यथा भेदः प्रतीयते ।
तथा भेदोऽनयोर्ज्ञेयो याथासंख्येन पण्डितैः ॥ १६

---

1 Ms.: bodhicittapra°.
2 cf. Çikṣās. p. 8, 19.
3 cf. *ibidem*, p. 8, 16–19.
4 Çikṣās. has: sarva°.

यथा कश्चित्पुरुषोऽभिमतदेशप्राप्तये गन्तुकामो गमनाभिप्रायो न तु पुनर्गच्छत्येव । अन्यः पुनस्तत्प्राप्तये प्रस्थितो गच्छत्येव । यद्वद्यथा तयोर्भेदो विशेषः प्रतीयतेऽवगम्यते । तद्वत्तथा भेदो नानात्वमनयोर्बोधिप्रणिधिप्रस्थानचेतसोर्ज्ञेयोऽवबोद्धव्यः पण्डितैर्विचक्षणैः । कथं । याथासंख्येन । स्वार्थेऽप्यण्[1] । प्राक्तनं प्रणिधिचित्तस्य निदर्शनं पश्चात्तनं[2] प्रस्थानचेतस इति संख्यार्थः ॥ तदेतत्प्रणिधिचित्तं प्रतिपत्तिविकलमपि[3] संसारे महाफलं भगवता वर्णितमित्याह ।

बोधिप्रणिधिचित्तस्य संसारेऽपि फलं महत् ।

यदि नाम तत्प्रतिपत्तिविकलं तथापि तस्यास्तां तावद् बुद्धत्वं[4] संसारेऽपि देवमनुष्योपपत्तिस्वभावं सुखसंपत्तिलक्षणं फलं महत् । अन्यस्मात् कुशलाद् बृहत् । सततं फलतीत्यादिविशेषणविशिष्टत्वात् । तथा चोक्तमार्यमैत्रेयविमोक्षे[5] । तद्यथापि नाम कुलपुत्र भिन्नम[10b]पि वज्ररत्नं सर्वप्रतिविशिष्टं सुवर्णालंकारमभिभवति । वज्ररत्ननाम च न विजहाति । सर्वदारिद्र्यं च[6] विनिवर्तयति । एवमेव कुलपुत्र प्रतिपत्तिभिन्नमपि[7] सर्वज्ञताचित्तोत्पादवज्ररत्नं सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धगुण-

---

1 W.K.F.: yathā° (Whitney 1313, e; Speyer, S. Syntax, 255).—Gramm. note deest in Tib.

2 Paçcāttana, the word seems new.

3 The corresponding expression in Çikṣās. is caryāvikala (9, 7), āçayapratipatti° (10) (*cf. infra* p. 27, 7).

4 Tib. has: buddhatvahetutvam.

5 *Cf.* Çikṣās. 9, 8-12.

6 Çikṣās. omits ca.

7 *Ibidem* āçayapratipatti°.

सुवर्णालंकारमभिभवति । बोधिचित्तनाम च न विजहाति । संसारदारिद्र्यं[1] च विनिवर्तयतीति ॥

तस्माद्योऽपि पारमितासु सर्वेण सर्वं सर्वथा शिक्षितुमसमर्थः । तेनापि बोधिचित्तमुत्पादनीयं । एवमुपायपरिग्रहेण महाफलत्वात् ॥

यथोक्तमार्य[ापर]राजाववाद[क]सूत्रे[2] । यस्मात्त्वं महाराज बहुकृत्यो बहुकरणीयः । असहः सर्वेण सर्वं सर्वथा[3] दानपारमितायां शिक्षितुं । यावत्प्रज्ञापारमितायां शिक्षितुं । तस्मात्तर्हि त्वं महाराज । एवमेव संबोधिच्छन्दं श्रद्धां प्रार्थनां प्रणिधिं च । गच्छन्नपि तिष्ठन्नपि निषण्णोऽपि शयानोऽपि जाग्रदपि भुञ्जानोऽपि पिबन्नपि सततसमितमनुस्मर । मनसिकुरु । भावय । सर्वबुद्धबोधिसत्त्वप्रत्येकबुद्धार्यश्रावकपृथग्जनानामात्मनश्च अतीतानागतप्रत्युत्पन्नानि कुशलमूलानि पिण्डयित्वा तुलयित्वाऽनुमोदयस्व । अग्रयाऽनुमोद[न]या[4] । अनुमोद्य च सर्वबुद्धबोधिसत्त्वप्रत्येकबुद्धार्यश्रावकाणां पूजाकर्मणि[5] निर्यातय । निर्यात्य च सर्वसत्त्वसाधारणानि कुरु । ततः सर्वसत्त्वानां यावत्सर्वज्ञताप्रतिलम्भाय सर्वबुद्धधर्मपरिपूरणाय दिने दिने त्रैकाल्यमनुत्तरायां सम्यक्संबोधौ परिणामय । एवं खलु त्वं

---

[1] Çikṣās. and Tib.: sarvasaṁsāra°. [2] *Cf.* Çikṣās. 9, 12. *cf. infra* Chap. III.

[3] Read: sarvathā sarvadā, with Tib.—Çikṣās. has: Yasmāc ca tvam... sarveṇa sarvaḥ sarvathā sarvaṁ sarvadā.

[4] With more developments in the Çikṣās.

[5] Çikṣās. has: °karmaṇe.

महाराज प्रतिपन्नः सन् राज्यं च कारयिष्यसि[1] । राज्य[11a]कृत्यानि [च] न हापयिष्यसि । बोधिसंभारांश्च परिपूरयिष्यसि ॥ इत्यादिकमुक्त्वाह[2] । स खलु पुनस्त्वं महाराज सम्यक्संबोधिचित्तकुशलमूलविपाकेन[3] । अनेककृत्वो देवेषूपपन्नोऽभूः । अनेककृत्वो मनुष्येषूपपन्नोऽभूः । सर्वासु च देवमनुष्योपपत्तिष्वाधिपत्यं कारयिष्यसीति[4] विस्तरः ।

इति चर्याविकलेऽपि बोधिचित्ते नावमन्यना कार्या । तस्याप्यनन्तसंसारे सुखप्रसवनात्[5] । यत्पुनः प्रतिपत्तिसारं बोधिचित्तं तदतितरां विपुलफलमेवेति सिद्धमित्याह ।

न त्वविच्छिन्नपुण्यत्वं यथा प्रस्थानचेतसः ॥ १७

न तु । न पुनः । यथा प्रस्थानचित्तस्याविच्छिन्नपुण्यत्वं निरन्तरशुभप्रवाहवाहित्वं । न तथा अस्येति भावः ॥ इदमेवाविच्छिन्नपुण्यत्वं वृत्तद्वयेन प्रसाधयन्नाह ।

यतः प्रभृत्यपर्यन्तसत्त्वधातुप्रमोक्षणे ।
समाददाति तच्चित्तमनिवर्त्येन चेतसा ॥ १८
ततः प्रभृति सुप्तस्य प्रमत्तस्याप्यनेकशः ।
अविच्छिन्नाः पुण्यधाराः प्रवर्तन्ते नभः समाः ॥ १९

---

1 Ms. : pratipannaḥ svarājyaṁ kariṣyasi I rāja°.

2 Instead of : "ityādikam uktvāha" the Çikṣās. has "atraiva cāsya vipāka uktaḥ."

3 Çikṣās. has : tasya samyaksaṁbodhicittasya kuçalakarmaṇo vipākena.

4 Çikṣās. has : kārayasi.

5 Read, with Tib.: anantasukha° *Cf.* Çikṣās. 9, 7 where Çāntideva has written :...kartavyā...anantasaṁsārasukhaprasavanatvāt.

यतः प्रभृति यस्मादारभ्य । न विद्यते पर्यन्त इयत्तास्येत्यपर्यन्तस्य । आकाशधातुव्यापिनः सत्त्वधातोः । प्रमोक्षणे प्रमोक्षे सर्वदुःखोपशमनिमित्ते । समाददाति तच्चित्तं । सम्यक्संबोधिचित्तं समादाय वर्तते । कथं । अनिवर्त्येन चेतसा । अ[प्रवृत्तिभ्र]ष्टेन[1] मनसा ।

ततः प्रभृति तदादिं कृत्वा । सुप्तस्य मिद्धाक्रान्तचित्तस्य प्रमत्तस्य विक्षिप्तचित्तस्यापि । उभयत्रापि संबध्यते । उपलक्षणं चैतत् । गच्छतोऽपि तिष्ठतोऽपि निषस्स्यापि भुञ्जानस्यापि मूर्छाद्यवस्थायामपीत्यादि द्रष्टव्यं ॥ अनेकश इति । प्रतिक्षणमनेकवारं ॥ अविच्छिन्नाः पुण्यधाराः । निरन्तरसंततयः शुभवेगाः प्रवर्तन्ते । नभःसमाः । प्रतिक्षणमाकाशधातुप्रमाणाः ॥ तस्मात्प्रतिपत्तिसारेण बोधिसत्त्वेन भवितव्यं ।

आर्यसमाधिराजे चोक्तं[2] । [11b]तस्मात्प्रतिपत्तिसारो भविष्यामि । इत्येवं कुमार शिक्षितव्यं । तत्कस्य हेतोः । प्रतिपत्तिसारस्य कुमार न दुर्लभा भवत्यनुत्तरा सम्यक्संबोधिरिति ॥

अविच्छिन्नपुण्यत्वमस्य भगवतैवोक्तं । इत्युपदर्शयन्नाह ।

इदं सुबाहुपृच्छायां सोपपत्तिकमुक्तवान् ।
हीनाधिमुक्तिसत्त्वार्थं स्वयमेव तथागतः ॥ २०

---

1 Three or four akṣaras illegible.—Tib.: hjug-pa-nyams-pa-med-paisems-kyis.

2 Quoted with variants from Chap. X, p. 32, 24 (edited by Çarat Chandra Dās and Harimohan Vidyābhūshan).

इदमेवाप्रमेयपुण्यत्वं स्वयमेवात्मनैव तथागतो बुद्धो भगवानुक्तवान् कथितवान् । क्व । सुबाहुपृच्छायां । सुबाहुपृच्छानाम्नि सूत्रे[1] । कथं सोपपत्तिकं सयुक्तिकं[2] । किमर्थं हीनाधिमुक्तिसत्त्वार्थं । हीनश्रावकप्रत्येकबुद्धयानेऽधिमुक्तिः श्रद्धा छन्दो वा येषां ते । ते सत्त्वास्त । तेभ्य इदं । तदर्थं । तत्प्रयोजनमुद्दिश्येत्यर्थः ॥ तथा हि ये ऽनियतगोत्रास्थिरतरकालेन[3] बहुतरसंभारोपार्जनभीता महायानाच्चित्तं व्यावर्त्य लघुतरकालेनाल्पतरसंभारसाध्ये श्रावकप्रत्येकबुद्धयाने चित्तमुत्पादयन्ति । तद्व्यावर्तनार्थं भगवानुपपत्तिमाह । तामेवोपपत्तिं वृत्तद्वयेन कथयन्नाह ।

शिरःशूलानि सत्त्वानां नाशयामीति चिन्तयन् ।
अप्रमेयेण पुण्येन गृह्यते स्म[4] हिताशयः ॥ २१
किमुताप्रमितं शूलमेकैकस्य जिहीर्षतः ।
अप्रमेयगुणं सत्त्वमेकैकं च चिकीर्षतः ॥ २२

कतिपयजनानां मस्तकपीडां नाशयामि मन्त्रेणागदेन[5] वा । इत्येवं मनसि कुर्वन्नप्रमाणेन सुकृतेनासौ कल्याणाभि-

---

1 *Subāhuparipṛcchā*, K.F. 216; Nanjio 23, 26 [A.D. 384–417]; 23, 87 (49, 50) [A.D. 265–316]; 531, 822.—M. Vyut. 65, 69.

2 Sayuktika, new word.

3 Aniyatagotra, *Cf. supra* p. 14, n. 4.—Cf. *Laṅkāv.* p. 66.

4 Tipp.: gṛhyate smeti pūrvaval laṭ (*Cf.* Pāṇ. 3, 2, 123, 118; and *supra ad* I, 9).

5 Tipp.: mantreṇauṣadhena vā.

प्राप्तो गृहीतो द्रष्टव्यः ॥ किं पुनरप्रमाणं संसारदुःखं प्रतिसत्त्वमप्रमाणस्य जगतो हर्तुमिच्छतः । अपि च तन्मूलमपनीय सर्वसत्त्वान् सर्वगुणसमङ्गिनः कर्तुमिच्छतः । किमप्रमेयं पुण्यं न भवति । इति विभक्तिविपरिणामेन योजनीयं । अविच्छिन्नाः पुण्यधाराः किमुत तस्य न प्रवर्तन्ते नभःसमा इति[1] ॥ तस्माद्यथा संभारबाहुल्यसा[12a]ध्यं बुद्धत्वं । तथा संभारवैपुल्येऽपि[2] प्रतिक्षणमिति हेतुविशेषाच्चैव महायाने महान् लाभः । अतो नास्माच्चित्तमभयस्थाने कातरतया विनिवर्तनीयमित्युपदर्शितं भवति । वक्ष्यति ।

क्षपयन् पूर्वपापानि प्रतीच्छन् पुण्यसागरान् ।
बोधिचित्तबलादेव श्रावकेभ्योऽपि शीघ्रगः ॥ इति ।[3]

यस्यैवं सर्वसत्त्वानां हितसुखार्थमुद्युज्यते स देवादिभ्योऽप्यसाधारणगुणत्वात् प्रशस्य इत्युपदर्शयन्नाह ।

कस्य मातुः पितुर्वापि हिताशंसेयमीदृशी ।
देवतानामृषीणां[4] वा ब्रह्मणां वा भविष्यति ॥ २३

कस्य सत्त्वस्य । मातुर्जनन्याः कस्य पितुर्वा जनकस्य देवतानां सोमवरुणादीनामृषीणां वा वशिष्ठगोतमादीनां ब्रह्मणां वा वेधसां । इयमीदृशी हिताशंसा । हितोपसंहारमतिर्यादृशी समनन्तरं प्रतिपादिता बोधिसत्त्वस्य । भविष्यति ।

---

1 *Supra* I, 19.   2 Ms.: °vaipulyamapi.
3 *Infra* VII, 29.
4 *Sic* Tipp.—Minaev and Text-Mss. have: devānāṁ vā ṛṣiṇāṁ vā.

इति । आस्तां तावत् भूता भवति[1] वा । भविष्यत्यपि[1] नैव कस्य चिद्बोधिसत्त्वमन्तरेणान्यस्य ॥ कुतः पुनरेतदित्याह ।

तेषामेव च सत्त्वानां स्वार्थेऽप्येष मनोरथः ।
नोत्पन्नपूर्वः स्वप्नेऽपि परार्थे संभवः कुतः ॥ २४

तेषां मात्रादीनां । स्वार्थेऽपि । आत्मनः कृतेऽपि । एष मनोरथः सर्वदुःखमपहर्तुं । अप्रमाणगुणानाधातुं । नोत्पन्नपूर्वः । अभूतपूर्वः । स्वप्नेऽपि । आस्तां तावज्जाग्रदवस्थायां बुद्धिपूर्वकमुत्पन्नः ॥ परार्थे कदा चिदुत्पद्यत इत्याह । परार्थे संभवः कुतः । आत्मा हि वल्लभो लोकस्य परस्मात् । तत्रैव चेन्नास्ति । परार्थे संभावनापि कुतः ॥ अथ वा । स्वप्नेऽपि परार्थे संभवः कुतः इति योज्यं ।

तदेवमसाधारणत्वं बोधिसत्त्वस्य प्रतिपाद्योपसंहरन्नाह ।

सत्त्वरत्नविशेषोऽयमपूर्वो जायते कथं[2] ।
यत्परार्थाशयोऽन्येषां न स्वार्थेऽप्युपजायते ॥ २५

एवमत्यद्भुतकर्मकारितया दुर्लभोत्पादात् सत्त्व एव रत्नविशेषः । अपूर्वः अनुपलब्धपूर्वः । अयमिति यादृशगुणोऽत्र कथितः [12b] । जायते कथं । कथमित्यद्भुते ॥ कस्मात्पुनरेवमुच्यते । आह । यत्परार्थेति । यस्य महात्मनः परार्थाशयोऽन्येषां सत्त्वानामुक्तक्रमेण न स्वार्थेऽप्युपजायत इत्यस्मात् ॥

---

1 Ms. has: bhavanti, bhaviṣyanti. 2 Minaev and Text-Mss.: kutaḥ.

अत्र चान्येऽपि बोधिचित्तोत्पादकस्य गुणा वक्तव्याः । यथार्यगण्डव्यूहे[1] भगवतार्यमैत्रेयेण सुधनमधिकृत्योद्भाविताः । ते चातिविस्तरेण शास्त्रकृता शिक्षासमुच्चये दर्शितास्त तत्रैवावधारयितव्याः ॥

पुनरपि बोधिचित्तानुशंसाद्वारेण बोधिसत्त्वस्याप्रमेयपुण्यत्वमाह ।

जगदानन्दबीजस्य जगद्दुःखौषधस्य च ।
चित्तरत्नस्य यत्पुण्यं तत्कथं हि प्रमीयतां ॥ २६

सर्वसत्त्वानां सर्वप्रामोद्यकारणस्य देवादिसर्वसंपत्तिनिदानभूतत्वात् । चित्तरत्नस्य बोधिचित्तस्य यत्पुण्यं तत्कथं हि प्रमीयतां । केन प्रकारेण नाम संख्येयतां । अतिविपुलतया प्रमातुमशक्यत्वात् ॥ एतदुक्तमार्यवीरदत्तपरिपृच्छायां[2] ।

बोधिचित्ताद्धि यत्पुण्यं तच्च रूपि भवेद्यदि ।
आकाशधातुं संपूर्य भूयश्चोत्तरि तद्भवेत् ॥ इति ।

यदि नाम सामान्येन निर्देशस्तथापि प्रस्थानचित्तस्येति द्रष्टव्यं । तस्यैव प्रकृतत्वात् ॥ पुनरपि तस्यैव विशेषणमाह । जगद्दुःखौषधस्य चेति । सर्वप्राणप्रभृतां[3] कायिकचैतसिकसर्वदुःखनिवर्तनतया सर्वव्याधिहरणमहागदस्वभावत्वात् । तदने-

---

1 *Cf.* Çikṣās. 5, 20, and *supra* I, 14.

2 A *Viradattaparipṛcchā* (prose) is quoted in Çikṣās. 34, 16 230, 10.

3 New word = prāṇabhṛt.

नाभ्युदयनिःश्रेयसहेतुत्वं बोधिचित्तस्य प्रतिपादितं ॥ अतो युक्तमेवास्यासंख्येयपुण्यत्वमित्युक्तं भवति । कथं पुनरेतद्युक्तमित्याशङ्क्य प्रतिपादयन्नाह ।

हिताशंसनमात्रेण बुद्धपूजा विशिष्यते ।
किं पुनः सर्वसत्त्वानां सर्वसौख्यार्थमुद्यमात्[1] ॥ २७

सर्वजगत्परित्राणाय बुद्धो भवेयमित्यध्याशयेनाशंसनात् प्रार्थनात् केवलात्प्रतिपत्तिविकलाद्बोधिचि[13a]त्तादित्यर्थः । यत्पुण्यं भवति तद्बुद्धपूजामतिशेते । इत्यागमाद्भवत्येव पुण्यस्कन्धप्रसवहेतुः । इति प्रथमस्य बोधिचित्तस्य[2] माहात्म्यमुक्तं । एतदपि तत्रैवोक्तं ।

गङ्गावालिकसंख्यानि बुद्धक्षेत्राणि यो नरः ।
दद्यात्सद्रत्नपूर्णानि लोकनाथेभ्य एव हि ॥
यश्चैकः प्राञ्जलिर्भूत्वा चित्तं बोधाय नामयेत् ।
इयं विशिष्यते पूजा यस्यान्तोऽपि[3] न विद्यते ॥ इति ।

किं पुनः सर्वदुःखितजनानां सर्वदुःखमपनीय सर्वसुखसंपन्नान् करिष्यामीत्युद्योगकरणादतिशयवत्पुण्यं न भवति ॥

ननु हिताहितप्राप्तिपरिहारयोः स्वयमेव सत्त्वा विचक्षणाः । तत्कुत्रोद्यमस्योपयोग इति वृत्तत्रितयेन परिहरन्नाह ।

1 Tipp. has: udyamāt prasthānacetasaḥ.
2 Cf. *Mhv.* I, 80, 4.
3 *Sic* Ms.

दुःखमेवाभिधावन्ति दुःखनिःसरणाशया ।
सुखेच्छयैव संमोहात् स्वसुखं घ्नन्ति शत्रुवत् ॥ २८
यस्तेषां सुखरङ्काणां पीडितानामनेकशः ।
तृप्तिं सर्वसुखैः कुर्यात्सर्वाः पीडाश्छिनत्ति च ॥ २९
नाशयत्यपि संमोहं साधुस्तेन समः कुतः ।
कुतो वा तादृशं मित्रं पुण्यं वा तादृशं कुतः ॥ ३०

दुःखान्निःसरणाभिप्रायाः प्राणातिपातादिभिरकुशलैः कर्मभिः क्षुधादिदुःखप्रतीकारमिच्छन्तः । दुःखमेव नरकादिप्रपातवेदनास्वभावं । अभिधावन्ति तदभिमुखाः प्रवर्तन्ते । दुःखमेव प्रविशन्तीत्यर्थः । शलभा इव दीपशिखामिति ॥ अत एव सुखेच्छयैव सुखाभिलाषेणैव स्वसुखं घ्नन्ति शत्रुवत् । आत्मसुखघाताय कथमात्मनैव शत्रवो भवन्ति । इति चेत् । संमोहाद्विपर्यासवशात् हिताहितप्राप्तिपरिहारयोः परिज्ञानाभावात् ॥

अतो यः पुण्यात्माऽकारणवत्सलः । तेषां विपर्यस्तानां सुखरङ्काणां सुखाभिलाषुकाणां सर्वशोऽलब्धसुखानां पीडितानां दुःखितानां । अनेकश इति । अनेकैर्दुःखशतैर्बहुधा बाधितानां । तृप्तिमाप्यायनं सर्वसुखैः कुर्यात् [13b] कायिकचैतसिकैः । यदि वा । अनेकशोऽनेकप्रकारं तृप्तिं सर्वसुखैः कुर्यात् । इति योजनीयं ॥ न सुखतृप्तिमात्रं जनयति । किं तर्हि सर्वाः पीडाः समस्ता दुःखा वेदनाश्छिनत्ति च शमयति च ॥

न केवलं दुःखप्रशान्तिं सुखतृप्तिं च करोति । नाशयत्यपि संमोहं । अपरिज्ञानमपि निवर्तयति ।

अपथमिदमेष पन्था भयमत इत एत गात[1] मासादं।
इति हेयोपादेयमार्गप्रकाशनात् ॥ यस्यैवं परव्यसननिवर्तनपरतन्त्रो हितसुखविधानतत्परस्य सर्वभूतानां। साधुस्तेन समः कुतः। तेन महात्मना तुल्यः साधुः कुतः। नैव कुतश्चिद्विद्यते। अकारणपरमवत्सलस्वभावत्वात्। कुतो वा तादृशं मित्रं। हितसुखोपसंहारप्रवणमानसं परमविश्वासस्थानं तादृशं तत्समं। सुहृत्कुतो नैव संभवति। पुण्यं वा तादृशं कुतः। एवं विहरतो बोधिसत्त्वस्य यत्पुण्यमुपजायते तदपि न केन चित्पुण्येन समानं॥

कृते यः प्रतिकुर्वीत सोऽपि तावत्प्रशस्यते।
अव्यापारितसाधुस्तु बोधिसत्त्वः किमुच्यतां॥ ३१

पूर्वं भयसंकटव्यसनेषूपकृतमनेन। इत्युपकृते सति प्रत्युपकारं करोति यः। सोऽपि तावत्प्रशस्यते। लोकेन स्तूयते साधुरयमिति। यः पुनरव्यापारितसाधुः। अनभ्यर्थितकल्याणोपनेता बोधिसत्त्वः किमुच्यतां। किमपरमभिधीयतां। तस्य प्रशंसा कर्तुमशक्येत्यर्थः[2]॥

दृष्टव्यवहारमपेक्ष्यापि[3] बोधिसत्त्वस्य पुण्यमाहात्म्यमुद्भावयन्नाह।

कतिपयजनसत्त्रदायकः
कुशलकृदित्यभिपूज्यते जनैः।

---

1 Metre: āryā.—gā, clearly; ta, sec. manu.—Tib.: karta māsādam = sgyid-lug-par ni ma byed cig.—*āsāda* is new with this meaning.

2 Tipp. has: kim ucyatāṁ kiṁ tasya māhātmyam ucyatām avāggocaratvāt.

3 Confirmed by Tib.—Ms.: apekṣyamapi.

क्षणमशनकमात्रदानतः
सपरिभवं दिवसार्धयापनात् ॥ ३२

प[रि]मितसत्त्वानामाहारपानमात्रदानसमादानमादिशन्[1] पुण्यकर्मायमिति पूज्यते [14a] सत्क्रियते जनैः सत्कर्मरतैर्लोकैः। तदपि दानं क्षणं न सकलमहः। तदर्धं वा। अपि तु मुहूर्तमेकं। अशनकमात्रदानत इति। कुत्सितमशनमशनकं[2]। अप्रणीतं भोजनं। तदेव केवलं तन्मात्रं[3]। तथाविधव्यञ्जनरहितं[4]। तस्य दानतः त्यागतः। कथं सपरिभवं। क्रियाविशेषणमेतत्। सतिरस्कारं नमस्कार[ा]पुरःसरं हठात्सत्त्वागारं प्रविशतः खटचपेटादिना प्रहृत्येति यावत्। पुनः किंभूतात्। दिवसार्धयापनात्। प्रहरद्वयोपस्तम्भनात्। मध्याह्ने भुक्त्वा सायं पुनराहारान्वेषणात्[5] ॥

बोधिसत्त्वस्य पुनरेतद्विपरीतं दानं। इति प्रतिपादयन्नाह।

किमु निरवधिसत्त्वसंख्यया
निरवधिकालमनुप्रयच्छतः।
गगनजनपरिक्षयाक्षयं
सकलमनोरथसंप्रपूरणं ॥ ३३

---

1 Ms.: °mātraṁ samāṇadānatodiçan; *na* is erased.—samādāna = nityakarman (Hem.); *Cf.* Senart, *Mhv.* III, 131, 13.

2 This word is new.

3 Tipp. has: mātreṇa vastrādidānavyavacchedaḥ.

4 Old reading: tathāvidham.

5 Tipp. has: tena ca prakarṣeṇa divasārdhaṁ yāpyate / madhyāhne........ karaṇe cāyaṁ lyuṭ. (Pāṇ. 3, 3, 117).

न विद्यतेऽवधिरियत्ता । इयद्भ्यः शतसहस्रलक्षकोटिसंख्येभ्यो दास्यामि ततः परं नेति । न सत्त्वानां गणनया ददाति । किं तु निरवधिसत्त्वसंख्यया ॥ नापि नियतकालं । अपि तु निरवधिकालं । कल्पशतसहस्रलक्षकोटिशतं यावद्दास्यामि ततः परं नेति सावधिकं न ददाति ॥ गगनेति । गगनमिव जनाः । गगनजनाः । यथाकाशमपर्यन्तं तथा जनोऽपीत्यर्थः । यदि वा गगनं च जनाश्च ते गगनजनाः । तेषां परिक्षयः पर्यवदानं । यावदाकाशधातुर्यावच्च सत्त्वा न परिनिर्वृताः तावदवधिकं । यद्वक्ष्यति ।

आकाशस्य स्थितिर्यावद्यावच्च जगतः स्थितिः । इति ।
तावन्मम स्थितिर्भूयात्[1] ।

तस्मादक्षयं । न विद्यते क्षयः पर्यन्तोऽस्येति कृत्वा । अयमभिप्रायः । ग[14c]गनजनपरिक्षयावधि यद्दानं तद्वस्तुतोऽक्षयमेव । तेषां परिक्षयाभावात् ॥ नापि प्रतिनियतं वस्तु । अपि तु सकलमनोरथसंप्रपूरणं । यद्यस्याभिमतं तत्सर्वमनवद्यमभिप्रायाह्लादनकरं परमप्रेमगौरवसत्कारप्रियवचनपुरःसरं प्रमुदितमनसानुप्रयच्छतो बोधिसत्त्वस्य किं पुनः पूजा न युज्यते । तस्य सुतरां युज्यत इति योज्यं ।

यदुक्तं नारायणपरिपृच्छायां[2] । न तद्वस्तूपादातव्यं यस्मिन् वस्तुनि नास्य त्यागचित्तमुत्पद्येत[3] । न त्यागबुद्धिः क्रमेत ।

1 *Cf. infra* X, 55. 2 Cf. *Çikṣās.*, 21, $_{1\text{-}2,\ 6\text{-}12}$; and *infra ad* III, 21.
3 Çikṣās. has: °padyate.

यावत्। अयं ममात्मभावः सर्वसत्त्वेभ्य उत्सृष्टः परित्यक्तः। प्रागेव बाह्यानि वस्तूनि। यस्य यस्य सत्त्वस्य येन येन यद्यत्कार्यं भविष्यति तस्मै तस्मै तत्तद्दास्यामि। सत्संविद्यमानं हस्तं हस्तार्थिकेभ्यो दास्यामि। यावत्। शिरः शिरोर्थिकेभ्यः परित्यक्ष्यामि। कः पुनर्वादो बाह्येषु वस्तुषु। यदुत धनधान्यजातरूपरजतरत्नाभरणहयरथ[1]गजवाहनग्रामनगरनिगमजनपदराज्यराष्ट्रराजधानीपत्तनदासीदासकर्मकरपौरुषेयपुत्रदुहितृपरिवारेष्विति विस्तरः॥

एवं च गुणरत्नसमुच्चयस्थाने परहितसुखविधानैकपरममहाव्रते बोधिसत्त्वे स्वात्महितकामैः स्वचित्तं रक्षितव्यं प्रयत्नतः[2]। इत्युपदर्शयन्नाह।

इति सत्त्वपतौ जिनस्य पुत्रे
कलुषं स्वे हृदये करोति यश्च।
कलुषोदयसंख्यया स कल्पान्
नरकेष्वावसतीति नाथ आह॥ ३४

इत्येवमुक्तक्रमेण सत्त्वपतौ सर्वदा सुखदानपतौ जिनस्य पुत्रे सुगतस्य सुते। बोधिसत्त्व इत्यर्थः। कलुषं पापचित्तं स्वे हृदये आत्मचित्तसंताने करोत्युत्पादयति दुरात्मा यः स नरकेष्वावसति। इति नाथो बुद्धो भगवानाह ब्रूते॥ उपान्वध्याङ्वस

1 *Ibidem* : °rathahaya°.

2 Tipp. has: evaṁbhūte bodhisattve parārthaikarase prasādāprasadau sukhaduḥkhahetū iti yatnataḥ svikartavyaparihartavyāv iti darçayati.

इति कर्मत्वे प्राप्तेऽधिकरण[15a]विवक्षा[1] ॥ कियद्यावत् कलुषोदयसंख्यया कल्पान् । यावतः क्षणांस्तत्संताने[2] कलुषचित्तमुत्पद्यते । तावतः कल्पान् कलुषचित्तक्षणसंख्यान्नरकेषु तिष्ठति । इति भावः ।

यदुक्तं प्रशान्तविनिश्चयप्रातिहार्यसूत्रे[3] । यावन्ति मञ्जुश्रीर्बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वस्य[ान्तिके] प्रतिघचित्तान्युत्पादयति । अवमन्यनाचित्तानि [वा] । तावतः कल्पांस्तेन[4] संनाहः संनद्धव्यः । वस्तव्यं मया[5] महानरकेष्विति ॥

ननु तथागतस्य दुष्टचित्तेन रुधिरमुत्पादयतो नावीचौ चित्तोत्पादनक्षणसंख्यया कल्पानवस्थितिरुक्ता । न तथागतात्कश्चिदधिकतरः संभवति त्रैलोक्ये । तत्कथमिदमतिदुर्घटं नीयते ॥

सत्यं । न खलु यथाभूतमस्मिन्नये वस्तुतत्त्वव्यवस्था । सर्वस्य प्रवचनस्य नयनीतार्थतया व्यवस्थापनात् । न हि कश्चित्तथागते सदेवकोऽपि लोको दुष्टचित्तमुत्पादयितुं क्षमते । अनल्पकल्पसंख्ययाभ्यासेन सर्वसत्त्वेषु मैत्रचित्तस्य सात्मीभावात् । नास्य काये शस्त्रं क्रामतीति मैत्रचित्तस्यानुशंसकथनात् । न च कर्मप्लुतिरिह[6] वस्तुतो दर्शिता । कर्मावरणस्य बुद्धानां प्रहीणत्वात् । तस्माद्वैनेयजनाभिसंधिना तदुपदर्शितं । न परमार्थतः ॥

बोधिसत्त्वापकारे तु बुद्धत्वमेव समूलोपघातमुपहतं भवेत् ।

---

1 PĀṆ. 1, 4, 48.—This clause deest in Tib. 2 Ms. kṣaṇaḥ / tat°.

3 *Cf.* Çikṣās., 85, 18. 4 Çikṣās. omits : "tena"; but see Tib.

5 Ms. has : °tavyaṁ tathā ; old reading and Tib. : °tavyaṁ mayā.

6 Tib.: las-kyi rnam-par smin-pa (=°āvaraṇa)—*Cf.* Karmaploti, in *Div. Av.*

तथा च सदेवकस्य लोकस्यार्थ उपहतो भवेत्[1]। यथागममिदमुक्तं। परमार्थमिह भगवानेव जानाति[2]। इदमुक्तं च श्रद्धाबलाधानावतारमुद्रासूत्रे[3]। यः कश्चिन्मञ्जुश्रीः कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा गङ्गानदीवालुकासमान्[4] स्तूपान् [वि]निपातयेद्दहेद्वा[5]। यश्चान्यः कुलपुत्रो वा कुलदुहि[15b]ता वा महायानाधिमुक्तस्य बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य व्यापादखिलक्रोधचित्तमुत्पाद्याक्रोशयेत्[6] परिभाषयेत्। अयं ततोऽसंख्येयतरं पापं प्रविशति। तत्कस्माद्धेतोः। बोधिसत्त्वनिर्जाता[7] हि बुद्धा भगवन्तो। बुद्धनिर्जाताश्च स्तूपाः सर्वसुखोपधानानि च सर्वदेवनिकायाश्च। बोधिसत्त्वमसत्कृत्य सर्वबुद्धा असत्कृता भवन्ति। बोधिसत्त्वं सत्कृत्य सर्वबुद्धाः सत्कृता भवन्तीत्यादि॥

यस्य पुनस्तत्र प्रसन्नं चित्तमुत्पद्यते। तस्य कियत्पुण्यफलमुपजायते। इत्याह।

अथ यस्य मनः प्रसादमेति
प्रसवेत्तस्य ततोऽधिकं फलं।
महता हि बलेन पापकर्म
जिनपुत्रेषु शुभं त्वयत्नतः[8] ॥ ३५

---

1 Cf. *infra* IV, 5.

2 Cf. *infra ad* I, 36, and V, 6. The theory seems not very consistent—*Cf.* VI, 106.

3 *Cf.* Çikṣās : 86, 6-11.

4 Çikṣās. has : °vālikā°.

5 *Ibidem* : daheta vā.

6 *Ibidem* : utpādya k°.

7 *Ibidem* : niryātā.—Tib. has : hkhruṅs-pa, and *infra* : hbyuṅba.

8 Minaev has wrongly : "çubhatvaṁ yatnataḥ.—All Mss. except L, have ...balena pāpakam (unmetrical).

यस्य पुनः पुण्यात्मनो मनः प्रसादमुपयाति बोधिसत्त्वे । प्रसवेत्तस्य ततोऽधिकं फलं । तस्य प्रसन्नचित्तस्य प्रसवेदुपजायेत । ततोऽधिकं (फलं)[1] तस्मात्पूर्वकपापफलाद्बहुतरं पुण्यकर्मफलं विपाकविशेषात्[2] । प्रसवेदुत्पद्येत ॥ यदि वा । तत्समधिकविपाकफलाधायकं कर्मैव फलमुच्यते । अधिकतरफलजनकं कर्मोपजायत इति यावत् ।

उक्तं च नियतानियतावतारमुद्रासूत्रे[3] । सचेन्मञ्जुश्रीर्दशसु दिक्षु सर्वलोकधातुषु सर्वसत्त्वा उत्पाटिताक्षा भवेयुः परिकल्पमुपादाय । अथ कश्चिदेव कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा तेषां सर्वसत्त्वानां मैत्रचित्तस्तान्यक्षीणि जनयेत् परिकल्पमुपादाय । योऽन्यो वा[4] मञ्जुश्रीः कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा महायानाधिमुक्तं बोधिसत्त्वं प्रसन्नचित्तः पश्येत् । अयं ततो ऽसंख्येयतरं पुण्यं प्रसवतीति ॥ तस्मादस्मिन्महति पुण्यक्षेत्रे शुभचित्तमेव करणीयमात्मज्ञैः[5] ।

अपि च । इतोऽपि शुभचित्तमेव कर्तुमुचितं । य[16a]स्मान्महता बलेन परमकृच्छ्रेण पापकं । पापमेव पापकं । कुत्सितत्वाद्वा । दुःकृतं कर्म । बोधिसत्त्वेषु क्रियते । तेषां सकलकायवाङ्मनःप्रचारस्य [6]प्रसादजनकत्वात् । बोधिचित्तप्रभावाच्च न बोधिसत्त्वेषु कस्य चिदपकारचित्तमुत्पद्यते ।

---

1 Deest in Tib.

2 New reading: viçeṣaṁ.—Tib.: puṇyavipākaphalaviçeṣa.

3 *Cf.* Çikṣās. 87, $_{14}$, $_{18}$, (7, $_{1}$).

4 Çikṣāṣ. : yo vānyo...

5 Ātmajña, *Cf.* Kern (Jacobi) I, 522.—Tib.: mkhas-pa.

6 Ms.: pracārasyāpli.

एतदुक्तमार्यमञ्जुश्रीविमोक्षे । तद्यथा कुलपुत्र चिन्तामणिरत्नराजमुकुट[ाव]बद्धानां महानागराज्ञां नास्ति परोपक्रमभयं । एवमेव बोधिचित्तमहाकरुणाचिन्तामणिरत्नराजमुकुटावबद्धानां बोधिसत्त्वानां नास्ति दुर्गत्यपायपरोपक्रमभयमिति[1] ॥

अतः किमर्थमनर्थोपार्जनं कटुकफलं तेषु प्रयत्नतः प्रारभ्यते ॥ अत एव शुभं त्वयत्नतः । संग्रहवस्त्वादिभिः सर्वसत्त्वहितसुखकर्मकारित्वात् परिशुद्धकर्मकारितया । क्वचिदपि स्खलिताभावाच्च । अप्रयत्नत एव प्रीतिप्रसादप्रामोद्यमुपजायते तेषु । अतः कुशलं पुनरयत्नत एव प्रसूयते ॥

सांप्रतमुत्पादितबोधिचित्तेष्वतिशयवतात्मना[2] मनःप्रसादमाविष्कुर्वन् शास्त्रकारस्तान्नमस्यन्नाह ।

तेषां शरीराणि नमस्करोमि
यत्रोदितं तद्वरचित्तरत्नं ।
यत्रापकारोऽपि सुखानुबन्धी
सुखाकरांस्तां शरणं प्रयामि ॥ ३६

तेषां पुरुषकुञ्जराणां शरीराणि आत्मभावान् नमस्करोमि प्रणिपत्य वन्दे । यत्र येषु[3] संतानेषु उदितमुत्पन्नं तदुक्तानुशंसं वरचित्तरत्नं । चित्तमेव रत्नं चिन्तामणिसदृशं । वरं श्रेष्ठं सर्वदारिद्र्यदुःखापहारित्वात् । तच्च तद्वरचित्तरत्नं चेति विग्रहः । तदिति भिन्नं वा । इयं चाधिकगुणाधारस्य[4] सत्कृतिः ॥

---

1 Hitherto not found in the Çikṣās. 2 Tib.: bdag-nyid-gyis çin-tu yaṅ ......
3 Ex conj.: yeṣām.—Tib.: de-rnams-Kyi. 4 Ex conj.—Ms.: iyañ cādhiyaguṇa°.

अपरमपि तद्विशेषणमाह । यत्रापकारोऽपीति । येषु परमकल्याणहृदयेषु बोधिसत्त्वेषु । अपकारोऽपि पराभवोऽपि [16b] कृतः । तत्कर्तुः सुखानुबन्धी परंपरया सुखमावहतीति ॥ अयमभिप्रायः । तत्रापकारः[1] कर्तुमशक्यः । संभवे वा कथं चित्तदपकारमेव निमित्तं कृत्वा प्रवृत्तानां दुष्टाभिप्रायाणां पुनः केन चिन्निमित्तेन तत्प्रसादसमुत्पादनात् । तत्रापकारो निर्वाणे[2] सुखमनुबध्नाति । तद्यथा मैत्रीबलजातके[3] पञ्चकानधिकृत्योक्तं । बोधिसत्त्वप्रणिधानाद्वा अपकारोऽपि सुखानुबन्धीत्युच्यते । यद्वक्ष्यति ।

अभ्याख्यास्यन्ति मां ये च ये चान्येऽप्यपकारिणः ।
तत्प्रकाशकास्तथान्ये वा सर्वे स्युर्बोधिभागिनः ॥ इति[4] ।

अथ वा । यत्रापकारोऽपि येषामपकारोऽपि महाकरुणाध्याशयात्प्रियपुत्रेण कृत इव दुःखहेतुरपि सुखमेव जनयति । यथा क्षान्तिपरिच्छेदे कथयिष्यामः[5] ॥ एवं सर्वथा सर्वसुखहेतुत्वात् सुखार्थिनां रत्नाकर इव रत्नार्थिनामाश्रयणीया बोधिसत्त्वा इत्युपदर्शयति । सुखाकरांस्तां शरणं प्रयामि । सुखस्याकराः । सर्वसुखैकप्रभवत्वात् । तानुक्तक्रमेणापकारेऽपि सुखहेतून् । शरणं प्रयामि । ते मम त्राणं भवन्त्विति भावः ॥

॥ प्रज्ञाकरमतिकृतायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां बोधिचित्तानुशंसाविवरणं प्रथमः परिच्छेदः[6] ॥

---

1 Ms. : tatrāpakāraṅ....
2 According to Tib.: nirvāṇa°.
3 Cf. *Jātakamālā*, 51, 19.
4 *Infra* III, 16.
5 *Cf.* VI, 106, 107.
6 Tipp. has : bodhicittānuçaṁsaparicchede smṛtiḥ.

प्रज्ञाकरमतिकृता बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां

द्वितीयः परिच्छेदः।

सांप्रतमेवं क्षणसंपत्समागमं दुर्लभमधिगम्य विदितबोधिचित्तानुशंसः। बोधिचित्तग्रहणार्थं बुद्धबोधिसत्त्वानामुखीकृत्य वन्दनपूजनशरणगमनपापदेशनापुण्यानुमोदनबुद्धाध्येषणयाचनाबोधिपरिणामनां[1] च कुर्वन्नाह। [17a]

तच्चित्तरत्नग्रहणाय सम्यक्
पूजां करोम्येष तथागतानां।
सद्धर्मरत्नस्य च निर्मलस्य
बुद्धात्मजानां च गुणोदधीनां॥ १

तस्य समनन्तरप्रतिपादितानुशंसस्य चित्तरत्नस्य ग्रहणाय स्वीकाराय। तदुत्पादयितुमित्यर्थः। तथागतानां बुद्धानां भगवतां पूजां करोमि। एषोऽहमिति बोधिचित्तग्राहकोऽयमात्मानं निदर्शयति। अयं बुद्धरत्नस्य निर्देशः॥ सद्धर्मरत्नस्य चेति। आगमाधिगमलक्षणस्य। निर्मलस्येति। त्रिकल्याणतया

1 *Cf.* Çikṣās. 13, 12, where occur the same readings: °anumodana, °adhyeṣaṇa; but yācana, °pariṇāmana—The text is of course incorrect; on these topics, of a capital importance in the Bodhisattva-ship, see, Ed. Chavannes, Revue des Religions, XXXVI, 1, (from Chinese sources), *Dharmasaṃgraha*, XIV (The Bodhic. is quoted by the Comm.), and my "*Etudes et Materiax,*" pp. 106, 226.

त्रिकोटिशुद्धस्य प्रकृतिप्रभास्वरस्य च। सर्वदा सर्वमलानामस्थानत्वात्। क्लेशानामागन्तुकत्वात्। समस्तमलापहरणपटुत्वाच्च। अयं च धर्मरत्नस्य निर्देशः॥ तदात्मजानां च। बुद्धसुतानां। गुणोदधीनां गुणरत्नसमुद्राणां। आर्यावलोकितेश्वरमञ्जुघोषप्रभृतीनां। अयं तु संघरत्नस्य निर्देशः॥ इत्यादौ रत्नत्रयपूजाविधिः। पूजां करोमीति सर्वत्र संबन्धनीयं॥ सम्यगिति। पूजाया एव विशेषणं। सम्यगविपरीतं यथा भवति। तीव्रचित्तप्रसादेन वा। ग्रहणस्य वा विशेषणं। सम्यग्ग्रहणाय। अतिशयप्रसन्नचित्तेन न परानुरोधादिना। यथा गृहीतं न पुनर्भ्रंश्यति। इति॥ पूजामेव कथयन्नाह।

यावन्ति पुष्पाणि फलानि चैव
भैषज्यजातानि च यानि सन्ति।
रत्नानि यावन्ति च सन्ति लोके
जलानि च स्वच्छमनोरमाणि॥ २

यत्परिमाणमेषामिति। यावन्ति निरवशेषानि पुष्पाणि फलानि चैव। आकाशधातुप्रसरावधीनि सर्वाण्यपीमान्यपरिग्रहाणि। आदाय बुद्ध्या मुनिपुंगवेभ्यो निर्यातयाम्येष सपुत्रकेभ्य इति सर्वत्र पूर्वेषु योजनीयं[1]। भैषज्यजातानि औष[17b]धप्रकाराः। स्वच्छमनोरमाणीति रत्नानामपि विशेषणं।

---

1 Cf. *infrā* Stanzas 5b and 6a.

महीधरा रत्नमयास्तथान्ये
वनप्रदेशाश्च विवेकरम्याः ।
लताः सुपुष्पाभरणोज्ज्वलाश्च
द्रुमाश्च ये सत्फलनम्रशाखाः ॥ ३

देवादिलोकेषु च गन्धधूपाः
कल्पद्रुमा रत्नमयाश्च वृक्षाः ।
सरांसि चाम्भोरुहभूषणानि
हंसस्वनात्यन्तमनोहराणि ॥ ४

महीधराः पर्वताः । रत्नमया रत्नस्वभावाः । विवेकरम्या इति विवेकोपरम्या मनोहरा विवेकानुकूला इति यावत् । सुपुष्पाभरणोज्ज्वलाश्चेति शोभनपुष्पाण्येवाभरणानि[1] मण्डनानि। तैरुज्ज्वला अतिभ्राजिष्णवः । सत्फलनम्रशाखा इति । सन्ति च शोभनानि वर्णगन्धरससंपन्नानि । तानि फलानि चेति । तैर्नम्रा अवनता भूमिलग्ना इव शाखा येषां ते कल्पद्रुमाः कल्पवृक्षाः । अम्भोरुहभूषणानि । अम्भोरुहाणि पद्मान्येव भूषणानि येषां तानि तथा । हंसस्वनात्यन्तमनोहराणि । हंसानां स्वनै रुतैरत्यन्तमनोहराणि रमणीयानि । तानि तथा ।

अकृष्टजातानि च शस्यजाता-
न्यन्यानि वा पूज्यविभूषणानि ।

---

1 Ms. puṣpāṇy....

आकाशधातुप्रसरावधीनि
सर्वाण्यपीमान्यपरिग्रहाणि ॥ ५

अकृष्टान्येव हलविलेखनमन्तरेणैव जातानि प्रादुर्भूतानि। शस्यजातानि व्रीहिविशेषाः। अन्यानि वा पूज्यविभूषणानि। पूज्यानामाराध्यानां विभूषणानि शोभाकराणि। अन्यान्यपराणि। आकाशधातुप्रसरावधीनि। आकाशधातोः प्रसरोऽवकाशः। विस्तारो वा। तावदवधीनि तत्पर्यन्तानि। सर्वाण्यपीमानि। उक्तान्युक्तसदृशानि। अपरिग्रहाणि। अममानि। न केन चित्स्वीकृतानीत्यर्थः।

आदाय बुद्ध्या मुनिपुंगवेभ्यो
निर्यातयाम्येष सपुत्रकेभ्यः।
गृह्णन्तु तन्मे वरदक्षिणीया
महाकृपा मामनुकम्पमानाः ॥ ६

आदाय बुद्ध्या गृहीत्वा मनोविज्ञानेन[1]। मुनिपुंगवेभ्यो मुनिवृषभेभ्यो निर्यातयामि प्रयच्छामि। सपुत्रकेभ्यः सबोधिसत्त्वगणेभ्यः। गृह्णन्तु तन्मे स्वीकुर्वन्तु तदेतत्सर्वं मम पूजोपहारवस्तु। वरदक्षिणीया अनुत्तरदक्षिणापात्राणि बुद्धबोधिसत्त्वाः। महाकृपाः सर्वस[18a]त्त्वहितसुखविधानैकमनसः। मां दीनदुःखितसत्त्वमनुकम्पमानाः करुणायमानाः। ममानुग्रहायेति

1. Tib. has only: yid-kyis.

यावत् ॥ स्यादेतत् । किं पुनरेवं मनोमयपूजामात्रं विधीयते । यावता तत्तद्वस्तु मनोहरं साक्षादेव कस्मान्नोपनीयत इत्याशङ्क्याह ।

अपुण्यवानस्मि महादरिद्रः
पूजार्थमन्यन्मम नास्ति किं चित् ।
अतो ममार्थाय परार्थचित्ता
गृह्णन्तु नाथा इदमात्मशक्त्या ॥ ७

अकृतपुण्योऽस्मि । अत एव महादरिद्रः । पुण्ये सर्वोपकरणसंपत्तिर्भवति । तदभावात् पूजार्थमन्यदुपकरणं मम नास्ति किं चित् । अतो ममार्थाय मम पुण्यकामतया भगवन्तस्त्व परार्थचित्ताः परहितसुखाभिलाषिणो महाकारुणिकत्वात् । अतो गृह्णन्तु नाथा इदमुक्तं पूजोपकरणं मया निर्यातितं । आत्मशक्त्येति स्वसामर्थ्येन ।

अयं पुनरात्मभावो ममायत्तोऽस्ति । तं निर्यातयामीत्याह ।

ददामि चात्मानमहं जिनेभ्यः
सर्वेण सर्वं च तदात्मजेभ्यः ।
परिग्रहं मे कुरुताग्रसत्त्वाः
युष्मासु दासत्वमुपैमि भक्त्या ॥ ८

आत्मानं च प्रयच्छामि जिनेभ्यः । सर्वेण सर्वं च सर्वप्रकारेण । आत्मस्वीकारं परित्यज्य । तदात्मजेभ्योऽपि ॥ मां प्रति-

गृह्णीत नरवृषभाः । युष्मासु दासत्वं दासभावं स्वीकरोमि । न जीविकादिलोभात् । अपि तु भक्त्या परमगौरवेण । श्रद्धान्वितेन चेतसेत्यर्थः ।

ननु कः पुनरत्र गुणोऽस्तीत्याह ।

परिग्रहेणास्मि भवत्कृतेन
निर्भीर्भवे सत्त्वहितं करोमि ।
पूर्वं च पापं समतिक्रमामि
नान्यच्च पापं प्रकरोमि भूयः ॥ ९

भवत्कृतेन युष्मदीयेन महदाश्रयेण विगतभयः संसारे लोकानां हितमर्थं संपादयामि । महदाश्रयेऽपि नाकुशलकर्मावृतस्य स्वहितकरणेऽपि सामर्थ्यमस्तीत्याह । पूर्वं चेत्यादि । पूर्वमपरिज्ञानात्कृतमकुशलकर्म समतिक्रमामि । विदूषणासमुदाचारादिभिर्निर्हरामि[1] । समतिक्रामतीत्युक्ते समतिक्रमामीत्युक्तं [2]शाब्दव्यवहारेष्वनादरात् । अर्थप्रतिसरणता[18a] धा[तु]प्रधानत्वाच्च[3] । अपरं च पापं न पुनः करोमि । आयत्यां पुनरकरणसंवरं विदधे ।

इति सर्वमात्मनिर्यातनाप्रभृतिपूजोपहारं निर्यात्य पुनर्विशेषेण पूजां[3] विधातुमाह ।

---

1 *Cf.* Çikṣās. 160, 3 and foll.

2 Çābda = çābdika = lexicograph, grammarian.

3 After "dhā" an illegible syllable written in margin. Deest gramm, expl. in Tib. The expression arthapratisaraṇatā occurs in *Lalit. Vist.* p. 36, 7. cf. Kern, (Jacobi) I, 523.

3 *Cf. Svayambhūp.*, Bibl. Ind., pp. 74 and foll.

रत्नोज्ज्वलस्तम्भमनोरमेषु
मुक्तामयोद्भासिवितानकेषु ।
स्वच्छोज्ज्वलस्फाटिककुट्टिमेषु
सुगन्धिषु स्नानगृहेषु तेषु ॥ १०

रत्नैरिन्द्रनीलादिभिरुज्ज्वलाः प्रभास्वरा ये स्तम्भाः तैर्मनोहराः कमनीयाः। तेषु स्नानगृहेषु स्नानं करोमीति योज्यं। पुनः किंभूतेषु। मुक्तामया[1] मौक्तिकरचनाखचिता उद्भासिन उद्भास्वरा विताना एव वितानकाः येषु। ते तथा। तेषु। स्वच्छाः सुनिर्मलाः। उज्ज्वला दीप्तिमन्तः। स्फटिकस्येमे स्फाटिकाः। कुट्टिमाः भूमिरचनाविशेषा येषु तेषु सुगन्धिषु। कृष्णागुरुचन्दनादिधूपितवासितेषु। स्नानाय गृहाः। तेषु।

मनोज्ञगन्धोदकपुष्पपूर्णैः
कुम्भैर्महारत्नमयैरनेकैः ।
स्नानं करोम्येष तथागतानां
तदात्मजानां च सगीतवाद्यं ॥ ११

उदकं च पुष्पाणि च मनोज्ञगन्धानि च तानि। तैः पूर्णाः कुम्भा घटास्तैः। महारत्नमयैः। महान्ति वैदूर्याणि च रत्नानि च तानि तत्स्वभावैः। अनेकैः शतसहस्रकोटिभिः। सगीतवाद्यं सह मनोहरगीतनृत्तमुरजादिवाद्यैः।

प्रधूपितैर्धौतमलैरतुल्यै-
र्वस्त्रैश्च तेषां तनुमुन्मृषामि[2] ।

1 MS. muktāmaṇiyā.
2 M. alone has the correct reading : unmṛjāmi.—unmṛçāmi ?

ततः सुरक्तानि सुधूपितानि
ददामि तेभ्यो वरचीवराणि ॥ १२

प्रधूपितैरगुरुप्रभृतिधूपैः। धौतमलैः प्रक्षालितकल्मषैर्निर्मलैरित्यर्थः। अतुल्यैरप्रतिमैः। वस्त्रैर्दुकूलैः। तेषां तथागतानां तदात्मजानां च। तनुं शरीरं। उन्मृषामि संमार्जयामि॥ ततस्तस्मादुन्मर्षणानन्तरं। सुरक्तानि शोभनरागैः सुष्ठु वा रक्तानि। शोभनधूपेन धूपितानि। ददामि तेभ्यो जिनेभ्यः। वरचीवराणि। अनुत्तराण्याछादनानि[1]।

दिव्यैर्मृदुश्लक्ष्णविचित्रशोभैर्वस्त्रैरलंकारवरैश्च तैस्तैः।
समन्तभद्राजितमञ्जुघोषलोकेश्वरादीनपि मण्डयामि ॥ १३

दिव्यैर्दिविभवैर्देवार्हैः। मृदूनि च सुकुमारस्पर्शानि श्ल[19a]क्ष्णानि च सूक्ष्माणि। विचित्रा नानावर्णकृता शोभा येषां तैर्वस्त्रैः। अलंकारवरैश्च। विभूषणप्रधानैः। तैस्तैरिति। मुकुटकटककेयूरहारनूपुरादिभिः। समन्तभद्राजितमञ्जुघोषलोकेश्वरादीनपि बोधिसत्त्वान् मण्डयामि। अलंकरोमि।

सर्वत्रिसाहस्रविसारिगन्धैर्गन्धोत्तमैस्ताननुलेपयामि।

---

1 MS. has: anuttaramācchādanāni.

सूत्तप्तसून्मृष्टसुधौतहेम-
प्रभोज्ज्वलान् सर्वमुनीन्द्रकायान् ॥ १४

सहस्रं चतुर्द्वीपिकानां तथा चन्द्रसूर्यमेरूणां प्रत्येकं कामदेवानां ब्रह्मलोकानां च साहस्रचूडिको मतः[1]। स एव सहस्रगुणिते द्विसाहस्रः[2]। तत्सहस्रं त्रिसाहस्रः[3]। शतकोटिः चतुर्द्वीपिकानामित्यर्थः। एवं सर्वासु दिक्षु लोकधातुरनन्तोऽपर्यन्तश्च। सर्वत्रिसाहस्राणि विसर्तुं शीलं येषां ते तथा। तथाविधा गन्धाः परिमला येषां ते तथा। तैर्गन्धोत्तमैर्यक्षकर्दमहरिचन्दनादिभिः। तान्मुनीन्द्रकायाननुलेपयामि। समालभे। किंभूतान्। सूत्तप्तं पुटपाकादिना परिशोधितान्तर्मलं सून्मृष्टं रोषाणादिमणिसंमार्जितं[4]। सुधौतं क्षाराम्ललवणादिप्रक्षालितबहिर्मलं। तथाभूतं च तद्धेमं चेति। तस्य प्रभा द्युतिरित्यर्थः। तद्वदुज्ज्वलान् द्युतिमतः। एतच्च यथालोकप्रसिद्धितः कथितं। न तु तथागतकायशोभाया लौकिकं किं चिदुपमानमस्ति।

सांप्रतं माल्यपूजामुपक्षिपति।

मान्दारवेन्दीवरमल्लिकाद्यैः
सर्वैः सुगन्धैः कुसुमैर्मनोज्ञैः।

1 A regular pāda—Ms. has: sāhasraçcūtikāmataḥ.—Tib.: ston spyi-phud-du hdod-la. The reading cūḍika (ḍ=ch=t), is confirmed by cūḍa=klein, gering (W.K.F.), in *M. Vyut* and *Div.* (opposed to mahāsāhasra...)—Tib. phud=cūḍā—See Childers, s. voc. culla, cūḷa.

2 Tib. adds: bar-ma cf. m. Vynt. 153, 2.

3 Ms.: tatsahasram tri°—*Cf.* Senart, Mhv. , 433; S. Lefmann, *Lalitavistara*, p. 208; Childers, s. voc. Sahassī.

4 =roṣaṇa°.

अभ्यर्चयाम्यर्च्यतमान्मुनीन्द्रान्
स्रग्भिश्च संस्थानमनोरमाभिः ॥ १५

मान्दारवं देवेषु पुष्पविशेषः । इन्दीवरमुत्पलं । मल्लिका वार्षिकी । एतत्प्रमुखैः सर्वैः शोभनगन्धैः पुष्पैर्मनोहारिभिः पूज्यतमान् मुनीन्द्रान् पूजयामि । स्रग्भिश्च मालाभिश्च ग्रन्थनरचनाविशेषकमनीयाभिः ॥

धूपपूजामाह ।

स्फीतस्फुरद्गन्धमनोरमैश्च
तान् धूपमेघैरुपधूपयामि ।

स्फीता मांसलाः । स्फुरन्तश्च दिगन्तव्या[19b]पिनः । बहुलगन्धोद्गारिणो वा । तादृशा गन्धा येषां धूपमेघानां ते तथा तैः । धूपा मेघा इवाम्बरतलावलम्बिबिम्बाः । उपमितं व्याघ्रादिभिरिति समासः[1] । धूपानां वा मेघास्तैर्मेघवदुद्गच्छद्भिरित्यर्थः । तानिति मुनीन्द्रानुपधूपयामि ॥ नैवेद्यपूजामाह ।

भोज्यैश्च खाद्यैर्विविधैश्च पेयै-
स्तेभ्यो निवेद्यं च निवेदयामि ॥ १६

भोज्यं यन्मुखमापूर्य भुज्यते । खाद्यं यत् कवड[शः][2] छेद्य घृतपूरादि । पेयं यत्पीयत एव पानकादि । एभिर्विविधैर्नानाप्रकारोपसंस्कृतैः । तेभ्यो मुनीन्द्रेभ्यो निवेद्यं च निवेदयामि ॥

---

1 Pāṇ. 2, 1, 56.

2 Doubtful: Ms. kavabhacchedya.—Tib.: kham-du bcad-nas.

दीपपूजामाह ।

रत्नप्रदीपांश्च निवेदयामि
सुवर्णपद्मेषु निविष्टपङ्क्तीन् ।
गन्धोपलिप्तेषु च कुट्टिमेषु
किरामि पुष्पप्रकरान्[1] मनोज्ञान् ॥ १७

रत्नमयाः प्रदीपाः । तान् । निविष्टा पङ्क्तिर्माला येषां ते तथा । क्वेति सुवर्णपद्मेषु । सापेक्षत्वेऽपि गमकत्वात्समासः[2] । गन्धोपलिप्तेषु । चन्दनकुङ्कुमादिगन्धैश्चर्चितेषु ।

प्रलम्बमुक्तामणिहारशोभान्
आभास्वरान्दिग्मुखमण्डनांस्तान् ।
विमानमेघान् स्तुतिगीतरम्यान्
मैत्रीमयेभ्योऽपि निवेदयामि ॥ १८

प्रलम्बैर्मुक्तामणिहारैः शोभा येषां तान् विमानमेघान विमानसमूहानालोककारिणः सर्वदिक्शोभाकरान् ।

सुवर्णदण्डैः कमनीयरूपैः
संसक्तमुक्तानि समुच्छ्रितानि ।
प्रधारयाम्येष महामुनीनां
रत्नातपत्राण्यतिशोभनानि ॥ १९

1 Sic L², M ; Min. has : °prakā°.
2 Deest in Tib.

कनकमयदण्डैः कान्तिमत्संस्थानैः । मुक्ताखचितानि रत्नमयानि च्छत्राणि । समुच्छ्रितानीति उद्दण्डितानि ।

इदानीं पूजोपहारमुपसंहरन्नाह ।

अतः परं प्रतिष्ठन्तां पूजामेघा मनोरमाः ।
तूर्यसंगीतिमेघाश्च सर्वसत्त्वप्रहर्षणाः ॥ २०

इतः प्रभृति । एते पूजामेघा[1] मया निर्यातिताः । अन्ये वा देवादिभिरुपनीताः कल्पं वा कल्पावशेषं वा प्रतिष्ठन्तां । प्रकर्षवृत्तिस्थिता भवन्तु । तूर्यसंगीतिमेघाश्च । तूर्याणि मुरजादिवाद्यानि । संगीतयः समेत्य गीतयः समुदायगीतानीत्यर्थः । अथ वा संगीतकानि नृत्तगीतवादितानि समुदितान्युच्यन्ते । तेषां मेघाः । अनेकसमुदायाः । ते च सर्वसत्त्व[20a]प्रहर्षणाः । सर्वसत्त्वानां प्रमोदकारिणः । न पुनरशक्यश्रवणाः । प्रतिष्ठन्तामिति संबन्धः ॥

सामान्येनाभिसंक्षिप्य सद्धर्मादिषु पूजामाह ।

सर्वसद्धर्मरत्नेषु चैत्येषु प्रतिमासु च ।
पुष्परत्नादिवर्षाश्च प्रवर्तन्तां निरन्तरं ॥ २१

द्वादशाङ्गप्रवचनात्मकेषु सर्वसद्धर्मरत्नेषु । रत्नमिव रत्नं वस्तुतत्त्वालोककारित्वात् । परमनिर्वृत्तिहेतुत्वाच्च । स्तूपेषु भगवच्चैत्येषु । प्रतिमासु चेति । बुद्धबोधिसत्त्वविग्रहप्रतिकृतिषु । पुष्पवृष्टयो रत्नवृष्टयश्च । आदिशब्दाच्चन्दनचूर्णवस्त्रादिवर्षाः । निरन्तरमिति । आसंसारमनवच्छिन्नं ।

[1] Cf. *Laṅkāv.*, p. 17, 7.

[1]अनुत्तरपूजामतिदिशन्नाह ।

मञ्जुघोषप्रभृतयः पूजयन्ति यथा जिनान् ।
तथा तथागतान्नाथान् सपुत्रान्पूजयाम्यहं ॥ २२

मञ्जुघोषसमन्तभद्राजितलोकनाथप्रमुखा[2] दशभूमीश्वरा बोधिसत्त्वाः । यथा येनाध्याशयेन[3] तथागतान् पूजयन्ति । तथा तेनाधिमोक्षेणाहमपि तथागतान् सह पुत्रैर्बोधिसत्त्वगणैः पूजयामि ॥

स्तुतिपूजामाह ।

स्वराङ्गसागरैः स्तोत्रैः स्तौमि चाहं गुणोदधीन् ।
स्तुतिसंगीतिमेघाश्च संभवन्त्वेष्वनन्यथा ॥ २३

स्वराः सप्त गान्धारादयः । तेषामङ्गानि प्रभेदाः कामोदादयः । तेषां सागरवदतिबाहुल्यात् सागराः । तैः स्तोत्रैः । स्तुतय एव संगीतयः । स्तुतीनां वा संगीतयः समुदायाः । तासां मेघाः संभवन्तु । उपतिष्ठन्तां । एषु बुद्धबोधिसत्त्वेषु । अविपरीता यथा मयोपकल्पितास्तथैवेत्यर्थः ॥

बुद्धधर्मसंघरत्नेषु प्रणामपूजामाह ।

सर्वक्षेत्राणुसंख्यैश्च प्रणामैः प्रणमाम्यहं[4] ।
सर्वत्र्यध्वगतान् बुद्धान् सहधर्मगणोत्तमान् ॥ २४

---

1 *Cf.* Dharmasaṁgraha, XIV.

2 Cf. *supra*, p. 51, 12; lokeçvara—See Dh. S., XII.

3 adhyāçaya, *Cf.* SENART, Mhv. I, 436.

4 Here begins the classical formula of vandanā, *cf.* Dh. S., XIV (saptavidhānuttarapūjā).

यावन्ति दशसु दिक्षु बुद्धक्षेत्राणि[1] । तेषु यावन्तोऽणवः । तत्संख्यैः प्रणामैः । सर्वत्र्यध्वगतानिति । अतीतप्रत्युत्पन्नानागतान् तथागतान् । किंभूतान् । सहधर्मगणोत्तमान् । गणानामुत्तमो ऽग्रभूतो बोधिसत्त्वगणः । धर्मस्य गणोत्तम[20b]स्य ताभ्यां सह ॥

तथागतस्तूपेषु प्रणाममाह ।

सर्वचैत्यानि वन्देऽहं बोधिसत्त्वाश्रयांस्तथा ।
नमःकरोम्युपाध्यायानभिवन्द्यान्यतींस्तथा ॥ २५

ऊर्ध्वतिर्यगधस्तासु[2] दिशासु विदिशासु च । सशरीराशरीरेषु स्तूपेषु प्रणमाम्यहमित्यर्थः । बोधिसत्त्वाश्रयानपीति[3] । जातकावदानजन्मादिस्थानानि ॥ अभिवन्द्यानिति वृद्धान् वन्दनार्हान् ॥ तदनेन पूजावन्दनाविधिरुक्तः ।

अयं च पूजाविधिस्त्रिसमयराजे[4] कथितः । यथोक्तं । स्थलजा रत्नपर्वताः । जलजा रत्नपर्वताः । स्थलजजलजानि रत्नानि दशदिगवस्थितानि । अममान्यपरिग्रहाणि देयानीत्युक्तं । अनया च दिशा सर्वभैषज्यानि सर्वरसायनानि सर्वसलिलानि । अनवद्यानि अम्भमण्डलानि[5] । सर्वकाञ्चनमण्डलानि । विवृत्तेषु वा लोकधातुषु परमरसस्पर्शसंपन्ना भूपर्यटका अमृतलता । अकृष्टोप्ताः शालयः । सर्वोत्तरकुरुद्वीपेषु च परिशुद्धेषु च लोक-

1 The MS. L has the gloss: yatra tathāgataḥ sthitaḥ.

2 More correctly: adhastana.

3 Api (Tib.: daṅ) varia lectio.

4 = Çikṣās. 290, 13.—Prof. BENDALL says: probably the same as the Trisamayavyūha (A.M.G. 309).

5 MS. āmaṇḍala.

धातुषु ये रमणीयतराः परिभोगाः ॥ यथार्यरत्नमेघे[1] चाह । स यानीमानि सूत्रान्तेषूदाराणि पूजोपस्थानानि शृणोति तान्याशयतस्तीव्रेणाध्याशयेन बुद्धबोधिसत्त्वेभ्यः परिणामयति । तथा स विविधानि पूजोपस्था[ना]न्यनुविचिन्तयति । इति ॥

सांप्रतं रत्नत्रयशरणगमनपूर्वकं पापदेशनामाह[2] ।

बुद्धं गच्छामि शरणं यावदा बोधिमण्डतः ।
धर्मं गच्छामि शरणं बोधिसत्त्वगणं तथा ॥ २६

त्राणार्थं शरणार्थं । गमनं तदाज्ञापरिपालनं । यो हि यं शरणं गच्छति स तदाज्ञां नातिक्रामतीति भावः । बोधिमण्डत इति । मण्डशब्दोऽयं सारवचनं घृतमण्ड इति यथा[3] । तथा च सति बोधिप्रधानं यावत् । यावत्सम्यक्संबोधिं नाधिगच्छामि । इत्यर्थः ।

विज्ञापयामि संबुद्धान् सर्वदिक्षु व्यवस्थितान् ।
महाकारुणिकांश्चापि बोधिसत्त्वान् कृताञ्जलिः[4] ॥ २७

विज्ञापयामीत्यनेन बुद्धबोधिसत्त्वानामग्रगतमात्मानं ध्या-[21a]त्वा । अध्याशयेनैतद्वक्तव्यं इत्युपदर्शितं । कृताञ्जलिरिति कायविज्ञप्तिरुक्ता । अञ्जलिः । करद्वयेन संपुटं कृत्वेत्यर्थः ।

1 See Çikṣās., *ibidem*.

2 The whole of this paragraph (down to II, 31) has been curiously adapted in *Svayaṁbhūpurāṇa* (Bibl. Ind.), pp. 116, $_3$–117, $_9$. where we have: ābodan çaraṇaṁ yāmi svayaṁbhūṁ jagadīçvaram. *Cf.* p. 59, n. 3.

3 *Cf.* SENART, *Légende du Buddha*, p. 200, and reference to Lal. Vist. 452, 3. (bodhivara); KERN, *Lotus*, pp. XVII, XLI, 155; *Etudes et Mat.* 207, n. 3. The Tib. "(byaṅ-chub) sñiṅ-po" is the exact equivalent of sāra.

4 *Svayaṁbhūp.*: mahākāruṇikāṁç cāpi pañca tathāgatān api.

अनादिमति संसारे जन्मन्यत्रैव वा पुनः ।
यन्मया पशुना पापं कृतं कारितमेव वा ॥ २८
यच्चानुमोदितं किं चिदात्मघाताय मोहतः ।
तदत्ययं देशयामि पश्चात्तापेन तापितः ॥ २९

अनादिमतीति । पूर्वजन्मपरंपरासु । जन्मन्यत्रैवेति । अस्मिन्नपि जन्मनि । न केवलं पूर्वत्र । पशुनेति । मोहवहुलतामात्मनो दर्शयति। त्रिविधं कर्म। कायवाङ्मनोभिस्तत्र कृतं । त्रिभिरपि कारितमिति ॥ वाङ्मनोभ्यामनुमोदितमित्यपि । आत्मघातायेति । तत्पापकर्मफलस्य ममात्मन्येव विपाकात् । तदत्ययमिति । तदापत्तिं देशयामि प्रकाशयामि उत्तानीकरोमि । न प्रच्छादयामि । पश्चात्तापेनेति । अकुशलकर्मणो नरकादौ दुःखविपाकश्रवणात् ।

अधुना यथाप्रधानमत्ययदेशनामाह ।

रत्नत्रयेऽपकारो यो मातापितृषु वा मया ।
गुरुष्वन्येषु वा [1]क्षेपात्कायवाग्बुद्धिभिः कृतः ॥ ३०

रत्नत्रय इति । अनुत्तरगुणक्षेत्रे । मातेत्यादिना । उपकारिक्षेत्रे[2] । तत्रापकारस्य विस्तरतीव्रदुःखविपाकत्वात् ।

अनेकदोषदुष्टेन मया पापेन नायकाः ।
यत्कृतं दारुणं पापं तत्सर्वं देशयाम्यहं[3] ॥ ३१

---

1 kṣepāt = tib. ñon-moṅs-sgo-nas = kleçāt. 2 *Cf.* V, 81.

3 Compare the method of confession, or more exactly the Vidūṣaṇasamudācāra, illustrated in the Çikṣās. from the *Suvarṇaprabhāsottamasūtra*, (pp. 160–162). Many stanzas are identical with ours.

अनेकदोषदुष्टेनेति । रागादिक्लेशदूषितेन । न स्वतन्त्रेणेत्यर्थः ॥ पापकर्मणि संवेगमाह ।

कथं च निःसराम्यस्मात्परित्रायत सत्वरं ।

केन प्रकारेण । अस्मादशुभात् । सत्वरं शीघ्रं ॥ केयं त्वरा भवत इत्याह ।

मा ममाक्षीणपापस्य मरणं शीघ्रमेष्यति ॥ ३३[1]

यावत्पापक्षयं न करोमि । तावन्मम मृत्युर्भविष्यति न[2] । अन्यथा दुर्गतिगमनभयात् । ननु चाकृतपापपरिक्षयस्य भवतो मृत्योः कोऽवकाश इत्याह ।

कृताकृतपरीक्षोऽयं मृत्युर्विश्रम्भघातकः ।
स्वस्थास्वस्थैरविश्वास्य आकस्मिकमहाशनिः ॥ ३४

इदं कृतमिदमकृतं तावत्तावदिति न परीक्षते मृत्युः । विश्रम्भो विश्वासः । तेन घातकः । नापि नीरोगोऽहं युवा बलवत्कायो वेति विश्वसनीयं । कुतः । आकस्मिकमहाशनिरिति । अचिन्तितवज्रपातसदृशः ॥ यद्येवं पापाद्भयं किमर्थं तर्हि तत्कृतमित्याह [22b]

प्रियाप्रियनिमित्तेन पापं कृतमनेकधा ।
सर्वमुत्सृज्य गन्तव्यमिति न ज्ञातमीदृशं ॥ ३५

---

1 It is fairly probable that the stanza 32 of the Text-MSS. (omitted only in M of Minaev-edition, but wanting also in Tib. translation) has been interpolated; it runs as follows:

kathaṁ ca niḥsarāmy asmān nityodvigno'smi nāyakāḥ ।
mā bhūn me mṛtyur acirād akṣiṇe pāpasaṁçaye ॥

2 The Tib. has: de-srid-du bdag hchi-bar ma gyur-cig çes-pa-ste । gzan-du-na . . =. . . na bhaved iti । anyathā (bhavet) durgati . . . . bhayam.

प्रिय आत्मा आत्मीयश्च । अप्रियस्तदपकारी । प्रियस्य हितसुखमप्रियस्य च तद्विपरीतमिच्छता कृतं पापमनेकधा । प्राणातिपातादत्तादानादिभेदेनानेकप्रकारं । ननु सर्वमेतन्न चिरेण परित्यज्य गन्तव्यं । तत्किमिति निरर्थकं पापकमुपचीयत इत्याह । सर्वमित्यादि । सर्वं प्रियमप्रियं वा उत्सृज्य विहाय गन्तव्यं । एतत्तु न मया मुग्धेन परिभावितं ॥ किमिदानीं परिशिष्टमवस्थितमित्याह[1] ।

तत्तत्स्मरणतां याति यद्यद्वस्त्वनुभूयते ।
स्वप्नानुभूतवत्सर्वं गतं न पुनरीक्ष्यते ॥ ३७

यद्यद्वस्त्विति सुखहेतुर्दुःखहेतुर्वाऽनुभूयते संवेद्यते । कथं पुनरेवमित्याह । स्वप्नानुभूतवदिति यथा स्वप्नावस्थायामुपलब्धं विनष्टं न पुनरीक्ष्यते । तत्र स्मरणमात्रमेवावशिष्यते । तथान्यदपि सर्वं [2]प्रियादिसंगतमस्थिरमस्मिन्नेव जन्मनीत्युपदर्शयन्नाह ।

इहैव तिष्ठतस्तावद्गता नैके प्रियाप्रियाः ।
तन्निमित्तं तु यत्पापं तत्स्थितं घोरमग्रतः ॥ ३८

तिष्ठत आसीनस्यैव मम पश्यतः । गता अनित्यतया ग्रसिताः ॥ यद्येवं तर्हि तदर्थं कृतं पापमपि तैः सह यास्यती-

---

1 The stanza 36 of the Text-MSS. omitted by the Vṛttikāra, but not by the Tib. translator, runs as follows:

apriyā na bhaviṣyanti priyo me na bhaviṣyati ।
ahaṁ ca na bhaviṣyāmi sarvaṁ ca na bhaviṣyati ॥

2 Tib.: mdza-ba-la-sogs-pa daṅ hgrogs-pa.

त्याह । तन्निमित्तमित्यादि । तेषां प्रियादीनां निमित्तं तदर्थं यत्कृतं पापं तत्पुनरग्रत एव स्थितं मे । तन्मया सह यास्यतीत्यर्थः ॥ नन्वेवं पश्यन्नपि कथं मूर्च्छितो[1]ऽसीत्याह ।

एवमागन्तुकोऽस्मीति न मया प्रत्यवेक्षितं ।
मोहानुनयविद्वेषैः कृतं पापमनेकधा ॥ ३९

नाहं कस्य चित्परितः[2] । न मे कश्चित् । इत्येवं [न] मया प्रत्यवेक्षितं विचारितं । तेन कारणेन । अनुनय आसङ्गः । आत्मन्यात्मीये च । विद्वेषः प्रतिघः । तत्प्रतिकूलमाचरति ॥ चिरतरमतिदीर्घायुषो भवतः का मरणाशङ्का । तत्किमेवं बिभेषि इत्याह ।

रात्रिंदिवमविश्राममायुषो वर्धते व्ययः ।
आयस्य चागमो नास्ति न मरिष्यामि किं न्वहं ॥ ४०

अहर्निशं । आयुषो वर्धते व्ययः । आयुःसंस्काराः क्षीयन्ते । अविश्राममिति । क्षणमपि न व्ययविच्छित्तिरस्ति । आगमनमागमः । अनुप्रवेशः । स च आयस्य उपचयस्य लेशतोऽपि न संविद्यते । तदहमेवं किं नु न मरिष्यामि । अपि तु चिरमपि स्थित्वा जीवितं मरणपर्यवसानमिति[3] ॥ स्यादेतत् । यन्निमित्तं

1 Ex conj.—The MS. has: mṛkhito, but Tib.: bslus.

2 Na...paritaḥ = auf keine Weise.

3 See Dhammapada, 148, Udānavarga, I, 35, and references apud Max Müller, transl. p. 42.

क्षतं पापं तेऽपि ते[न][1] नरकादिषु त[22a]त्फलदुःखानुभवकाले संविभागिनो भविष्यन्ति । तत्किमिति कातरभावमवलम्बस इत्यत्राह । आस्तां तावत्परलोके ।

इह शय्यागतेनापि बन्धुमध्येऽपि तिष्ठता ।
मयैवैकेन सोढव्या मर्मच्छेदादिवेदना ॥ ४१

इह अस्मिन्नेव भवे मरणान्तिकादिदुःखबाधायां स्वजनपरिजनमध्यगतेनापि । मर्मच्छेदादिवेदनेति । पिपासागात्रसंतापादिदुःखं मयैवैकेन सोढव्यं । न तत्रात्मीयानपि भागोऽन्यस्य संभवति ॥ किं पुनर्नरकादावित्याह ।

यमदूतैर्गृहीतस्य कुतो बन्धुः कुतः सुहृत् ।
पुण्यमेकं तदा त्राणं मया तच्च न सेवितं ॥ ४२

कालदूतैर्गृहीतस्याधिष्ठितस्य । गलपाशेन बद्धस्य । मुद्गरैराकोट्यमानस्य[2] । अटवीकान्तारगहनकण्टकविषमशिलाशकलैर्वितुद्यमानचरणस्य । असहायस्य । कर्मानुभवभूमिं नीयमानस्य । कुतो बन्धुः कुतः सुहृत् । इति तत्र न केचित्सहायास्त्राणं संभवन्ति । पुण्यमेकैकं तदा त्राणं स्यात् । मया तच्च न सेवितं । तच्च पुण्यं त्राणभूतं मया नोपार्जितं ॥ पुनरपि पापात्संवेगमाह ।

1 According to the Tib.: de yaṅ...de daṅ lhan-cig-tu skal-ba len-par gyur-te.

2 M. Vyut. 281, 57.

अनित्यजीवितासङ्गादिदं भयमजानता ।
प्रमत्तेन मया नाथा बहु पापमुपार्जितं[1] ॥ ४३

अस्थायिनि जीविते । आसङ्गादाग्रहात् । इदमागामिनरकादिदुःखभयमजानता । अपश्यता । प्रमत्तेनेति । यौवनरूपधनाधिपत्यादिमदमत्तेन ॥ किं पुनरेवं संवेगवङ्कलो भवानित्याह ।

अङ्गच्छेदार्थमप्यद्य नीयमानो विशुष्यति ।
पिपासितो दीनदृष्टिरन्यदेवेक्षते जगत् ॥ ४४

अत्यल्पमिदं करचरणादिच्छेदजं दुःखं नरकदुःखात् । तथापि तत्रेयमवस्था भवति । विशुष्यति । सर्वात्मना शोषमुपयाति । पिपासितस्तृष्णार्तः । दीनदृष्टिरिति कृपणदृष्टिः । अन्यदेवेति विपरीतं[2] ॥ नरकदुःखस्यातिशयमाह ।

किं पुनर्भैरवाकारैर्यमदूतैरधिष्ठितः ।
महात्रासज्वरग्रस्तः पुरीषोत्सर्गवेष्टितः ॥ ४५
कातरैर्दृष्टिपातैश्च त्राणान्वेषी चतुर्दिशं ।

भैरवाकारैरिति भयंकररूपैः । अधिष्ठित आत्मसात्कृतः । म[22b]हात्रासनज्वरस्तेन ग्रस्तो गृहीतः । पुरीषमुच्चारः ।

---

1 The MS. M of the Min. edition and Dev. 85 have: bahu duḥkham.—But Tib. sdig-pa.

2 Tib.: gzan-du-ni bzlog-par-ro. *Cf.* Viparītam idaṁ sarvaṁ pratibhāti sma, Mbh. 6. 3333, 3. 1736, 2126. (P.W. s. voc: sma).

तस्योत्सर्गो विनिर्गमः । तेन वेष्टितो विलिप्तः ॥ कातरैरिति दीनैः । चतुर्दिशं त्राणान्वेषी । कथमित्याह ।

को मे महाभयादस्मात्साधुस्त्राणं भविष्यति[1] ॥ ४६

साधुरकारणवत्सलः । त्राणं परित्राता ।

त्राणशून्या दिशो दृष्ट्वा पुनः संमोहमागतः ।
तदाहं किं करिष्यामि तस्मिन् स्थाने महाभये ॥ ४७

एवमपि यदा कुत्र चिदपि त्राणं न पश्यति । तदा त्राणाभावात् पुनः संमोहमागतः । तदा तस्मिन् काले किं करिष्यामि । सर्वक्रियास्वसमर्थः सन् तस्मिन् स्थाने प्रतापनादिनरकभूमौ[2] ॥ तस्मादिदानीमेव प्रतीकारानुष्ठानं युक्तमित्याह ।

अद्यैव शरणं यामि जगन्नाथान् महाबलान् ।
जगद्रक्षार्थमुद्युक्तान् सर्वत्रासहरान् जिनान् ॥ ४८

जगतां नाथान् सर्वाश्वासनिर्वृतिस्थानभूतान् नायकान् । महाबलानिति सर्वत्राप्रतिहतसामर्थ्यान् । जगद्रक्षार्थमुद्युक्तानिति सर्वसत्त्वपरित्राण[ार्थ]मुद्युक्तान् ॥ एवमपि[3] त्राणानाश्रित्य भयोपशमो न स्यात् । तदा किं शरणगमनेनेत्यत्राह । सर्वत्रासहरानिति । सर्वव्यसनापहर्तॄन् ॥ धर्मसंघशरणगमनमाह ।

---

1 Minaev has: kariṣyati, but the MSS. M and L² of his edition: bhaviṣyati.

2 *Cf.* Mhv. I 9, 9 15, 7, 12.

3 Sic. Ms. secunda manu, with nā in margin.—Tib.: de-la brten-nas yaṅ = tam (tān) āçrityāpi....Fairly probable.

तैश्चाप्यधिगतं धर्मं संसारभयनाशनं ।
शरणं यामि भावेन बोधिसत्त्वगणं तथा ॥ ४९

तैर्बुद्धैर्भगवद्भिः । अधिगतं[1] साक्षात्कृतं । धर्मं निर्वाणमित्यर्थः[2] । संसारभयनाशनं सर्वक्लेशप्रतिपक्षत्वात् । भावेनेति परमप्रसादेन न मायाशाठ्येन[3] विचिकित्सया वा । बोधिसत्त्वगणमिति संघं[4] । तथेति भावेन ॥ इदानीं यथाप्रधानं बोधिसत्त्वेभ्य आत्मनिर्यातनं[5] कुर्वन्नाह ।

समन्तभद्रायात्मानं ददामि भयविह्वलः ।
पुनश्च मञ्जुघोषाय ददाम्यात्मानमात्मना ॥ ५०

समन्तभद्राय बोधिसत्त्वाय । आत्मानं ददामि निर्यातयामि । भयविह्वलो नरकादिभयव्याकुलः । पुनश्च मञ्जुघोषाय मञ्जुनाथाय । आत्मनेति न परप्रेरणया । स्वयमेव प्रसन्नचित्त इत्यर्थः ।

तं [23a] चावलोकितं नाथं कृपाव्याकुलचारिणं ।
विरौम्यार्तरवं भीतः स मां रक्षतु पापिनं ॥ ५१

आर्यावलोकितेश्वरं । कृपया व्याकुलं चरितं शीलमस्येति कृपाव्याकुलचारिणं इति तस्यैव विशेषणं । विरौमि । आरवं करोमि । आर्तरवमिति क्रियाविशेषणं । दुःखदीनकातरस्वरं । भीतः त्रस्तः पापकर्मफलात् । स भगवानवलोकितः । मां रक्षतु पापिनं कृतपापं मां त्रायतां ।

1 MS. adhikṛtam ; Min. and Text-MSS. : adhigatam.
2 A well-known identification.
3 MS. gādhyena.
4 *Cf.* Mhv. II. 293.
5 *Alias* °niryātanā.

आर्यमाकाशगर्भं च क्षितिगर्भं च भावतः ।
सर्वान् महाकृपांश्चापि त्राणान्वेषी विरौम्यहं ॥ ५२

आर्यमाकाशगर्भं च बोधिसत्त्वं । क्षितिगर्भं च बोधिसत्त्वं विरौमीति परेण संबन्धः । सर्वान् महाकृपांश्चापि । येऽपि न नामग्रहणेनोदाहृतास्तानपि परमकारुणिकान् परदुःखदुःखिनः ।

यं दृष्ट्वैव[1] च संत्रस्ताः पलायन्ते चतुर्दिशं ।
यमदूतादयो दुष्टास्तं नमस्यामि वज्रिणं ॥ ५३

यस्य दर्शनमात्रेण यमदूतादयः । आदिशब्दादन्येऽपि यक्षराक्षसादयो दुष्टा भीताः सन्तः पलायन्ते दूरमपगच्छन्ति । तं नमस्यामि नमस्करोमि । वज्रिणमिति । वज्रमस्यास्तीति वज्रपाणिं बोधिसत्त्वं[2] ॥ तदनेन शरणगमनादिना पापक्षयार्थमाश्रयबलमुपदर्शितं[3] ॥ यदुक्तं चतुर्धर्मकसूत्रे[4] । तत्राश्रयबलं बुद्धधर्मसंघशरणगमनमनुत्सृष्टबोधिचित्तता च । स बलवत्संनिश्रयेण[5] न शक्यते पापेनाभिभवितुं । इति ॥

पुनरन्यथात्वशङ्कां[6] निराकर्तुमाह ।

अतीत्य युष्मद्वचनं सांप्रतं भयदर्शनात् ।
शरणं यामि वो भीतो भयं नाशयत द्रुतं ॥ ५४

---

1 Min. has: dṛṣṭvaivaṁ. 2 *Cf. infra* Chap. X, 11.

3 The Āçrayabala is the fourth dharma by which the bodhisattva can overcome the accumulated sins. (*cf.* Çikṣās., 160, 5).

4 = Çikṣās., p. 160, 9; see *infra* V, 98.

5 Çikṣās. has: subalavat°. but Tib.: de stobs daṅ ldan-pa-la brten-nas.

6 Tib.: yaṅ gzau du dogs-pa.

अतिक्रम्य युष्मदाज्ञां । सांप्रतमिदानीं । भयदर्शनात् । तदतिक्रमे[1] यस्मादनिष्टफलसंभवदर्शनात् । वो युष्मान् शरणं यामि भीतः । अनिष्टफलादुत्त्रस्तः । तस्मात्पुनरन्यथात्वशङ्का न कर्तव्या । अतो भयं नाशयत । पूर्वकृतपापाद्भयमपनयत । द्रुतं शीघ्रं । ममेत्यध्याहार्यं ॥ नन्वे[23b]वमपि कः प्रत्येष्यति त्वद्वचनादित्याशङ्क्य पुनरत्रार्थे दृढतामाह ।

इत्वरव्याधिभीतोऽपि वैद्यवाक्यं न लङ्घयेत् ।
किमु व्याधिशतैर्ग्रस्तश्चतुर्भिश्चतुरुत्तरैः ॥ ५५

इत्वरो गत्वरो नश्वरोऽचिरस्थायीत्यर्थः । लघुर्वा । स चासौ व्याधिश्चेति । तस्माद्भयेन । वैद्यवाक्यं न लङ्घयेत् । वैद्योपदेशं नातिक्रमेत् । मायं व्याधिर्मम वृद्धिमुपगच्छेत् ॥ किमु किं पुनः । व्याधिशतैर्ग्रस्तो लङ्घयेत् । चतुर्भिश्चतुरुत्तरैरिति । चतुरधिकैश्चतुर्भिः शतैरित्यर्थः[2] । शतमकालमृत्यूनां । एकं कालमरणमित्येकोत्तरं शतं मृत्यूनां । ते च प्रत्येकं वातपित्तश्लेष्मकृतास्तत्संनिपातकृताश्चेति चतुरुत्तराणि चत्वारि शतानि भवन्ति । इति कारणभेदात्कार्यभेदः । कार्यभेदाच्च कारणभेदव्यवस्था ॥ ननु तथापि किमत्र भयकारणं यन्नास्तीत्याह[3]

एकेनापि यतः सर्वे जम्बुद्वीपगता नराः ।
नश्यन्ति येषां भैषज्यं सर्वदिक्षु न लभ्यते ॥ ५६

1 Old reading: kramya.

2 *Cf.* Jäschke, *Tib. Dict.*, p. 302, s. voc. nad.

3 Tib.: de-lta-na yaṅ gaṅ ẕig med pa de-la cii-phyir hjigs-par byed ce-na | de cig-gis kyaṅ ẕes-bya-ba—Ms. has: yan nāsti pratītyāha.

एकेनापि व्याधिना कुपितेन । [1]यस्मात्सर्वे जम्बुद्वीपगता नराः । प्राणिनो नश्यन्ति म्रियन्ते ॥ अन्यच्च । येषां व्याधीनां भैषज्यमौषधं चिकित्सार्थं क्वचिदपि न प्राप्यते ॥ अत्र काशिराजपद्मजातकमुपनेयं[2] । तद्यथानुश्रू[य]ते । बोधिचर्यां चरन्नयमेव भगवानतीतेऽध्वनि पद्मो नाम काशिराजो बभूव । तस्मिन् समये सर्वे जम्बुद्वीपका मनुष्या महता रोगेण विकलीभूता म्रियन्ते च । तैरिदमालोचितं । अयमेवास्माकं स्वामी राजा परमकारुणिकः प्रतीकारं विधास्यतीत्यस्यैवात्मदुःखं निवेदयामः ॥ ते चैवमवधार्य मिलिता । भो महाराज भवति स्वामिनि परमहितैषिणि संविद्यमानेऽपीयमवस्थास्माकमिति तस्मिन् राजनि दुःखमाविष्कृतवन्तः । स च राजा करुणापरवशहृदयस्ते[24a]षां दुःखमसहमानः शीघ्रममीषां रोगपीडामपनयतेति वैद्यानाज्ञापयामास । तेऽपि तथेति प्रतिश्रुत्य चिकित्साशास्त्राणि व्यवलोक्य [3]सद्योरोहितमत्स्यमांसादन्यद्भैषज्यमलभमानास्तथैव राज्ञः प्रत्युक्तवन्त इति विस्तरः ॥ इदमेव जातकं भवोपलक्षणं दर्शितं ॥

तत्र सर्वज्ञवैद्यस्य सर्वशल्यापहारिणः ।
वाक्यमुल्लङ्घयामीति धिग्मामत्यन्तमोहितं ॥ ५७

1 Tipp. has: yata iti yeṣu vyādhiṣu | yeṣāṁ ca vyādhīnām.

2 Quotation, for once, not borrowed from the Çikṣās., but cf. the Avadāna çataka, Nr. 31. where the king is called "Padmaka."—See Prof. Speyer 'Akad. van Wetenschappen at Amsterdam, Versl. en Meded. Afd. Lett. IV. R. III, 370 foll.

3 Cyprinus rohita. Tib. has: ro-hi-ta.—sadyomāṁsa: hphral-gyi ça.—Feer, p. 116, 2: "ils se mirent à découper les chairs (de ce poisson) encore vivant."

कायिकमानसिकानेकशल्योद्धारिणः । आत्मानं जुगुप्सते । धिग्मामत्यन्तमोहितमिति । एवं जानन्नपि यदि तथागताज्ञाया वैमुख्यमासेवे । तदा मम मोहस्य पर्यन्तो नास्ति । कुत्सनीयोऽस्मीत्यर्थः ॥ किं पुनरेवमित्याह ।

अत्यप्रमत्तस्तिष्ठामि प्रपातेष्वितरेष्वपि ।
किमु योजनसाहस्रे प्रपाते दीर्घकालिके ॥ ५८

पर्वतादिप्रपातेषु । अल्पतरेषु । यत्रास्थिभङ्गमात्रं मरणमात्रं वा दुःखं स्यात् । किमु योजनसाहस्र इति । योजनसहस्रपरिमाणमस्येत्यण्[1] । अनेकयोजनसहस्रपरिमाणे । अवीच्यादिकप्रपात इत्यर्थः । दीर्घकालिक इति यत्रान्तरकल्पादिभिरायुषः क्षयः ॥

सद्यो मरणमदृष्ट्वेव किमकाण्डे कातरतया सुखासिकां जहासीत्याशङ्कामपनुदन्नाह ।

अद्यैव मरणं नैति न युक्ता मे सुखासिका ।
अवश्यमेति सा वेला न भविष्याम्यहं यदा ॥ ५९

अवश्यमिति निश्चितमेतत् ॥ तथापि भयमयुक्तमित्याह ।

अभयं केन मे दत्तं निःसरिष्यामि वा कथं ।
अवश्यं न भविष्यामि कस्मान्मे सुस्थितं मनः ॥ ६०

[1] Pāṇ. 5, 1, 27.

अभयं मा भैरिति केन सत्पुरुषेण मम दत्तं येन निर्भयो विहरिष्यामीति भावः ॥ यदि वा निःसरणोपायोऽपि[1] यदि भवेत् तथापि भयमयुक्तं । तदपि नास्ति । निःसरिष्यामि वा कथं ततो दुःखात् ॥ अवश्यं न भविष्यामीति । सर्वजीवितं मरणपर्यवसानमित्युक्तं भगवता[2] ॥

इत्थमपि न युक्ता मे सुखासिका इत्याह । [24ᵇ]

पूर्वानुभूतनष्टेभ्यः किं मे सारमवस्थितं ।
येषु मेऽभिनिविष्टेन गुरूणां लङ्घितं वचः ॥ ६१

अभिनिविष्टेनेति आसक्तेन । गुरूणामिति बुद्धबोधिसत्त्वकल्याणमित्राणां ॥ तस्मादिदमहर्निशं मम मनसि कर्तुमुचितमित्याह ।

जीवलोकमिमं त्यक्त्वा बन्धून् परिचितांस्तथा ।
एकाकी क्वापि यास्यामि किं मे सर्वैः प्रियाप्रियैः ॥ ६२

जीवलोकं सत्त्वलोकं । इमं मनुष्यादिसभागतालक्षणं[3] । एकाकीत्यसहायः । क्वापीत्यनिश्चितस्थानं ॥

इयमेव तु मे चिन्ता युक्ता रात्रिंदिवं सदा ।
अशुभान्नियतं दुःखं निःसरेयं ततः कथं ॥ ६३

---

1 Api, not translated in Tib. 2 Cf. p. 62, n. 3.

3 Sabhāgatā, *cf.* Senart, *Mhv.* I, 595.—Tib.: mi-la-sogs-pa rigs mthun-pai mthsan-ñid yin-te.—mi-rigs-menschengeschlecht.

अशुभादिति अकुशलात्कर्मणः । तत इत्यशुभात् ॥ सांप्रतं कृतकर्मफलसंबन्धनिश्चयो[1] महताभिनिवेशेन पुनरत्ययदेशनामारभत इत्याह ।

[2]मया बालेन मूढेन यत्किं चित्पापमाचितं ।
प्रकृत्या यच्च सावद्यं प्रज्ञप्त्यावद्यमेव च ॥ ६४
तत्सर्वं देशयाम्येष नाथानामग्रतः स्थितः[3] ।
कृताञ्जलिर्दुःखभीतः प्रणिपत्य पुनः पुनः ॥ ६५
अत्ययमत्ययत्वेन प्रतिगृह्णन्तु नायकाः ।

बालेनेति अजानता । मूढेनेति मोहान्धेन । यत्किं चिदिति कायेन वाचा मनसा वा । प्रकृतिसावद्यं प्राणातिपातादिदशाकुशलस्वभावं । प्रज्ञप्तिसावद्यं यद्भगवता गृहीतसंवराणामेव प्रज्ञप्तमकालभोजनादिरूपं ॥ देशयामीति वाग्विज्ञप्तिमुत्थापयति । कृताञ्जलिरिति कायविज्ञप्तिः । प्रणिपत्य [पुनः] पुनरिति अतिशयवच्चित्तसंवेगमुपदर्शयति ॥ [4]अति यतत्यनेन नरकादिष्वित्यत्ययः । अशुभं कर्म । तमत्ययत्वेन दोषत्वेन प्रतिगृह्णन्तु जानन्तु पश्यन्तु विदन्तु व्यक्तीकृतं मया[5] । अनावरण-

1 "Having got a firm persuasion of the dependence of the fruit on the Karman formerly done"; Cf. 22, 1.

2 Comp. *Svayaṁbhūp.* 117, 7 and *Çikṣās.* pp. 161 and foll.

3 *Svayaṁbhūp.*: Svayaṁbhuvo 'grataḥ sthitaḥ [çambhuva a°].

4 Yatati khede, *Dhātup.* Tib. çin-tu ltuṅ-bar-byed-pas ltuṅ bao.—(ati patati).

5 Cf. *Çikṣās.* 162, 16 (Atyayaṁ pratigṛhṇantu...) 163, 12 (na cchādayāmi tat pāpam...).

चित्तेन । न [1]प्रच्छादनात्र ममास्तीति भावः ॥ पुनःस्खलितशङ्कामपाकर्तुं पुनरकरणसंवरं कुर्वन्नाह । न भद्रकमित्यादि ।

[2]न भद्रकमिदं नाथा न कर्तव्यं पुनर्मया ॥ ६६

यदार्यकान्तं विज्ञप्रशस्तं न भवति तदभद्रकं गर्हितं अनार्यं कर्मेत्युच्यते । तदद्यप्रभृति जानता पश्यता बुद्धिपूर्वकं संचिन्त्य पुनर्मया न कर्तव्यं । आयत्यां पुनरकरणसंवरमापत्स्य इत्यर्थः । एतच्च त्रिस्कन्धप्रवर्तनप्रस्तावे व्यक्तीकरिष्यते[3] ॥

॥ इति प्रज्ञाकर[25a]मतिविरचितायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां द्वितीयः परिच्छेदः ॥

---

1 Commonly: pracchādanam.

2 Min. has: abhadrakam; but MSS. L[2] M. and Tipp.: na bhádrakam. —*Svayaṁbhūp.*: na bhadrakam idam nātha na....

3 See *infra* V, 98, 99.

प्रज्ञाकरमतिकृतायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां बोधिचित्तपरिग्रहः तृतीयः परिच्छेदः।

अधुना पापदेशनानन्तरं पुण्यानुमोदनामाह[1]।

अपायदुःखविश्रामं सर्वसत्त्वैः कृतं शुभं।
अनुमोदे प्रमोदेन[2] सुखं तिष्ठन्तु दुःखिताः॥ १

नरकादिगतौ दुःखमनुभवन्तो हि परिश्रान्ताः सुकृतविपाकमधिगम्य प्रतिलब्धसुखा विश्राम्यन्ति कियत्कालं। अनुमोदे प्रसादेनेति। संप्रहर्षयामि प्रसन्नचित्तः॥ अनुमोदनापि त्रिविधा मनसा कायेन वाचा च। तत्र प्रसन्नचित्तः संप्रहर्षयति मनसा। कायेन रोमहर्षाश्रुपातगात्रकम्पादिकमनुभवन्। अनुमोदते वाचा च संप्रहृष्टचेतनस्तथाविधामेव वाचमुच्चारयन्। साधुकृतं

---

1 The third anuttarapūjā, according to Dh. saṁgraha XIV. See pp. 44, *n*. 1. 56, 1. The stanzas 1–3, 4, 5, are quoted in *Svayaṁbhūp.* pp. 117, 19-118, 6; 118, 10; 118, 12. With variants: ad 4: caturdikṣu sthitān buddhān... dharmapradīpān,...ad 5: jinān çrīçambhunāthaṁ ca yācayāmi...Follows the exact specification of each "formule" (punyānumodanā,...) as in the Bodhic.-Mss.—All these canonical verses (cf. *Bouddh. Et. et Mat.* p 106 and foll) are parts of the method of repentance (or confession) as attested by Chinese authorities; see CHAVANNES, quoted in loco and the Tib.: Sdig-pa-thams-cad bçags-par gter-chos (SCHLAGINTWEIT, *Buddh. in Tib.*; the clauses translated p. 127, 2-5=our st. 1 and 4; the last one has been misunderstood).

2 So all the MSS. of the text. According to the Commentary: "prasādena," a reading probably influenced by the gloss "prasannacittaḥ" (cf. *infra* 79, 17).

सुष्ठुकृतं भद्रकृतमिति ॥ सुखं तिष्ठन्तु दुःखिता इति । यदर्थं तैस्तत्कर्म कृतं तदपि तेषां समृध्यत्विति भावः ।

लौकिकं कर्मानुमोद्य लोकोत्तरमनुमोदमानः प्राह ।

संसारदुःखनिर्मोक्षमनुमोदे शरीरिणां ।
बोधिसत्त्वत्वबुद्धत्वमनुमोदे च तायिनां[1] ॥ २

दुःखनिर्मोचमिति । श्रावकबोधिः प्रत्येक[बुद्ध]बोधिर्वा[2] । चित्तं वा तदर्थमुत्पादितं तथोच्यते[3] । [4]तदा बोधिद्वयगतमपि तद्ग्राहः । शरीरिणामिति । प्राणिनां ॥ बोधिसत्त्वत्वबुद्धत्वमिति । बोधिसत्त्वत्वं भगवतां हेत्ववस्थां । बुद्धत्वं फलावस्थामिति । तायिनामिति[5] । स्वाधिगतमार्गदेशकानां । यदुक्तं तायः स्वदृष्टमार्गोक्तिरिति[6] । तद्विद्यते येषामिति । अथ वा । तायः संतानार्थः[7] । आसंसारमप्रतिष्ठितनिर्वाणतयावस्थायिनां ॥ [बोधिसत्त्वानां] पुण्यानुमोदनां कुर्वन्नाह ।

चित्तोत्पादसमुद्रांश्च सर्वसत्त्वसुखावहान् ।
सर्वसत्त्वहिताधानाननुमोदे च शासिनां[8] ॥ ३

---

1 Tib. : skyob-pa-rnams-kyi byaṅ-chub daṅ rgyal-sras-sa-la.

2 Tib. : raṅ-saṅs-rgyas-kyi. 3 Tib. : de-la de skad cesbyao.

4 From a second hand; old reading: "tathā."—Tib.: dei-thse.—The ṭipp. has: nirmokṣo bodhidvaya ... (then a lacune)—cf. *infra* IV 6.—tadgrāhaḥ. Tib. :—gnas-pa de aṅ bzuṅ-no.

5 On "tāyin," see *Lotus*, in fol. 16a; Nāmasaṃgīti, 144, 20, CHILDERS, s. voc. tādi; KERN, *Saddh puṇḍ.*, 25; SENART, *Mhv.* II, 543.

6 I do not know from what source this gloss is quoted.—"Sva" deest in Tib.—*cf.* p. 3, 5.

7 See the classical definition: saṃtānapālanayoḥ.

8 Tib. omits "çāsinām."

चित्तोत्पादाः प्रतिक्षणभाविनोऽपर्यन्तागाधतया समुद्रा इव समुद्राः । तान् किंभूतान् सर्वसत्त्वसुखावहान् । सर्वसत्त्वानां सुखमावहन्तीति । तद्रसैकनिम्न[25b]स्वभावानित्यर्थः । सर्वसत्त्वहिताधानानिति हितविधायकान् । शासिनामिति । शासनं शासः बुद्धत्वोपायाभ्यासस्तदर्थत्वादुपचारात्[1] । तद्विद्यते येषामिति शासिनो बोधिसत्त्वाः । तदुक्तं ।

उपायाभ्यास एवायं तदर्थाच्छासनं मतमिति[1] ।

अथ वा । शासितुं शीलं येषामिति शासिनः । बोधिसत्त्वा हि दानादिभिः संग्रहवस्तुभिः सत्त्वान् संगृह्य सन्मार्गेऽवतारयन्ति ।

एतावतानुमोदना[2] कथिता ॥ अध्येषणां[3] कथयन्नाह ।

सर्वासु दिक्षु संबुद्धान् प्रार्थयामि कृताञ्जलिः ।
धर्मप्रदीपं कुर्वन्तु मोहाद्दुःखप्रपातिनां ॥ ४

धर्मप्रदीपं कुर्वन्त्विति । अज्ञानतमोवृतानां सत्त्वानां मार्गामार्गविशेषपरिज्ञानविकलानां धर्मदेशनात्मकमालोकं कुर्वन्तु । एतावता चाध्येषणा कथिता ॥ [4]याचनामुपदर्शयन्नाह ।

निर्वातुकामांश्च जिनान् याचयामि कृताञ्जलिः ।
[5]कल्पाननन्तांस्तिष्ठन्तु मा भूदन्धमिदं जगत् ॥ ५

कृतकृत्यतया परिनिर्वाणं गन्तुमनसः । अपर्यन्तकल्पान्

1 From unknown sources.—cf. *Madh vṛtti* initio. 2 Tib. : rjes-su yi-raṅ-ba.
3 Tib. : bskul-ba. 4 Tib. : gsol-ba.
5 L[2] M. : kalpān analpāṁs... ; Tib. : graṅs-med,—cf. *supra* I, 7.

स्थितये याचयामि। मा भूदन्धमिति। पूर्ववन्मार्गाज्ञाननिश्चेतनं मा भूत्। अनेनापि याचना प्रोक्ता॥ याचनानन्तरमिदानीं [1]परिणामनामाह।

एवं सर्वमिदं कृत्वा यन्मयासादितं शुभं।
तेन स्यां सर्वसत्त्वानां सर्वदुःखप्रशान्तिकृत्॥ ६

एवमुक्तक्रमेण सर्वमिदं पूजापापदेशनापुण्यानुमोदनादि कृत्वा विधाय यन्मयासादितं प्राप्तं शुभं सुकृतं। तेन शुभेन स्यां भवेयं सर्वसत्त्वानां समस्तप्राणभृतां सर्वदुःखप्रशान्तिकृदिति निःशेषव्यसनप्रशमनसमर्थो भवेयं॥ इति सामान्येन परिणमय्य पुनर्विशेषेणाह।

ग्लानानामस्मि भैषज्यं भवेयं वैद्य एव च।
तदुपस्थायकश्चैव यावद्रोगापुनर्भवः[2]॥ ७

तेनेति सर्वत्र यथायोगं संबन्धनीयं। ग्लानानामिति व्याधिपीड़ितानां। भैषज्यमित्यौषधं। वैद्यश्चिकित्सकः। तदुपस्थायकः[3] तस्य ग्लान[स्य] परिचारकः[4]। [26ᵃ] रोगापुनर्भव इति यावद्व्याधिनिवृत्तिः स्यात्[5]।

---

1 Tib.: yoṅs-su bsṅo-ba.

2 *Sic* Min.; M. has: rogaḥ punarbhave; L² rogo punarbhavaḥ.—Tib.: nad-sos gyur-gyi bar-du ni.

3 Tib: nad-*g*yog.

4 There is no trace of a lacuna in the MS.—Tib. nad-pa dei rim-gro byed-pa.—See Jäschke, s. voc.

5 Corrected in margin: nivṛttir na syāt. A preferable reading suggesting the conjecture: yāvad rogapunarbhavaḥ (Cf. *infra* 85, 8);—but not confirmed here by Tib.

क्षुत्पिपासाव्यथां हन्यामन्नपानप्रवर्षणैः ।
दुर्भिक्षान्तरकल्पेषु भवेयं पानभोजनं ॥ ८

क्षुद्बुभुक्षा । पिपासा तृष्णा । तयोर्व्यथा । ताभ्यां वा व्यथा । तां हन्यां निवर्तयं । अन्नपानप्रवर्षणैः प्रबन्धाहारपानसंपादनैः । दुर्भिक्षान्तरकल्पेष्विति ।

कल्पस्य शस्त्ररोगाभ्यां दुर्भिक्षेण च निर्गमः ।

[इति] । तत्र दशवर्षायुषि प्रजायामन्तरकल्पपर्यन्ते दुर्भिक्षेण[1] संवर्तः प्रादुर्भवति वर्षान् सप्त मासान् सप्त दिवसानपि सप्तैव । यदुक्तं ।

कल्पस्य शस्त्ररोगाभ्यां दुर्भिक्षेण विनिर्गमः[2] ।
दिवसान् सप्त मासांश्च वर्षां[स्तै][व][3] यथाक्रमं ॥ इति ।

तत्रान्नपानाभावादन्योन्यमांसास्थिभक्षणमेवाहारः । तदपि केचिदलभमाना आहारवैकल्याच्च म्रियन्ते । तत्र भवेयं पानभोजनं ।

दरिद्राणां च सत्त्वानां निधिः स्यामहमक्षयः ।
नानोपकरणाकारैरुपतिष्ठेयमग्रतः ॥ ९

---

1 MS. durbhikṣaç ca. There are three saṁvartas (tejo°, apo°, vāyo°); "previous to the destruction by water, cruelty prevails ... men are cut by ... weapons; to that by fire, licentiousness; men are cut off by disease; and previous to that by wind, ignorance; men are cut off by famime" (Sp. Hardy, *Manual*, 33, and *M. Vyut.* 253, 64–70).

2 Thus Tipp.—Tib: mu-ge dag-gis thsar phyin-byed.

3 Tipp. has: varṣāṇi ca.—Better reading, cp. *M. Vyut.* 253, 60.

दरिद्राणामिति धनविकलानां । अक्षय इति । आकृष्यमाणधनोऽपि यो न क्षीयते । नानोपकरणाकारैरिति । शयनासनवसनभोजनाभरणविलेपनप्रभृति यद्यदभिलषन्ति सत्त्वास्तैस्तैरुपकरणविशेषाकारैरहमेवोपतिष्ठेयं प्रत्युपस्थितो भवेयं । तेषां दरिद्राणां सत्त्वानामग्रतः पुरतः ।

इदं च परिणामनमार्यवज्रध्वजसूत्रे[1] विस्तरेण प्रतिपादितं । तत्रेदमुक्तं । स तानि कुशलमूलानि परिणामयन्नेवं परिणामयति । अनेनाहं कुशलमूलेन सर्वसत्त्वानां लयनं भवेयं सर्वदुःखस्कन्धविनिवर्तनतया । सर्वसत्त्वानां त्राणं भवेयं सर्वक्लेशपरिमोचनतया । सर्वसत्त्वानां शरणं भवेयं सर्वभयारक्षणतया । सर्वसत्त्वानां गतिर्भवेयं सर्वभूम्यनुगमनतया । सर्वसत्त्वानां परायणं भवेयमत्यन्तयोग[26b] [क्षेम]प्रतिलम्भनतया[2] । सर्वसत्त्वानामालोको भवेयं वितिमिरज्ञानसंदर्शनतया । सर्वसत्त्वानामुल्का भवेयमविद्यातमोऽन्धकारविनिवर्तनतयेत्यादिविस्तरः ॥

॥ इदमुक्त्वा पुनरिदमाह । तत्राध्याशयतः परिणमयति[3] न वचनमात्रेण । तत्रोदग्रचित्तः परिणमयति । हृष्टचित्तः परिणमयति । प्रसन्नचित्तः परिणामयति । प्रमुदितचित्तः स्निग्धचित्तः परिणमयति । मैत्रचित्तः प्रेमचित्तोऽनुग्रहचित्तो हितचित्तः [सुखचित्तः] परिणामयतीति विस्तरः ॥

---

1 = Çikṣās. 29, 13 21, 213, 8, 274, 3 ;—and *infra ad* III, 21, VII, 46.

2 Tib : çin-tu grub-pa dan̄ bde-ba thob-par...

3 The Çikṣās. has : pariṇāmayati.

इदानीमात्मभावादिपरित्यागं कुर्वन्नाह ।

आत्मभावांस्तथा भोगान् सर्वत्र्यध्वगतं शुभं ।
निरपेक्षस्त्यजाम्येष सर्वसत्त्वार्थसिद्धये[1] ॥ १०

आत्मभावानिति सर्वगतिच्युत्युपपत्तिषु सर्वकायान्[2] । निरपेक्षः सर्वप्रकारेण निरासङ्ग इत्यर्थः । त्यजामि उत्सृजामि ददामीत्यर्थः । भोगानिति उपभोग्यवस्तूनि । [3]हयगजरथप्रासादाद्याश्रयस्रक्चन्दनवस्त्राभरणकन्यादीनि । सर्वत्र्यध्वगतं शुभमिति सर्वत्रैधातुकसंगृहीतं पुण्यानेञ्ज्यस्वभावं[4] । यदि वा दानशीलादिप्रसूतं भावनामयं च । त्र्यध्वगतमतीतानागतप्रत्युत्पन्नं । स्यादेतत् । अनागतस्यासत्स्वभावस्य कोऽयमुत्सर्गो नाम । सत्यं । किं तु तत्संभवकाले तत्रासङ्गनिवारणार्थमेवमुच्यते ।

---

1 Bhogapuṇyotsarga, *cf.* Çikṣās. 17, 3, and *infra ad* IV, 49.

2 Ātmabhāva-lus ; cf. p. 42, 16. The word "âme" has in French the same meaning (body, life) Bossuet, *Sermons* III p. 449, 7 (Garnier). "Ne voyez vous pas qu' ils jettent leurs biens et qu'ils sont prets de donner leurs âmes ?"—A different meaning *Bodhic.* IX, 18 (261, 6) see *ibid.* p. 108, *n* 4 ; M. Müller ad *Vadjacchedikā*, 13.

3 °prāsādādyāçraya° ; confirmed by Tib. : Khaṅ-bzaṅs-la sogs-pai gnas daṅ.—Cp. Çikṣās. 27, 12.

4 The "ānemjya" is curiously enough looked upon as analogous to the "çubha." On this word, whose spelling considerably differs in various MSS., see Senart, *Mhv* I, 399 ; Childers s. voc. ānejja, ānañja (Addenda, saṅkhāro) ; Bendall, Çikṣās. 223, n. 1, 237, 1, who refers to H. Warren, *Buddhism*, 179-180. M. Kern writes to me the following lines : " Je ne veux pas cacher mon opinion que l'étymologie de ce mot en sanscrit bouddhique est tout-ă-fait autre que celle des scholiastes palis ; ānejya et āniñja n'ont rien de commun, sauf le son, avec iñj-ing. Ce sont des taddhitas formés du vieux mot védique (et par lá méconnu) anedya, sanscrit : anindya . Il est clair que āniñjehi vihārehi immédiatement apres divyehi v° (Mhv I, 34, 11) donnerait un contre sens si le mot était dérivé de iñj. Vous avez bien vu qu'il est ă peu près synonyme de çubha."

इदानीमेव तत्परित्यागात् । आशयस्य विशुद्धिवर्धनार्थं च । एतदेवाह । निरपेक्ष इति । तद्विपाकस्य स्वार्थेऽनपेक्षः ॥ किमर्थमेवमनुष्ठीयत इत्याह । सर्वसत्त्वार्थसिद्धय इति । सर्वसत्त्वानां त्रैधातुकवर्तिनामभ्युदयनिःश्रेयसलक्षणार्थनिष्पत्तये ॥

अतीतानागतशुभोत्सर्गस्त्वार्याक्षयमतिसूत्रेऽभिहितः[1] । यदुक्तं । कुशलानां च चित्तचैतसिकानामनुस्मृतिः । अनुस्मृत्य [27a] च बोधिपरिणामना । इदमतीतकौशल्यं । या अनागतानां कुशलमूलानां निध्यप्तिर्बोधेरामुखीकर्मसमन्वाहारः[2] । ये मे उत्पत्स्यन्ते कुशलाश्चित्तोत्पादास्ताननुत्तरायां सम्यक्संबोधौ परिणामयिष्यामि । इदमनागतकौशल्यमिति विस्तरः ॥ ॥ सर्वत्यागाधिमुक्तिं परिपूर्य[3] परित्यागचित्तवेगात्तेन[4] कायप्रयोगेणोत्सृष्टसर्वपरिग्रहः । [सर्व]परिग्रहमूलाद्भवदुःखादिमुक्तो मुक्त इत्युच्यत इति विस्तरः ॥

ननु चात्मार्थमपि किंचिद्रक्षितुमुचितमिति मात्सर्यं निराकुर्वन्नाह ।

सर्वत्यागश्च निर्वाणं निर्वाणार्थि च मे मनः ।
त्यक्तव्यं चेन्मया सर्वं वरं सत्त्वेषु दीयतां ॥ ११

---

1 This passage is quoted in Çikṣās. 33, 13-34, 2, and again 282.

2 °Karaṇa°, from a second hand;—The Çikṣās. has: yo 'nāgatānāṁ ...... nidhyaptibodher. See notes of BENDALL on *nidhyapti* and *āmukhī-kṛ*, pp. 19, 20, 33, 15 190, 13; *Samādhirāja*, 13, 21 and *infra ad* V, 21 "nidhyaptacitta." Tib.: gaṅ ma-oṅs-pai dge-bai-rtsa-ba ṅes-par-sems-çiṅ byaṅ-chub-la mṅon-du phyogs-pai las sems-pa ste.

3 Paripūrye is written in margin; read with Çikṣās.: paripūrye tyāga°.

4 Çikās. has: vegāpannena, but Tib.: ...çugs-kyis lus-kyi spyod-pa des...

सर्वेषां साश्रवात्मभावादीनां निर्वाणं मोक्षः । तदर्थि च मे मनः । तदर्थि च मम चित्तं । त्यक्तव्यं चेदिति । निर्वाणसमये यदि सर्वमात्मभावादि अवश्यं परित्यज्य यातव्यं मया तदा वरं सत्त्वेषु दीयतां । किमनेन मात्सर्यहेतुना विधृतेनेति[1] भावः ॥

[2]तस्मादिदमिहानुरूपमित्याह ।

[3]यथासुखीकृतश्चात्मा मयायं सर्वदेहिनां ।

यथाकामंगमकारितायां नियुक्तो मयायमात्मा कायः । सर्वदेहिनां सर्वसत्त्वानां कृते ॥ एतदेव दर्शयन्नाह ।

घ्नन्तु निन्दन्तु वा नित्यमाकिरन्तु च पांसुभिः ॥ १२

क्रीडन्तु मम कायेन हसन्तु विलसन्तु च ।

दत्तस्तेभ्यो मया कायश्चिन्तया किं ममानया ॥ १३

कारयन्तु च कर्माणि यानि तेषां सुखावहं ।

दण्डादिभिस्ताडयन्तु वा । अवर्णवादैर्जुगुप्सन्तु । आकिरन्तु च पांसुभिः धूलिभिरवकिरन्तु ॥ दत्तस्तेभ्यो मया काय इति सर्वः सर्वेण मया तेषां परित्यक्तः[4] । किं मम समविषमचिन्तया ॥ कारयन्तु कर्माणीति । अनवद्यानि । एतदेवाह ।

अनर्थः कस्य चिन्मा भून्मामालम्ब्य कदा चन ॥ १४

अनिष्टं कस्य चित्प्राणिनो मा भूत् । मामाश्रित्य कदा चन । इह परत्र वा ।

---

1 Tib.: rgyu hdis bzuṅ-la ci-zig.

2 Tib.: de-lta-bas na hdi-dag-la hdi hthsam-pa yin-no.

3 Minaev has: yathā sukhī°.

4 Ms. has: sarvaṁ ... parityaktam.

येषां क्रुद्धाप्रसन्ना[1] वा मामालम्ब्य मतिर्भवेत् ।
तेषां स एव हेतुः स्यान्नित्यं सर्वार्थसिद्धये[2] ॥ १५

येषां क्रुद्धा येषामप्रसन्ना वा मतिश्चित्तं भवेत् । तेषां क्रुद्धाप्रसन्नमतीनां । स एव हेतुः स्यात् । क्रुद्धाऽप्रसन्ना मतिरेव । पुंस्त्वं तु तच्छब्दस्य हेतुसमानाधि[27a]करणतया । सर्वार्थसिद्धय इति । आत्मपराभ्युदयनिःश्रेयसनिष्पत्तये ।

अभ्याख्यास्यन्ति मां ये च ये चान्येऽप्यपकारिणः ।
उत्प्रासकास्तथान्येऽपि[3] सर्वे स्युर्बोधिभागिनः ॥ १६

अभ्याख्यास्यन्तीति मिथ्यारोपितदोषेण दूषयिष्यन्ति । अन्येऽपि ये कायिकं मानसिकं वाऽपकारं करिष्यन्ति । उत्प्रासका इति उपहासकाः विडम्बकारिणो वा । तथान्येऽपीति । उदासीनाः प्रसन्नाश्च । सर्वे भवेयुर्बुद्धत्वलाभिनः ।

अनाथानामहं नाथः सार्थवाहश्च यायिनां ।
पारेप्सूनां च नौभूतः सेतुः संक्रम एव च ॥ १७

अनाथानामिति सनाथ्यान्वेषिणां । सार्थवाहश्च यायिना-

---

1 Minaev has: yeṣāṁ kruddhā pra°.—On this important topic of the doctrine, see Chap. VI, 47 and foll.

2 Minaev has: sa eva teṣāṁ hetuḥ ... sarveṣṭasiddhaye;—but L[1]: teṣāṁ sa eva ...; M. L[3]: sarvārtha°.

3 Minaev and Text-Mss.: anye vā. This çloka is quoted *suprā ad* I, 35, with the same reading: anye vā; but the ṭipp. has: tathānye'pi udāsīna-prasannāḥ.

मिति सार्थमुख्यो मार्गप्रपन्नानां । पारेषूनामिति नद्यादीनां पारिमकूलं[1] गन्तुकामानां ।

दीपार्थिनामहं दीपः शय्या शय्यार्थिनामहं ।
दासार्थिनामहं दासो भवेयं सर्वदेहिनां ॥ १८

दीपार्थिनामिति अन्धकारावस्थितानां । शय्यार्थिनामिति शयनाभिलाषिणां । दासार्थिनामिति उपस्थानार्थं ये भृत्यकर्मकरादीनिच्छन्ति[2] ।

चिन्तामणिर्भद्रघटः सिद्धविद्या महौषधिः ।
भवेयं कल्पवृक्षश्च कामधेनुश्च देहिनां ॥ १९[3]

चिन्तामणिरिति चिन्तितफलदाता रत्नविशेषः । भद्रघट इति यद्यद्वस्त्वभिलषितमभिसंधायास्मिन् हस्तं प्रक्षिपेत् तत्सर्वं संपद्यते । सिद्धविद्येति सिद्धमन्त्रः । यद्यत्कर्म तया क्रियते तत्सर्वं सिध्यति । महौषधिरिति यदेकैव सर्वोपद्रवपीडाप्रशमनहेतुः । कल्पवृचस्येति कल्पितार्थसंपादनो वृचविशेषः । कामधेनुस्येति या वाञ्छितदोहं दुह्यते ।

पृथिव्यादीनि भूतानि निःशेषाकाशवासिनां ।
सत्त्वानामप्रमेयाणां यथा भोगान्यनेकधा[4] ॥ २०

1 Not P.W.; but CHILDERS: pārimo, and *Mhv.* I. 574.

2 Same ideas *Qikṣās.* 23, $_7$. 35, $_7$.

3 Cp. *Qikṣās.* 155, $_8$ and n. $_3$.

4 M. KERN prefers a reading: bhogya; bhoga being rather doubtful as an adjective.

एवमाकाशनिष्ठस्य सत्त्वधातोरनेकधा।
भवेयमुपजीव्योऽहं[1] यावत्सर्वे न निर्वृताः॥ २१

पृथिव्यादीनीति। पृथिवी वसुंधरा। आदिशब्दादापस्तेजो वायुरिति चत्वारि महाभूतानि। तानि यथा शयनाशनसस्य-फलमूलाद्याधारतया। तथा यानावगाहनादिहेतुतया[2]। एवमन्यत्रापि योज्यं। अनन्ताकाशधातुव्यापिनामसंख्यानां सत्त्वानां परिभोगमुपयान्ति। एवमेवाहमपि सर्वसत्त्वानामने[28a]कप्रकारेणोपभोग्यो भवेयं। यावत्सर्वे न निर्वृता इति यावत्सर्वे न संसारदुःखविनिर्मुक्ताः॥

तस्मादेषामात्मभावादीनामुत्सर्गः कार्यः बोध्यर्थिना॥ एतच्च दानमतिविस्तरेण शिक्षासमुच्चये प्रदर्शितं[3]। तद्यथा। तत्रैव बोधिसत्त्वप्रातिमोक्षे कथितं। पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वः सर्वधर्मेषु परकीयसंज्ञामुत्पादयति। न कं चिद्भावमुपादत्ते। तत्कस्य हेतोः। उपादानं हि भयमिति॥ ॥ इदमुक्त्वा तत्रैव पुनरिदमुक्तं। तथा चित्तशूराः खलु पुनः शारिपुत्र बोधिसत्त्वा भवन्ति। यावत्स्वहस्तपरित्यागी भवति। पादपरित्यागी नासापरित्यागी शीर्षपरित्यागी अङ्गप्रत्यङ्गपरित्यागी। यावत्सर्वस्वपरित्यागीति॥

एवं नारायणपरिपृच्छायामप्यभिहितं[4]। न तद्वस्तूपादातव्यं

1 Cp. *Gaganagañjasūtra* quoted Çikṣās. p. 270, 18.
2 Tipp. has: tathā dhāraṇayānāvagāhaçītatāpāpanodādiprakāreṇa.
3 See Çikṣās. 18, 17, 20, 18. 4 See Çikṣās. 21, 1-2, 5-6, and *supra* I, 33. According to Prof. Bendall, "ativ° refers to that fearfully long passage beginning at *Çikṣās.* 22, 5-33, 10.—tadyathā = *exempli gratia*."

यस्मिन् वस्तुनि नास्य त्यागचित्तमुत्पद्येत । न त्यागबुद्धिः क्रमेतेति यावत् । अपि तु खलु पुनः कुलपुत्र बोधिसत्त्वेन [महासत्त्वेनैवं] चित्तमुत्पादयितव्यं । अयं ममात्मभावः[1] सर्वसत्त्वेभ्य उत्सृष्टः परित्यक्तः । प्रागेव बाह्यानि वस्तूनीति विस्तरः ।

तथाऽर्याक्षयमतिसूत्रेऽपि देशितं[2] । अयं मया कायः सर्वसत्त्वानां किंकरणीयेषु क्षपयितव्यः । तद्यथेमानि चत्वारि महाभूतानि पृथिवीधातुरब्धातुस्तेजोधातुर्वायुधातुश्च नानासुखैः नानापर्यायैः नानारम्बणैः नानोपकरणैः नानापरिभोगैः सत्त्वानामुपभोगं गच्छन्ति । एवमेवाहमिमं चतुर्महाभूतसमुच्छ्रयं कायं नानासुखैः नानापर्यायैः नानारम्बणैः नानोपकरणैः [28b] नानापरिभोगैर्विस्तरेण सर्वसत्त्वानामुपजीव्यं करिष्यामीति विस्तरः ॥

तच्चित्तरत्नेत्याद्यारभ्य[3] सर्वमिदं पूर्वकं बोधिचित्तसंवरग्रहणाय प्रयोगो वेदितव्यः । तदेवं पूजादि विधायात्मभावादिदानमुत्सृज्य प्रतिपन्नबोधिचित्तानुशंसः क्षणसंपदं परमदुर्लभामवेत्य[4] श्रद्धामूलं दृढमुपस्थाप्य सत्त्वानत्राणानपरायणान् करुणायमानः स्वसुखनिरपेक्षः परदुःखदुःखी तत्समुद्धरणाग्रयाभिप्रायो बुद्धत्वमेव तदुपायं समुत्पश्यंस्तत्र बद्धसंनाहः ।

---

1 Ms. has: mayātmabhāvaḥ.

2 Çikṣās. 21, 23, with readings: ayam eva mayā...tadyathāpi nāmemāni bāhyāni catvāri...satvānām nānopabhogaṁ gacchanti, evam evāham imaṁ kāyam...sarvasatvānām upabhogyaṁ kariṣyāmi.

3 *supra* II, 1.

4 See Çikṣās. 5, 13. Tipp. has: kṣaṇasaṁpado durlabhatāṁ bodhicittotpādasya mahānuçaṁsatām avagamya tac cittetyādinā pūjām ātmabhāvādidānaṁ ca vidhāya prayogasaṁpanno yathā gṛhītam ityādinā bodhicittaṁ utpādayati.

यदात्मनः परेषां च भयं दुःखं च न प्रियं।
तदात्मनः को विशेषो यत्तं रक्षामि नेतरं॥ इति[1]।

तेनात्मनः सत्त्वधातोश्च

दुःखान्तं कर्तुकामेन सुखान्तं गन्तुमिच्छता।
श्रद्धामूलं दृढीकृत्य बोधौ कार्या मतिर्दृढा॥ इति[2]।

सम्यक्संबोधिचित्तमुत्पादयितुमुपक्रमते।

यथा गृहीतं सुगतैर्बोधिचित्तं पुरातनैः।
ते बोधिसत्त्वशिक्षायामानुपूर्व्या[3] यथा स्थिताः॥ २२

येनाशयेन सर्वसत्त्वानां सर्वदुःखप्रहाणार्थं। यदि वा यथा गृहीतं तदेव[4] भगवन्तो जानन्ति॥ बोधिचित्तमिति बोधिर्बुद्धत्वं सर्वावरणप्रहाणात्[5] सर्वधर्मनिःस्वभावताधिगमः। एतच्च सप्रचयं[6] प्रज्ञापरिच्छेदे वक्ष्यामः। तत्र चित्तमध्याशयेन तत्प्राप्तये मनसिकारः। बुद्धो भवेयं सर्वसत्त्वहितसुखसंपादनायेत्यर्थः[7]॥

---

1 This stanza occurs *infra* VIII, 96; read: yadā mama .., with the printed text and Çikṣās. 2, $_{10}$.

2 This passage (since 87, $_{1}$) occurs in Çikṣās. 2, $_{10-14}$. Cf. *ibidem* 5, $_{13}$.

3 Minaev has: anupūrvyā.

4 Ms. has: gṛhītamita eva...; and in margine, after mi, the syllabe ti." Tib.: yaṅ na ji-ltar bzuṅ-ba de ñid bcom-ldan-ḥdas-kyis mkhyen-pao.

5 "By the abandoning of the two āvaraṇas (kleça°, jñeya°)."

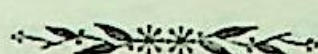
6 Tib: spros-pa daṅ bcas-par = saprapañcam = vistareṇa.

7 The ṭipp. has: bodhicittaṁ parārthāya samyaksaṁbodhikāmatā.

इति पूर्वार्धेन बोधिचित्तोत्पादं प्रतिपाद्य शिक्षासंवरग्रहणं प्रतिपादयन्नाह। ते बोधिसत्त्वेत्यादि। बोधिसत्त्वशिक्षा यदुत्पादितबोधिचित्तेन बोधिसत्त्वेन सदा करणीयं। तत्रेत्यर्थः। आनुपूर्व्येति। अनु[29a][1] + + + + + + + + + +

[1] Here a lacune of ten leaves in our Ms. See in the Appendice the Tibetan translation of the missing fragment (III. 22^3—IV. 46).

प्रज्ञाकरमतिकृतायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां बोधिचित्ताप्रमादश्चतुर्थः परिच्छेदः।

[40a] नाय। न तु क्लेशशत्रोः। न तस्येतरशत्रुवत्समाचारो[1] दृश्यते। कुतः पुनरेवमिच्छया लभ्यत इत्याह।

क्वासौ यायान्मन्मनःस्थो निरस्तः
स्थित्वा यस्मिन्मद्वधार्थं यतेत।
नोद्योगो मे केवलं मन्दबुद्धेः
क्लेशाः प्रज्ञादृष्टिसाध्या वराकाः॥ ४६[2]

मम चित्तान्निर्वासितः। असौ क्लेशरिपुः कुत्र गत्वावस्थानं कुर्यात्। यत्रावस्थितिं कृत्वा मम वधाय यत्नमारभेत। नैव तत्स्थानमुत्पश्यामि। निर्मूलितस्य पुनरुत्थानायोगादिति भावः। अहमेव तु केवलमनुत्साही। अपटुबुद्धिप्रचारत्वात्। क्लेशाः पुनरिमे निर्मूलत्वात्परमार्थतत्त्वदर्शनमात्रप्रहेयास्तपस्विनः[3]। एतदेव प्रसाधयन्नाह।

न क्लेशा विषयेषु नेन्द्रियगणे नाप्यन्तराले स्थिताः
नातोऽन्यत्र कुह स्थिताः पुनरिमे [4]मथ्नन्ति कृत्स्नं जगत्।

---

1 Ms.: samādhāro; Tib. spyod-pa.

2 Metre Çālinī.

3 = tib. ñon-moṅs = kleça, vyasana, etc.; *infra* (p. 90, 15) varāka = brdzun-pa = alika.

4 Minaev has: punar ime, but M.: amī; Cp. *infra* 90, 13.

मनोज्ञादिविषयदर्शनेऽपि केषां चित्संवृतेन्द्रियाणां क्लेशानुत्पत्तेः परमाणुशो विचारेऽपि तत्रादर्शनात् । न विषयेषु । नापि चक्षुरादीन्द्रियगणे पूर्ववत् । धर्मचिन्ताद्यवस्थायामिन्द्रियसद्भावेऽप्यनुपलब्धेः । नापि विषयेन्द्रिययोरन्तराले मध्ये तिष्ठन्ति । दृश्यानामनुपलब्धेरेव[1] । न चैतेभ्योऽन्यस्मिन् स्थाने क्वचिदवस्थिता निश्रिताः[2] । अतो निर्मूलतया तत्त्वशून्या आगन्तुका एव । [3]अभूतपरिकल्पमात्रप्रसूतत्वात् ॥ तथाभूता अपि जगदशेषं मथ्नन्ति ॥ तथा च किमत्र समुचितमस्त्याह ।

मायैवेयमतो विमुञ्च हृदय त्रासं भजस्वोद्यमं
प्रज्ञार्थं किमकाण्ड एव नरकेष्वात्मानमाबाधसे[4] ॥ ४७

यथा हि माया हस्त्याकारतया तदाकारशून्यापि मन्त्रौषधप्रभावादिदंप्रत्ययतया[5] मन्त्रेण[6] तत्त्वरहितापि प्रतिभासते । तथाऽमी अपि क्लेशा विपर्यासनिमित्ता अयोनिशो मनसिकारसमुद्भूता इदंप्रतीत्यतामात्रतो[7] निस्तत्त्वा एव प्रकाशन्ते । अतो विजहीहि हृदय त्रासं क्लेशेभ्यः । के नामामी वराकाः[8] परमार्थतो विचार्यमाणाः[9] । अतो भजस्वोद्यमं । उत्साहं कुरुष्व ।

---

1 Cp. *Nyāyabindu* 104, $_{10}$.

2 Tib.: ṅes-pa med do.

3 But Tib.: yaṅ-dag-pa yin-pai.

4 Metre Çārdūlavikrīḍita.

5 Idaṁpratyayatā, this word occurs frequently, for instance in the *Madhyamakavṛtti* (p. 3, $_{13}$, 50, $_{7}$ of the *Buddhist Text S.* edition), and in Chap. IX of this book. Cf. *Etudes et Matériaux*, p. 395. ; CHILDERS, s. voc. idappaccayā.

6 Not translated in Tib. and improbable. Ex conj.: ° pratyayatāmātreṇa (de rkyen hdi tsam gyis). (Cp. *Sarvadarçanas.* 21, $_{1}$, *Bhāmatī*, (1891) 354, $_{7}$).

7 Tib.: rkyen-hdi-dag-tsam-gyis.

8 = brdzun-pa = alīka.

9 The "paramārthato vicārāsahatvam" of every thing is one of the essential tenets of the Mādhyamika philosophy. Cp. Chap. IX., *Bhāmatī* 383, $_{17}$, etc.

प्रज्ञार्थं तत्त्वप्रविचयाधिगमाय । किमकाण्ड एव निष्प्रयोज[40b]नमेव नरकेषु संघातादिषु क्लेशवशगतयात्मानमाबाधसे[1] । पीडयसि ॥

इदानीं प्राक्तनमर्थमशेषमुपसंहरन्नाह ।

एवं विनिश्चित्य करोमि यत्नं
यथोक्तशिक्षाप्रतिपत्तिहेतोः ।
वैद्योपदेशाच्चलतः कुतोऽस्ति
भैषज्यसाध्यस्य निरामयत्वं[2] ॥ ४८

एवं समनन्तरसकलपरिच्छेदप्रतिपादितमर्थं विनिश्चित्य दृढीकृत्य । अनन्तरमायास्वभावतां[3] वा । करोमि यत्नं । किमर्थं । यथोक्तशिक्षाप्रतिपत्तिहेतोः । यथोक्तशिक्षा बोधिसत्त्वस्य तेषु तेषु सूत्रान्तेषु याः करणीयतया प्रतिपादिताः । इहैव वा शास्त्रे संक्षेपेण तत्र तत्रोपदर्शितास्तासां शिक्षणार्थं ।

[4]उक्तानि च भगवता सूत्रान्तेषु बोधिसत्त्वशिक्षापदानि । यथोक्तमार्यरत्नमेघे । कथं च कुलपुत्र बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वशिक्षासंवरसंवृतो भवति । इह बोधिसत्त्व एवं विचारयति । न प्रातिमोक्षसंवरमात्रकेण[5] मया शक्यमनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभि-

---

1 Abstract in °tā (vaçaga°) is new.

2 Cp. II, 55, V, 109.

3 Tib.: anantarapratipāditām māyā°

4 91, $_{14}$—93, $_{2}$ = *Çikṣās.*, 17, $_{5-19}$.

5 M. Kern has given the true etymology and meaning of the important and difficult word prātimokṣa, *Manual*, p. 74, n. 5.

संबोद्धुं । किं तर्हि यानीमानि तथागतेन तेषु तेषु सूत्रान्तेषु बोधिसत्त्वसमुदाचारा बोधिसत्त्वशिक्षापदानि प्रज्ञप्तानि तेषु[1] मया शिक्षितव्यमिति विस्तरः ॥ तस्मादस्मद्विधेन मन्दबुद्धिना दुर्विज्ञेयो विस्तरोक्तत्वाद् बोधिसत्त्वस्य संवरः । ततः किं युक्तं ।

मर्मस्थानान्यतो विद्याद्येनानापत्तिको भवेत् ।

कतमानि च तानि मर्मस्थानानि[2] । यदुत ।

आत्मभावस्य भोगानां त्र्यध्ववृत्तेः शुभस्य च ।
उत्सर्गः सर्वसत्त्वेभ्यस्तद्रक्षाशुद्धिवर्धनं ॥ इत्युक्तं[3] ।

एष बोधिसत्त्वसंवरसंग्रहो यत्र बोधिसत्त्वानामभ्यासविश्रामेऽप्यापत्तयो व्यवस्थाप्यन्ते ॥

यथोक्तं बोधिसत्त्वप्रातिमोक्षसूत्रे[4] । यो बोधिसत्त्वेन मार्गः परिगृहीतः सर्वसत्त्वानां कृते[5] दुःखक्षयगामी । स चेद्बोधिसत्त्वस्य तं मार्गं परिगृह्यावस्थितस्य [41a] अपि कल्पकोटेरत्ययेन एकं [6]सुखचित्तमुत्पद्येत । अन्तशो निषद्याचित्तमपि[7] । तत्र बोधि-

---

1 teṣu, twice in *Çikṣās.*

2 The *Çikṣās.* adds: yāni hi sūtrānteṣu mahāyānābhiratānām arthāyoktāni.

3 "Ityuktaṁ" is wanting in the *Çikṣās.*—On these metrical quotations (Cp. *infra ad* V, 1, 54, 80), which seems collectively to form the skeleton, the mūlasūtra, of the Çikṣāsamuccaya, see Prof. BENDALL's Introduction.—See V, 106.

4 °sūtra wanting in Çikṣās.

5 *Çikṣās.* : kṛtena.—Çikṣās.-Ms. has duḥkhakṣa...gāmī (C.B.). Tib., in both works: zad-par-hgyur-bai lam.

6 Tib.: hdug-pa tsam-gyi bde-ba

7 Ms. has: niçadyā°; the —Niṣadyā is given from Lexx. only in P.W.; but s Mhv. II, 398, 20, 403, 1 (C.B.).—Tib. (see n. 6) = m ekam.

सत्त्वेन एवं चित्तमुत्पादयितव्यं । सर्वसत्त्वानामात्ययिकं परिगृह्य एतदपि मे बहु[1] यन्निषीदामीति ।

अत एवाह । वैद्योपदेशादिति । यथा वैद्योपदेशमकुर्वाणस्य । भैषज्यं साध्यं करणीयं यस्य भैषज्येन वा साध्यस्य रोगिणः कुतोऽस्ति निरामयत्वं नीरोगता । तथा सर्वज्ञमहावैद्योपदिष्टशिक्षाप्रतिपत्तिमकुर्वतः कुतो निरामयत्वं । कर्मक्लेशोपजनितजात्यादिदुःखमहाभयाद्विमुक्तिः ।

[2]तदेवं समात्तसंवरस्य सामान्यमापत्तिलक्षणमुच्यते । येनापत्तिलक्षणेन युक्तं वस्तु स्वयमप्युत्प्रेक्ष्य परिहरेत् । न चापत्तिप्रतिरूपकेष्वनापत्ति[प्रति]रूपकेषु च संमुह्येत् । बोधिसत्त्वः सर्वसत्त्वानां वर्तमानानागतसर्वदुःखदौर्मनस्योपशमाय वर्तमानानागतसर्वसुखसौमनस्योत्पादाय च निःशाठ्यतः कायवाङ्मनःपराक्रमैः प्रयत्नं न करोति[3] । तत्प्रत्ययसामग्रीं नान्वेषते । तदन्तरायप्रतीकाराय न घटते । अल्पदुःखदौर्मनस्यं बहुदुःखदौर्मनस्यप्रतीकारभूतं नोत्पादयति । महार्थसिद्ध्यर्थं वा ऽल्पहानिं [न] करोति[4] । क्षणमप्युपेक्षते । सापत्तिको भवति । संक्षेपतोऽनापत्तिः स्वशक्त्य-

---

1 *Qikṣās.* (printed text) me varjayan niṣīdāmi; but Mr. Bendall informs me that the Ms. which is broken here probably had the same reading as ours; also that his Tib. Version reads: bdag ḥdi ltar ḥdug-pa ni sems-can thams cad-la gnod skyur-ro, thus giving no equivalent for bahu—See *infra* the *Additions*—Tib.: hdug-pa gaṅ yin pa de yaṅ m[aṅ po] yin-no.

2 From *Qikṣās.* 15, 1-13—Ms.: samādātuṁ saṁvarasya.

3 Confirmed by Tib.—*Qikṣās.* has: prayatnaṁ karoti / yadi tu [ta]tpratyaya°.

4 Cp. *Dhp.* v. 166.

विषयेषु कार्येषु। तत्र निष्फलतया शिक्षाप्रज्ञप्त्यभावात्[1]। प्रकृतिसावद्यतया[2] वान्यद्गृह्यत एव। यत्र तु[3] स्वशक्त्यगोचरेऽपि [4]योगसामर्थ्यादापत्तिः स्यात्तन्न चिन्त्यं। सामान्यपापदेशनान्तर्भावात्ततो मुक्तिः॥ एतत्समासतो बोधिसत्त्वशिक्षाशरीरं। विस्तरतस्त्वप्रमेय[41b]कल्प[ा]पर्यवसाननिर्देशं[5]।

अथ वा संक्षेपतो द्वे बोधिसत्त्वस्यापत्ती। यथाशक्त्या[6] युक्तायुक्तमसमीक्ष्यारभते। न निवर्तते। उपेक्षते वा। सापत्तिको भवति। निरूप्य यथार्हमतिक्रामत्यन्तशश्चण्डालदासेनापि चोदितः सापत्तिको भवति[7]। [8]यः पुनरेतदभ्यासार्थं व्युत्पादमिच्छति तेन[9] शिक्षासमुच्चये तावच्चर्यामुखमात्रशिक्षणार्थमभियोगः करणीयः। [10]शिक्षणारम्भस्यैव महाफलत्वात्॥ यथोपवर्णितं प्रशान्तविनिश्चयप्रतिहार्यसूत्रे॥

इति बोधिसत्त्वशिक्षा समासतो यथोपदेशतः कथितेति॥

इति प्रज्ञाकरमतिकृतायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां
चतुर्थः परिच्छेदः[11]॥

---

[1] *Çikṣās.*: çikṣyā°.
[2] *Ibid.*: tvanyad.
[3] *Ibid.*: Yatra ova°.
[4] *Ibid.*: tyāga°. Tib. brtson-pa-ni çugs-kyis.
[5] Cp. *infra* V, 97.
[6] *Çikṣās.*: Yathāçakti.
[7] Ends the quotation, *Çikṣās.* 15, 12.
[8] From *Çikṣās.* 16, 1-2, where the correction: vyutpāditam, suggested by the non-occurrence of the form *vyutpāda*. (Tib. bye-brag-tu rtogs-pa).
[9] *Ibid.*: tenātra.
[10] *Ibid.*: Çikṣās°.
[11] *Sic.* Tib.—Mss. of the Text: bodhicittāpramādo nāma caturthaḥ...-Tipp.: caturthe smṛtiḥ.

प्रज्ञाकरमतिकृतायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां संप्रजन्यरक्षणं पञ्चमः परिच्छेदः।

एवमात्मभावादीनामुत्सर्गं[1] रक्षां च प्रतिपाद्य पुनर्विस्तरेण रक्षाशोधनवर्धनानि प्रतिपादयितुमुपक्रमते। उत्पादितबोधिचित्तेन हि बोधिसत्त्वेनोत्सृष्टस्यापि चात्मभावस्य रक्षाशोधनवर्धनानि कार्याणि[2]। यस्मात्।

[3]परिभोगाय सत्त्वानामात्मभावादि दीयते।
अरक्षिते कुतो भोगः किं दत्तं यन्न भुज्यते॥
तस्मात् सत्त्वोपभोगार्थमात्मभावादि पालयेत्[3]।
कल्याणमित्रानुत्सर्गात्[4] सूत्राणां च समीक्षणात्[5]॥

तच्चात्मभावादिपरिपालनादि शिक्षारक्षणादेव स्यात्। अन्यथा [6]नरकादिविनिपातगमनात् तन्न स्यात्। अत इदमभिधीयते।

शिक्षां रक्षितुकामेन चित्तं रक्ष्यं प्रयत्नतः।
न शिक्षा रक्षितुं शक्या चलं चित्तमरक्षता॥ १

शिक्ष्यते उपादीयते गृहीतसंवरेणेति। विहितेषु करणीयता। प्रतिषिद्धेष्वकरणं शिक्षा॥ तां रक्षितुं परिपालयितुं। कामेन।

---

1 Ātmabhāva = Tib: lus-po.

2 Cp. *supra ad* IV, 48 (*Çikṣās.* 17, 13, and Chap. VI (Ātmabhāvarakṣā) VII (Bhogapuṇyarakṣā).—puṇyavṛddhi, *infra* V, 101, 102.

3 = Çikṣās. 34, 11.

4 *Ibidem*, 34, 13; Cp. V, 103.

5 *Ibidem*, 41, 10. Cp. *Supra*, p. 92, n. 3.

6 Tib: sems-can-dmyal-ba.

इच्छता बोधिसत्त्वेन । आत्मचित्तं रक्षितव्यं [42a] । प्रयत्नत इति कथयिष्यमाणात् ॥ अथ शिक्षारक्षणाधिकारे किमिति चित्तं रक्ष्यत इत्याह । न शिक्षेति । अन्यथा शिक्षैव रक्षितुमशक्या चलमनायत्तं चित्तमरक्षता । चित्तस्य चलतायां शिक्षायाः स्थैर्यायोगात् ॥

इतोऽपि चित्तमेव रक्षणीयमित्याह ।

अदान्ता मत्तमातङ्गा न कुर्वन्तीह तां व्यथां ।
करोति यामवीच्यादौ मुक्तश्चित्तमतङ्गजः[1] ॥ २

अपरिकर्मिता मत्तवरवारणा न जनयन्ति तां पीड़ामिह-लोके । परलोकेऽवीच्यदौ यां करोति स्वच्छन्दचारितयावस्थितं । चित्तमेव मतङ्गज एव[2] । तथागताज्ञाङ्कुशेन कथं चिद् वशीक्रियमाणत्वात् ॥

तस्यायत्तीकरणे गुणमाह ।

बद्धश्चेच्चित्तमातङ्गः स्मृतिरज्ज्वा समन्ततः ।
भयमस्तंगतं सर्वं कृत्स्नं कल्याणमागतं ॥ ३

यदि बद्धः कथं चिद्भवेत् । स्मृतिर्वक्ष्यमाणलक्षणा[3] । सैव रज्जुर्बन्धनोपायत्वात् । समन्ततः सर्वथासत्पक्षे प्रचारनिरोधात् । तदा भयमस्तंगतं प्रत्यस्तमितं सर्वमशेषं । सर्वं कल्याणं ।

---

1 See Çikṣās. 118, 12, and *infra* V, 40.
2 Ms. matangajameva.
3 Cp. *infra ad* V, 23 ; Çikṣās. Chap. VI.

Pariçiṣta Parvan, (Text) Fasc. 1–5 @ /6/ each	Rs. 1	14
Prākrita-Paingalam, Fasc. 1-6 @ /6/ each	2	4
Prithivirāj Rāsa, (Text) Part II, Fasc. 1–5 @ /6/ each	1	14
Ditto (English) Part II, Fasc. 1	0	12
Prākṛta Lakṣaṇam, (Text) Fasc. 1	1	8
Parāçara Smṛti, (Text) Vol. I, Fasc. 1–8; Vol. II, Fasc. 1–6; Vol. III, Fasc. 1–6 @ /6/ each	7	8
Parāçara, Institutes of (English)	0	12
Prabandhacintāmaṇi (English) Fasc. 1–2 @ /12/ each	1	8
*Sāma Vēda Saṁhitā, (Text) Vols. I, Fasc. 5–10; II, 1–6; III, 1–7; IV, 1–6; V, 1–8, @ /6/ each Fasc.	12	6
Sāṅkhya Sūtra Vṛtti, (Text) Fasc. 1–4 @ /6/ each	1	8
Ditto (English) Fasc. 1–3 @ /12/ each	2	4
Suçruta Saṁhitá, (Eng.) Fasc. 1 @ /12/	0	12
*Taittereya Saṁhitā, (Text) Fasc. 14–45 @ /6/ each	12	0
Tāṇḍya Brāhmaṇa, (Text) Fasc. 1–19 @ /6/ each	7	2
Tattva Cintāmaṇi, (Text) Vol. I, Fasc. 1–9, Vol. II, Fasc. 1–10, Vol. III, Fasc. 1–2, Vol. IV, Fasc. 1, Vol. V, Fasc. 1–5, Part IV, Vol. II, Fasc. 1–12 @ /6/ each	14	10
Trikāṇḍa-Maṇḍanam, (Text) Fasc. 1-2 @ /6/	0	12
Tul'si Sat'sai, (Text) Fasc. 1–5 @ /6/ each	1	14
Upamita-bhava-prapañca-kathā (Text) Fasc. 1-3 @ /6/ each ...	1	2
Uvāsagadasāo, (Text and English) Fasc. 1–6 @ /12/	4	8
Varāha Purāṇa, (Text) Fasc. 1–14 @ /6/ each	5	4
Varsa Krya Kaumudi, Fasc. 1	0	6
*Vāyu Purāṇa, (Text) Vol. I, Fasc. 2–6; Vol. II, Fasc. 1–7, @ /6/ each	4	8
Viṣṇu Smṛti, (Text) Fasc. 1–2 @ /6/ each	0	12
Vivādaratnākara, (Text) Fasc. 1–7 @ /6/ each	2	10
Vṛhannāradīya Purāṇa, (Text) Fasc. 1–6 @ /6/	2	4
Vṛhat Svayambhū Purāṇa, Fasc. 1–6	2	4

Tibetan Series.

Pag-Sam Ṭhi S'iñ, Fasc. 1–4 @ 1/ each	4	0
Sher-Phyin, Vol. I, Fasc. 1–5; Vol. II, Fasc. 1–3; Vol. III, Fasc. 1–5, @ 1/ each	13	0
Rtogs *brjod dpag hkhri* S'iñ (Tib. & Sans.) Vol. I, Fasc. 1–5; Vol. II. Fasc. 1–5 @ 1/ each	10	0

Arabic and Persian Series.

'Ālamgīrnāmah, with Index, (Text) Fasc. 1–13 @ /6/ each... ...	4	14
Al-Muqaddasi (English) Vol. I, Fasc. 1–2 @ /12/	1	8
Āīn-i-Akbarī, (Text) Fasc. 1–22 @ 1/ each	22	0
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1–7, Vol. II, Fasc. 1–5, Vol. III, Fasc. 1–5, @ 1/12/ each	29	12
Akbarnāmah, with Index, (Text) Fasc. 1–37 @ 1/ each	37	0
Ditto English Fasc, 1–5 @ 1/ each	5	0
Arabic Bibliography, by Dr. A. Sprenger	0	6
Bādshāhnāmah, with Index, (Text) Fasc. 1–19 @ /6/ each	7	2
Catalogue of Arabic Books and Manuscripts	1	0
Catalogue of the Persian Books and Manuscripts in the Library of the Asiatic Society of Bengal. Fasc. 1–3 @ 1/ each	3	0
Dictionary of Arabic Technical Terms, and Appendix, Fasc. 1–21 @ 1/ each	21	0
Farhang-i-Rashīdī, (Text) Fasc. 1–14 @ 1/ each	14	0
Fihrist-i-Ṭūsī, or, Ṭūsy's list of Shy'ah Books, (Text) Fasc. 1–4 @ /12/ each	3	0
Futūḥ-ush-Shām of Wāqidī, (Text) Fasc. 1–9 @ /6/ each	3	6
Ditto of Āzādī, (Text) Fasc. 1–4 @ /6/ each	1	8
Haft Āsmān, History of the Persian Masnawi, (Text) Fasc. 1 ...	0	12
History of the Caliphs, (English) Fasc. 1–6 @ /12/ each	4	8
Iqbālnāmah-i-Jahāngīrī, (Text) Fasc. 1–3 @ /6/ each	1	2
Iṣābah, with Supplement, (Text) 51 Fasc. @ /12/ each	38	4
Maāṣir-ul-Umarā, Vol. I, Fasc. 1–9, Vol. II, Fasc. 1–9; Vol. III, 1-10; Index to Vol. I, Fasc. 10-11; Index to Vol. III, Fasc. 11-12; Index to Vol. II, Fasc. 10–12 @ /6/ each	13	2
Maghāzi of Wāqidi, (Text) Fasc. 1–5 @ /6/ each	1	14

* The other Fasciculi of these works are out of stock, and complete copies cannot be supplied.

Muntakhabu-t-Tawārikh, (Text) Fasc. 1–15 @ /6/ each ...	Rs. 5	1
Muntakhabu-t-Tawārikh, (English) Vol. I, Fasc. 1–7; Vol. II, Fasc. 1–5 and Index; Vol. III, Fasc. 1 @ /12/ each	12	0
Muntakhabu-l-Lubāb, (Text) Fasc. 1–19 @ /6/ each	7	2
Ma'āṣir-i-'Ālamgīrī, (Text), Fasc. 1–6 @ /6/ each	2	4
Nukhbatu-l-Fikr, (Text) Fasc. 1	0	6
Niẓāmī's Khiradnāmah-i-Iskandari, (Text) Fasc. 1-2 @ /12/ each	1	8
Riyāẓu-s-Salāṭīn, (Text) Fasc. 1–5 @ /6/ each	1	14
Ṭabaqāt-i-Nāṣirī, (Text) Fasc. 1–5 @ /6/ each	1	14
Ditto (English) Fasc. 1–14 @ /12/ each	10	8
Ditto Index	1	0
Tārīkh-i-Fīrūz Shāhi of Ẓiyāu-d-dīn Barni (Text) Fasc. 1–7 @ /6/ each...	2	10
Tārīkh-i-Fīrūzshāhi, of Shams-i-Sirāj Aif, (Text) Fasc. 1–6 @ /6/ each...	2	4
Ten Ancient Arabic Poems, Fasc. 1-2 @ 1/8/ each	3	0
Wīs o Rāmīn, (Text) Fasc. 1–5 @ /6/ each	1	14
Ẓafarnāmah, Vol. I, Fasc. 1–9, Vol. II, Fasc. 1–8 @ /6/ each ..	6	6
Tuzuk-i-Jahāngīrī, (Eng.) Fasc. 1	0	12

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1.	Asiatic Researches. Vol. VII, Vols. XI and XVII, and Vols. XIX and XX @ 10/ each	50	0
2.	Proceedings of the Asiatic Society from 1865 to 1869 (incl.) @ /6/ per No.; and from 1870 to date @ /8/ per No.		
3.	Journal of the Asiatic Society for 1843 (12), 1844 (12), 1845 (12), 1846 (5), 1847 (12), 1848 (12), 1866 (7), 1867 (6), 1868 (6), 1869 (8), 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8) 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882, (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1886 (8), 1887 (7), 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), 1891 (7), 1892 (8), 1893 (11), 1894 (8), 1895 (7), 1896 (8), 1897 (8), 1898 (8), 1899 (8), @ 1/8 per No. to Members and @ 2/ per No. to Non-Members		
	N. B.—The figures enclosed in brackets give the number of Nos. in each Volume.		
4.	Centenary Review of the Researches of the Society from 1784–1883 ...	3	0
	A sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan, by R. B. Shaw (Extra No., *J.A.S.B.*, 1878)	4	0
	Theobald's Catalogue of Reptiles in the Museum of the Asiatic Society (Extra No., *J.A.S.B.*, 1868)	2	0
	Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., *J.A.S.B.*, 1875)	4	0
	Introduction to the Maithilī Language of North Bihār, by G. A. Grierson, Part II, Chrestomathy and Vocabulary (Extra No., *J.A.S.B.*, 1882)	4	0
5.	Anīs-ul-Musharrahīn	3	0
6.	Catalogue of Fossil Vertebrata	3	0
7.	Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal, by W. A. Bion	3	8
8.	Ināyah, a Commentary on the Hidāyah, Vols. II and IV, @ 16/ each...	32	0
9.	Jawāmlu-l-'ilm ir-riyāẓī, 168 pages with 17 plates, 4to. Part I ...	2	0
10.	Khizānatu-l-'ilm	4	0
11.	Mahābhārata, Vols. III and IV, @ 20/ each	40	0
12.	Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I–III, with 8 coloured Plates, 4to. @ 6/ each	18	0
13.	Sharaya-ool-Islām	4	0
14.	Tibetan Dictionary, by Csoma de Körös	10	0
15.	Ditto Grammar " "	8	0
16.	Kaçmīraçabdāmṛta, Parts I & II @ 1/8/	3	0
17.	A descriptive catalogue of the paintings, statues, &c., in the rooms of the Asiatic Society of Bengal by C. R. Wilson...	1	0
18.	Memoir on maps illustrating the Ancient Geography of Kaśmir by M. A. Stein Ph.D., Jl. Extra No. 2 of 1899	4	0

Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. 1–29 @ 1/ each	29	0
Nepalese Buddhist Sanskrit Literature, by Dr. R. L. Mitra ...	5	0

N.B.—All Cheques, Money Orders, &c., must be made payable to the "Treasurer, Asiatic Society," only.

20–6–1901.

Books are supplied by V-P.P.

	Rs.	
Muntakhabu-t-Tawārīkh, (Text) Fasc. 1–15 @ /6/ each ...	5	1
Muntakhabu-t-Tawārīkh, (English) Vol. I, Fasc. 1–7; Vol. II, Fasc. 1–5 and Index; Vol. III, Fasc. 1 @ /12/ each	12	0
Muntakhabu-l-Lubāb, (Text) Fasc. 1–19 @ /6/ each	7	2
Ma'āṣir-i-'Ālamgīrī, (Text), Fasc. 1–6 @ /6/ each	2	4
Nukhbatu-l-Fikr, (Text) Fasc. 1	0	6
Niẓāmī's Khiradnāmah-i-Iskandari, (Text) Fasc. 1-2 @ /12/ each	1	8
Riyāẓu-s-Salāṭīn, (Text) Fasc. 1–5 @ /6/ each	1	14
Ṭabaqāt-i-Nāṣirī, (Text) Fasc. 1–5 @ /6/ each	1	14
Ditto (English) Fasc. 1–14 @ /12/ each	10	8
Ditto Index	1	0
Tārīkh-i-Fīrūz Shāhi of Ziyāu-d-dīn Barni (Text) Fasc. 1–7 @ /6/ each...	2	10
Tārīkh-i-Fīrūzshāhi, of Shams-i-Sirāj Aif, (Text) Fasc. 1–6 @ /6/ each...	2	4
Ten Ancient Arabic Poems, Fasc. 1-2 @ 1/8/ each	3	0
Wīs o Rāmīn, (Text) Fasc. 1–5 @ /6/ each	1	14
Ẓafarnāmah, Vol. I, Fasc. 1–9, Vol. II, Fasc. 1–8 @ /6/ each ..	6	6
Tuzuk-i-Jahāngīrī, (Eng.) Fasc. 1	0	12

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1.	ASIATIC RESEARCHES. Vol. VII, Vols. XI and XVII, and Vols. XIX and XX @ 10/ each	50	0
2.	PROCEEDINGS of the Asiatic Society from 1865 to 1869 (incl.) @ /6/ per No.; and from 1870 to date @ /8/ per No.		
3.	JOURNAL of the Asiatic Society for 1843 (12), 1844 (12), 1845 (12), 1846 (5), 1847 (12), 1848 (12), 1866 (7), 1867 (6), 1868 (6), 1869 (8), 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8) 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882, (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1886 (8), 1887 (7), 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), 1891 (7), 1892 (8), 1893 (11), 1894 (8), 1895 (7), 1896 (8), 1897 (8), 1898 (8), 1899 (8), @ 1/8 per No. to Members and @ 2/ per No. to Non-Members		
	N. B.—The figures enclosed in brackets give the number of Nos. in each Volume.		
4.	Centenary Review of the Researches of the Society from 1784–1883 ...	3	0
	A sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan, by R. B. Shaw (Extra No., *J.A.S.B.*, 1878)	4	0
	Theobald's Catalogue of Reptiles in the Museum of the Asiatic Society (Extra No., *J.A.S.B.*, 1868)	2	0
	Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., *J.A.S.B.*, 1875)	4	0
	Introduction to the Maithilī Language of North Bihār, by G. A. Grierson, Part II, Chrestomathy and Vocabulary (Extra No., *J.A.S.B.*, 1882)	4	0
5.	Anīs-ul-Musharrahīn	3	0
6.	Catalogue of Fossil Vertebrata	3	0
7.	Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal, by W. A. Bion	3	8
8.	Ināyah, a Commentary on the Hidāyah, Vols. II and IV, @ 16/ each...	32	0
9.	Jawāmlu-l-'ilm ir-riyāẓī, 168 pages with 17 plates, 4to. Part I ...	2	0
10.	Khizānatu-l-'ilm	4	0
11.	Mahābhārata, Vols. III and IV, @ 20/ each	40	0
12.	Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I–III, with 8 coloured Plates, 4to. @ 6/ each	18	0
13.	Sharaya-ool-Islām	4	0
14.	Tibetan Dictionary, by Csoma de Körös	10	0
15.	Ditto Grammar " "	8	0
16.	Kaçmīraçabdāmṛta, Parts I & II @ 1/8/	3	0
17.	A descriptive catalogue of the paintings, statues, &c., in the rooms of the Asiatic Society of Bengal by C. R. Wilson...	1	0
18.	Memoir on maps illustrating the Ancient Geography of Kaśmir by M. A. Stein PH.D., Jl. Extra No. 2 of 1899	4	0

Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. 1–29 @ 1/ each	29	0
Nepalese Buddhist Sanskrit Literature, by Dr. R. L. Mitra ...	5	0

N.B.—All Cheques, Money Orders, &c., must be made payable to the "Treasurer, Asiatic Society," only.

20–6–1901.

Books are supplied by V-P.P.